tarih ve toplum

3000 TL (KDV. DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/TEMMUZ 1989

Fransız Devrimi

67

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

SUHA UMUR
Osmanlı Belgeleri Arasında
6

KORKMAZ ALEMDAR
Fransız Devrimi ve Müzik
8

FAHRİ ÇOKER
II. Meşrutiyet Meclisi'nde Sadrazamın Çekilmesine Neden Olan Bahriyeliler
9

SEMAVİ EYİCE
İstanbul'un İlk Turistik Rehberlerinden Timoni'nin Rehberi
13

BİLGE UMAR
Türkiye İslâmlığının Oluşması
18

ALİ BİRİNCİ
II. Meşrutiyet'te Resim Yasakları
24

ORHAN KOLOĞLU
Fransız Devrimi'nin Doğuya Bakışı -I-
28

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
34

SELİM DERİNGİL
Fransız Devrimi'nde İnsan Hakları Kavramı
35

ZAFER TOPRAK
Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi
39

EVANGELİA BALTA
Yunanistan'da Türk Arşivleri
42

KENAN ÖZTÜRK
Sendikalar Birliği ve ABD'Lİ Irving Brown
45

RASİM HAŞMET
Sendikalizme Dair
50

ZEKİ ARIKAN
Fransız Devrimi'nden Atatürk Türkiye'sine
53

KİTABİYAT

SİNAN KUNERALP
Bir Osmanlı Aydınının Gözüyle Fransız İhtilâli

ŞİNASİ TEKİN
Dilcilerin Beklediği Önemli Eser

ZAFER TOPRAK
Mustafa Nermi ve Fransız İhtilâl-i Kebiri

Y. GÜNEŞ
II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Yönelik Alman Propagandasının Esasları

ŞİNASİ TEKİN
Topkapı Yıllıkları

SALİH ÖZBARAN
Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi

MUSTAFA DUMAN
"Billûr Köşk Masalları" Almanca'da
57

Kapak: Zeki Faik İzer, İnkılap Yolunda, 1933, 176 x 236 İstanbul Resim ve Heykel Müzesi. Eugéne Delacroix, Halka Önderlik Eden Hürriyet, 1830, 260 x 235 Louvre Müzesi.

tarih toplum TEMMUZ 1989 • CİLT 12 • SAYI 67

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Remzi Abbas , Fatih M.Öztan

Pikaj
Fazilet Keçeci

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayrımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ferial Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 36.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 3000 TL.

Okuyucu Mektupları

Seyfettin Bey'e Rahmet Tekrarı Babında

MERHUM Seyfettin Amca'ya (Özege, 1901 - 1981) zaman olarak yetiştim. Sahaflar'da o vakur yürüyüşüyle kendilerini de görmüşümdür, fakat onunla konuşabilme şerefine ulaşamadım. Sahaflar'ın da kendine mahsus bir hiyerarşisi vardır. Kısmetimiz yokmuş. Lakin ne gam! O muhaled eseriyle sık sık konuşuyoruz. Sadece konuşmak mı, Mustafa Kutlu Bey'le hemen her gün onu rahmetle ve tatlı tebessümlerle anıyoruz, bu kadar da değil. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* için bir kitabiyat künyesini daha sağlıklı tesbit edebilmenin keyfini çıkarıyoruz.

Tarih ve Toplum'un bir önceki sayısında Üstad Nuri Akbayar'ın yazısını okuyunca ben de bir rahmet tekrarında bulunayım istedim. (Seyfettin Amca ile konuşma şerefine ulaşamadık ama, hamden lillâh onun gerçek muakkiplerinden ve dördüncü devre melâmîlerinden Nuri Akbayar üstadla sohbetimiz vardır.) Bir İstanbul âşığı Şinasi Akbatu Beyefendi ile 2 Temmuz 1988 Cumartesi günü Enderun Kitabevi'nden başlayıp Kadıköy'e kadar süren bir yolculuğumuzun notlarına baktım. Yolculuk kelimesini garipsemeyin; Beyazıt'tan Karaköy'e belediye otobüsüyle, oradan vapurla Kadıköy'e kadar uzanan bu yolculukta İstanbul, meşahir-i İstanbul, mebânî-i İstanbul, zokakât-ı İstanbul üzerine neler öğrendiğimi ve İstanbul'un, içinde yaşadığımız şehrin ne kadar cahili olduğumuza nice hayıflandığımı tahmin edenler, daha doğrusu Şinasi Bey'in mütebahhir malumatını bilenler bu "yolculuğu" anlayacaklardır sanırım. Burada bu yolculuktan Seyfettin Amca ile ilgili birkaç notu, kenarına köşesine bir şeyler ekleyerek aktarmak istiyorum:

— Seyfettin Bey'in kitabiyat ve muvakkitlik sahasındaki üstadı Nurullah Bey merhum imiş. Kabri Merkez Efendi haziresinde olan bu zat hakkında Seyfettin Bey bir küçük kitapçık da neşretmiş. Büyük bir ihtimalle melâmî neşve de Seyfettin Bey'e bu zattan geçmiş. Bilindiği gibi melâmî meşrepte şöhret en büyük âfettir, gizlilik ve sırrîlik esastır, nâm u nişan yoktur, o kadar ki bu ilkelere sâdık kalabilmek için kişi olduğunun aksine davranışlarda bile bulunur. Son devrin büyük kitabiyat ve Arap, Fars, Türk edebiyatı üstadlarından melâmî-meşrep merhum İsmail Sâib Sencer Efendi de kendisinden çok önemli bilgiler, noktalar öğrenen insanlara, kendi adını anmamalarını ısrarla söylermiş (Bilirsiniz sanırım, Bursalı Mehmet Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* adlı o büyük eserinin gerçek müellifinin İsmail Sâib Efendi olduğu rivayeti yaygındır). Seyfettin Bey de sahip olduğu o engin kitabiyat ve hal tercümesi bilgilerini karşılık ve anılma beklemeden ehil gördüğü hemen her isteyene vermekte tereddüt etmezmiş. Bunun en bilinen örneği sanırım Ali Çankaya merhumun *Mülkiyeliler Tarihi* olmalı. Özellikle ilk ciltlerde birçok zatın kitaplarının mükemmel listesi, Seyfettin Bey'in verdiği bilgilerle gerçekleşmiş.

— Üstad aynı zamanda çok takva sahibi bir zatmış. Ömrünün büyük bir kısmını günaşırı oruç tutarak geçirmiş. Günaşırı oruç tutmak *Savm-ı Davud* (Hz.Davud'un orucu) adıyla anılır. İslâmda da nafile oruç tutma tarzları içinde en üst mertebede veralan ve Hz.Peygamber tarafından tavsiye edilen bu ibadet, Hz.Davud'un sünneti olarak çok eskilerden günümüze kadar sürüyor. Tahmin edilebileceği gibi kolay olmayan bir ibadet ve yaşantı tarzı. Seyfettin Bey, bu yaşantısının tabiî bir neticesi olarak gittiği kitapçılarda genellikle herhangi bir ikramı kabul etmezmiş.

— Şinasi Bey Kadıköy vapurunda Seyfettin Bey'in kitaplarının Erzurum'a kamyonlarla taşınışını ve başlarından geçenleri de büyük bir tahassür içinde anlattı. Onlar uzun bir hikâye. Fakat bir faslı çok acı: Kitaplar Erzurum'a varınca öğretim üyelerinden biri kitapları elden geçirirken "bu yarar, bu yaramaz" diyerek bir kısmını kenara atıyormuş. Seyfettin Bey bunu duyunca kahrolmuş. Şinasi Bey de "ne demek bu!" diyerek aynı kahra katılmaktan kendini alamıyor.

Bitirmeden, mahviyetkâr üslubuyla kendi yazılarına atıfta bulunmayan Nuri Akbayar Bey'in üstad üzerine iki yazısına da ben işaret edeyim: "Vefatının Yıldönümünde Seyfettin Özege İçin", Fikir ve Sanatta *Hareket* dergisi, VII. devre, sayı: 25, Mart 1982 (Bu yazı Hareket dergisinin son devresinin, son sayısının son sayfasında bir kadirşinaslık örneği olarak duruyor) ve "ÖZEGE, M.Seyfettin", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, 209-10 (henüz çıkmadı). Nuri Bey'in Hareket'teki yazısının son paragrafı şöyle: "Takdîr-i ezelî karşısında ne denebilir. 'İlâhî Cennet-i firdevs ana turağ olsun' demekten başka". Bir mısra da Süleyman Çelebi'den ekleyelim:

Olâ kim rahmet kıla ol Pâdişah

İSMAİL KARA - İSTANBUL

Düzeltme

GEÇEN sayımızda yayımlanan Serpil Çakır'ın "Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti" başlıklı yazısında bazı resimaltları yanlış yazılmıştır. s.17/337'deki büyük toplu fotoğrafta Refika Mustafa'dan sonra Bedra Osman yeralmaktadır. Aynı sayfadaki Aziz Haydar'a ait olan fotoğraf altı yanlışlıkla Bedra Osman, s.20/340'taki Belkıs Şevket'e ait olanı da Aziz Haydar olarak yazılmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayı ile 12'nci cildimize başlıyoruz. 200'üncü yıldönümü dolayısıyla, Fransız Devrimi konusundaki yazılara ağırlık verdik. Zeki Arıkan, birçok benzeri arasından, İ.Ü. S.B.F.'nce düzenlenen, kendisinin de katıldığı bir kollokyumu anlatıyor. Korkmaz Alemdar, Devrimin en ünlü iki şarkısının, Ali Demir tarafından yapılmış çevirilerini sunmakta. ["Karmanyol" argomuzda bir tür hırsızlığı anlatan "Karmanyolacılık" terimiyle yaşamaktadır. Acaba, bu şarkıyı söyleyen devrimci ayaktakımından esinlenmeyle mi? Yoksa, doğrudan doğruya bu adı taşıyan küçük İtalyan şehrinden mi?] Orhan Koloğlu, bu ay Fransız Devrimi'nin Doğu'ya Bakışı'nı anlattığı gibi, gelecek sayımızda da Doğu'nun Fransız Devrimi'ne Bakışı'nı inceleyecek. Zafer Toprak arkadaşımızın, Diran Kelekyan'ın Fransız Devrimi'ni aktarışına dair yazısında, bir mini-dizinin ilki niteliğinde. Selim Deringil, Büyük Devrim'in çağımıza bıraktığı kalıtların en önemlisini, İnsan Hakları boyutunu irdeliyor. Bunlardan başka, Kitabiyat bölümümüzde yer alan iki yazı da, yine Fransız Devrimi'yle eklemlenmekte. Sinan Kuneralp, (dedesi) Ali Kemal'in 1913'te yazdığı Devrim İleri Gelenleri hakkındaki kitabı tanıtırken, Zafer Toprak da, M.Nermi'nin 1927'de E. von Aster'den Türkçeye çevirdiği *Fransız İhtilâlinin Siyasî ve İçtimâî Fikirleri* kitabına değinmeyle onun bu yapıta yazdığı önsözü aktarıyor.

Bu ay, başka önemli yıldönümleri de var. Biri, Hürriyet'in İlânı (10/23 Temmuz 1324/1908). O vesile-i hasene ile, Fahri Çoker Paşa'nın Kâmil Paşa'yı deviren denizcilerle ilgili yazısını sunuyoruz.

Bir diğer yıldönümü de Türkiye'de işçi ve sendikal hareketin önemli bir kilometre taşı olan Türk-İş'in kuruluşu. Bundan 37 yıl önce 31 Temmuz 1952'de kurulan konfederasyonun kuruluş yıldönümüne katkıda bulunmak üzere, Kenan Öztürk'ün takdim yazısıyla birlikte, o yıllarda ülkemize gelmiş, bir hayli "şaibeli" kişiliğiyle dikkati çekmiş ABD'li sendikacı Irving Brown'ın 38 yıl önce yayımlanmış iki makalesinin çevirilerini veriyoruz.

Değerli Sanat Tarihçimiz Prof. Semavi Eyice, ilk İstanbul rehberlerinden birini tanıtıp değerlendirmekte. Ali Birinci arkadaşımız, yazısının başlığında il. Meşrutiyet'in Resim Yasakları diyor, ama 124 yıl öncesine kadar gerilere giden yurda sokturmama kararlarını da anıyor. İzmir'den hukuk profesörü Sayın Bilge Umar, arkeoloji kitaplarıyla ünlüdür. Bize lütfedip verdiği makalesi ise, halk diniyle ilgili. Dergimizde, daha önce, Karamanlıca bibliyografisi çalışmaları tanıtılmış olan, Atina'dan Evangelia Balta hanım bu kere, Yunanistan'daki Türk arşivlerini anlatıyor.

Suha Umur dostumuz ise Osmanlı Belgeleri Arasında geçmiş hukukumuzdan kısas örnekleri veriyor.

Her zamanki gibi, yüz yıl önce bu ayki Osmanlı Basınından Seçmeler'in yanısıra, Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, geçen ay vaad ettiğimiz gibi, ilk Türk solcularından Rasim Haşmet merhumun Sendikalizme ilişkin bir makalesinin çevrimyazısını veriyoruz.

Kitabiyat bölümümüzde, yukarıda andığım Fransız Devrimi'ne dair iki eserden başka, Mayıs sayımızda Türkiye Anıları aktarılan H. Melzig'in yayımladığı il. Dünya Savaşı'nda Yakın Doğu'da Alman Propagandasıyla ilgili kitabı Y.Güneş arkadaşımız tanıtıyor. Harvard'tan Şinasi Tekin, A. von Gabain'in Eski Türkçe Grameri'nin çevirisini ve Topkapı Müzesi Yıllıkları'nı övmekte. Salih Özbaran da, Huricihan İslâmoğlu - İnan'ın derlediği, 17 önemli makaleden oluşan bir Osmanlı İktisat Tarihi kitabını irdeliyor. Dr. Mustafa Duman ise Almanca basılmış "Billûr Köşk Masalları"nı tanıtıyor.

Bu ay ortalarında Kurban Bayramı'nı idrak edeceğiz. Mümin okuyucularımızı kutlarken, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Çarlık Tahvilleri Avrupa Malî Sermayesi İçinde El Değiştiriyor!

☐ Rusya devletinin âhiren şimendifer tahvilâtını mübadele ile bir muamele-i mühimme-i mâliye icra ettiği malûmdur.

Eski tahvilât hâmilleri tahvilât-ı cedide veyahut nakit ile mübadeleye muhtar bulundukları cihetle nakdi tercih etmeleri Almanya gazetelerinde memnuniyetle telâkki olunmakta imiş.

Mübadele olunan iki buçuk milyar Ruble kadar tahvilâtın bir buçuk milyarı Almanya sermayedarânı yedinde bulunduğu halde mübadeleden bi'l-istifade elden çıkarılıp nakden bedeli alınması ve bu suretle Rusya tahvilâtının emr-i mübadeleyi taahhüd eden Fransızlar yedine geçmesi şâyân-ı dikkat mevaddandır.

Mukaddema İngiliz sermayedarları yedinde birçok Rusya tahvilâtı var iken Afganistan meselesi iki devlet beyninde [arasında] mûcib-i ceng ü cidal [savaşa sebep] olacağı maznun bulunduğu [zannolunduğu] bir zamanda hâmilleri tarafından elden çıkarılmış ve o vakit bunları mübâyaa eden [satın alan] Almanya sermayedarları dahi şimdi (Şimalî Almanya) Gazetesi'nin ihtarâtı üzerine Rusya tahvilâtını nakit ile mübadele edip Avusturya sermayedarları da bittabi bu bâbta Almanların tesiriyle iktifâ eylemiştir ki işte (Prens Bismark)'ın ihtarât-ı mebhûs-ün-anh [bahs olunan uyarıları] ile Almanya sermayedarânını zarar ve hasar-ı âtîden muhafaza ettiği iddia olunmakta bulunmuştur... (15 Temmuz 1889)

TELGRAF

Ermeni Tenor

☐ Fenn-i musıkîde ikmal-i tahsil zımnında İtalya'ya gitmek üzere geçende Rusya'dan şehrimize gelmiş olan hânende (Narsis Şahlamyan) efendi tarafından Pazar günü Beyoğlu'nda Yeni Tiyatro'da bir konser verilmiştir.

İşbu konsere (Fenar) cemiyet-i musıkıyyesi âzâsından bazısı iştirak etmiştir.

Şahlamyan efendinin Ermenice ve Rumca tegannî eylediği besteler sâmiîn [dinleyiciler] tarafından pek ziyade alkışlanarak tekrar ettirildiği gibi İtalya'nın medâr-ı iftiharı olan bestekâr-ı şehir [ünlü besteci] (Verdi)'nin enfes âsârı bulunan (Un Ballo in Maschera) ünvanlı operasından hazin bir parça tegannî etmiş olan (Avgusdinasyon) efendi de mazhar-ı takdir olarak mezkûr parçayı tekrar eylemiştir. Piyano, keman, org vasıtasıyla icra olunan terennümat-ı sâire dahi tahsîn olunmuştur [beğenilmiştir]... (2 Temmuz 1889)

Gazete Yayın Yasağının Kalkması

☐ Beyrut'ta tab' ve neşr olunmakta bulunan ve geçende bilâ-müddet tatil edilmiş olan El-Beşir Gazetesi bu kere yine intişara başlamıştır... (3 Temmuz 1889)

İskenderiye'de Çıkan Türkçe (Mısır) Gazetesinde Okunmuştur:

"Bir Antika Taş"

☐ Muhafaza Caddesinin arka cihetindeki (Hare-t-üşşorbacı) nâm sokaktan mürurumuz esnasında üzerine 1-12-23 numeroları vaz'olunmuş bir hâne kapısının eşiğinde antika bir taş müsâdif-i nazarımız olmuştur.

Bu taşın cinsi: Ez-mine-i kadîmede mebânî ve maâbid [eski zamanlarda binalar ve mâbetler] için kudemânın istimâl eylediği [eskilerin kullandığı] siyah ve sert savan taşı cinsinden olup üzerinde hiyeroglif hattı mahkûktur [kazınmıştır].

Tûlü tahminen bir metro, arzı ancak yirmi santimetro kadar gelebilir.

Elbette birçok zamanlar bir mâbet kapısında levhalık ederek bir vak'a-i tarihiyyeyi hıfz eylemiş bulunan bu zavallı taşcağız kimbilir ne vakitten beri eşiklik edeceğim diye ayaklar altına yüz sür-

müş olduğundan tepelene tepelene vasatından [ortasından] altmış santimetro tûlünde mahalli aşınmış, binâenaleyh yalnız iki cihetinden yirmişer santimetroluk mahallinde (hiyeroglifi) hatları kalabilmiştir.

Bu gibi levhaların tarih nokta-i nazarından ehemmiyeti der-kâr bulunduğundan ba'd el-muayene hakikaten bu taş tarihe hizmet eder levha ise artık eşiklikten kurtarılmasını (Müze-i Hidîvî) müdürlüğünün nazar-ı himmetine arz ederiz... (11 Temmuz 1889)

Amerikalılar Halı Alıyor

☐ Mukaddema şehrimize gelmiş olan Amerika erbab-ı servetinden mösyö (Vandırbild)'in hesabına olarak bu kere yirmi dokuz arşın tûlünde ipekli bir İran kaliçesi [halısı] iştirâ olunduğu [satın alındığı] haber veriliyor. Mezkûr kaliçe bundan üç sene evvel tüccar-ı İraniyyeden biri tarafından iki yüz seksen Osmanlı lirasına iştirâ olunmuş iken bu kere Mösyö (Vandırbild)'e iki bin beş yüz Napolyona furuht edilmiştir... (18 Temmuz 1889)

MUHARRERÂT

Denize Girmek Yararsız mı?

☐ Hasb el-mevsim deniz hamamlarına müdâvemet [devam etme] hakkında tabib-i şehîr [ünlü doktor] Andriyadis efendinin Mürüvvet Gazetesinde bir makaleleri mütalâa olundu. Etıbbâ-i kiram tarafından ilm-i hıfzıssıhhate müteallik neşr edilen bu makale istifade-i umumiyyeyi mucib olacağından her vechile şâyân-ı şükr ve mahmidettir [övgüye değerdir]. Âcizleri sevk ve tavsiye-i etıbbâ ile denize müdâvemet mecburiyetinde bulunduğum münasebetle ikâmetgâhımın baîdiyyetini [uzaklığını] nazar-ı dikkat ve itinaya almayarak sabah ve akşam azimet etmekteyim. Fakat tabib-i mumaileyhin makaleleri mukaddemesinde görülen bir ihtar zan ve kıyas-ı âcizânem vechile ise yevmiye azimet ve avdet için zâyî edilen vakit kazanılmış olacağından istifade tezâyüd edecek demektir. Mezkûr makalede şöylece buyuruluyor: Denize girildiği zaman vücudun hararet-i tabiiyyesi def'aten bir bürûdete [soğuğa] tesadüf edeceği münasebetle cilt büzülüp mesâmât kapanmış olacağından deniz suyu dahil-i bedene nüfuz edemez. Bu takdirce soğuk bir suya girilmesinde ister deniz olsun, ister dere veyahut herkes hânesinde dökünsün madem ki cildin dahiline nüfuz etmeyecek deniz suyu ile âher [diğer, başka] suların tesirâtça bir farkı kalmıyor.

Eğerçi şu sözlerinden muhassal-ı zan ve kıyas-ı âcizânem mukarin-i hakikat [gerçeğe yaklaşmış] değil ise mezkûr ifadelerindeki maksadın daha açık ve bizim gibi hekim olmayanların anlayabileceği surette şerh ve izahını rica ve iltimas eyleriz... (14 Temmuz 1889)

Rüsûmat Emaneti Kayıt Odası
Ketebesinden İsmail

Mirastan Alacaklı Varsa, Çıksın

☐ İstanbul'da Yedikule Kapısı dahilinde Mirahor Mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefat eden kuyumcu esnafından Kasapoğlu Petro'nun kısmet-i askeriyye [askerî kısım] mahkemesi marifetiyle tahrir ve bey' olunan [satılan] terekesinden her kimin alacağı var ise tarih-i ilândan itibaren nihayet otuz bir güne kadar mahkeme-i merkumeye müracaat ve isbat-ı hak eylemeleri ve müddet-i mezkûre zarfında müracaat olunmaz ise tereke-i müteveffa-i merkum verese-i münhasırası beyninde tevzî ve taksim olunacağından bir gûne itiraza hakları olmayacağı ilân olunur... (27 Temmuz 1889)

HARİCİYE

Fas'ta Kargaşa

☐ (Istandar) Gazetesi bir müddetten beri Fas memâlikinde mevcut olan iğtişaşâtın [karışıklıkların] Cezayir'den gelen teşvikât semeresi olduğuna dair olan rivayâtın enzâr-ı dikkati celbe şâyân bulunduğunu ve Fransa'ya müsâid olan [yardım eden] şimdiki İspanya vükelâsının bu bâbta vârid olan malumâta ehemmiyet i'tâ etmediğini ve İspanya'da fırka-i muhâlifeye mensup olmayan evrak-ı havadisin İspanya ile Almanya beyninde evvelce mevcut olan münasebât-ı samîme ve dostânenin iâdesini talep ettiklerini beyan eylemiştir... (3 Temmuz 1889)

MÜTENEVVİA

Divan-ı Yavuz Sultan Selim

☐ Yavuz Sultan Selim Han firdevsî-i âşiyân işbu divan-ı mu'ciz-beyanının meziyetini hakkıyla tarif etmek için kelâm-ül-mülûk mülûk-ül-kelâm [hükümdarların sözü sözün hükümdarlarıdır] cümle-i hikemiyyesini irâd etmek kâfi görünür ise de, bir kelâm-ı kibarın [hikmetli, meşhur sözün] da medlûlunun [delâlet ettiği şeyin] sıhhatine yine aynı divan-ı bedâyi'-beyanın icaz derecesindeki selâset [akıcılık], belâgat, fesâhat, hikmet gibi meziyetleriyle sanâyi'-i şiiriyyesindeki letafet ve mahareti bir delil-i kavî olduğu eserin mütalâasına rağbet buyuracak zevât-ı maârif-simâtın teslim-kerdeleri olacağı bî-iştibahtır [şüphesizdir]. Divan-ı mezkûrun bazı parçaları Türkçeye tercüme edilmiş ve bazı kütüb-i tevârihte münderic bulunmuş ise de bunlar hem dağınık ve hem de aslındaki lezzet ve letafet mefkûd [kayıp] bir halde bulunmaktadır.

Sultan-ı müşarünileyhanın nefis surette tersîm edilmiş olan bir resmi dahî münderic olmakla esere başkaca bir revnak bahş etmekte olduğundan bilcümle erbab-ı maarifin kütüphanelerini tezyîn etmeye [süslemeye] şâyân bir eser-i nefistir.

Tabi nefis, kâğıdı âlâ olduğu halde mübayaasınca sühûlet [satın alınmasında kolaylık] olmak üzere fiyatı da ehven vaz' edilmiştir. Dersaadet için 5, taşra için 6 kuruştur.

Mahall-i furuhtu [satış yeri] Babıâlî Caddesinde 46 numerolu Arakel Efendi Kitaphanesidir... (2 Temmuz 1889)

"En Kıymetdâr İlim Nedir?"
-Mâ-ba'd-

Sanat ve Doğa

☐ Boş zamanların imrârına [geçirilmesine] tahsis olunan tenezzühler [gezintiler], eğlenceler gibi a'mâl-i beşeriyyenin [insanî işlerin] son kısmına ait olan iştigalâta geliyoruz. Muhafaza-i vücut, idare-i zâtiyye [kendini idare] ve vezâif-i pederâne için lâzım gelen terbiyeyi tahsil ettikten sonra bunlara şümûlü olmayan ezvâk ve lezâizi [zevkler ve lezzetleri] mütalâa edeceğiz.

A'mâlin bu kısmı terakkiyat-ı insaniyyeye daha büyük faideler bahş eden aksâm-ı sâireden sonra zikr olunduğu cihetle nezdimizde ehemmiyetsiz tutulduğu zannolunmasın, böyle fikirde bulunmak hata-yı mutlaktır.

Âsâr-ı hasene [güzel eserler] sanâyi-i nefise ile bahş ettikleri ezvâk-ı ruhâniye rağbet-i fevkalâde ile telakkî olunmalıdır. Ömr-i beşer musıkî ve şiir gibi sanâyi-i nefîse, mahâsin-i tabiiyye [doğal güzellikler] ve hissiyât-ı lâtife ile revnak-dâr olmayınca [parıldamayınca] nısf [yarı] lezzetini kaybedeceği bedihîdir [açıktır]. Buna mebnîdir ki, terbiye-i umumiyyenin ezvâk ve lezâize taallûk eden kısmı ehemmiyetten ârî zannolunmak şöyle dursun, istikbalde büyük bir mevkî-i makbuliyyet ihraz edecek [kazanacak] ve kuva-yı tabiiyyenin insaniyete ettiği hizmetler de tevsî ve sa'y-i beşer kesb-i intizam ettikçe sanat ve tabiatta güzellik birinci derecede işgal-i ezhan eyleyecektir [zihinleri meşgul edecektir]... (2 Temmuz 1889)

Azizbeyzâde H.Zeki

Osmanlı Belgeleri Arasında

Kısas

SUHA UMUR

Boğmak Suretile Katil ve Kısas

Mahmiyye-i İstanbulda bil-fi'l kaim-makâm-ı sadaret-i uzmâ ve vekâlet-i kübra olan düstûr-u ekrem müşir-i efham saadetlû Osman Paşa hazretlerinin saray-ı âlilerinde akd olunan meclis-i şer'i şerifte mahmiyye-i mezburede Evliya efendi mahallesinde vâki Çukur handa sâkin Simon veled-i Kirkor nam zımmî Mısır Kahire ahalisinden olup kokmacı (?) Murad demekle maruf mahmiyye-i mezbûrede Firuz ağa mahallesinde sâkin Murad bin Musa ve seyis tâifesinden el-hac Ali bin Ahmed nam kimesneler muhzırlarından üzerlerine dava ve takrir-i kelâm edip tarih-i kitaptan (yazıldığı tarihten) on gün mukaddem zikrolunan Firuzağa mahallesinde sâkin oldukları menzilde babam mezbur Kirkor zımmî mezbûrlara bazı meta' bey' edip semenini taleb için menzillerine vardıkta mezbûran Murat ve el-hac Ali dahî babam mezbûr Kirkoru kened'ile boğup katl eylemeğin mezbûrana sual olunup katl-i mezbûrun mûcib-i şer'isi icra olunmak matlûbumdur dedikte gıbb-el-sual mezbûran Murat ve el-hac Ali cevaplarında kaziye minval-i muharrer üzere mezbûr Kirkor'u tarih-i merkumda ip ile ellerini bağlayup ve boğazına kemend atup ikimiz me'an (?) boğduktan sonra zikrolunan Firuz ağa mahallesi kurbunda vaki Hayrettin bey mahallesinde sâkin Salih Çelebi nam kimesnenin menzili haricinde vâkî odasının tarik-i am tarafından penceresine bıraktık deyu (.....) ikrar ve itiraf eylediklerinde Mısır Kahire esâkirinden müteferrika Hüseyin ağa ile Hasan ve Mustafa Beşe ibn-i Ali nam kimesneler meclis-i (.....) merkumda mezbûran munsırlarından mezbûran Murad ve el-hac Ali hınk (?) ile pençe-i katl eyleyüp sai-i bilfesad ve vâcib-ül-izâle hunak-ı maruf (?) olduklarını ala tarik-üş-şahâde şehadetlerin (..... .....) olduklarında mucib-i şer'isi olan katl ile ba-d-el-hüküm ma-vaka' bi-t-tıb ketb olundu fil yevm-ül-hadi vel işreyn min zilkade-t-ül-şerife li sene sitte ve semanin ve elf.

BAB MAHKEMESİ
Sicil 25 - Sahife 97
21 zilkade 1086 (6 Şubat 1676)

Köy Basmak, Adam Öldürmek ve Kısas

Vilâyet-i Anadolud'da Kene (?) kazasına tabi Eşkel (?) nam kariyye ahalisinden olup kutta-üt-tarik olmak üzere ahz ve beylik zindanda haps olunan Hüseyin bin Abdullah nam kimesne divan-ı kaimmekam hazret-i sadr-ı azâmîde akd olunan meclisi şer'i şerifte ikrâr ve takriri kelâm edip ben ve çoban taifesinden Armut'lu gemici Mehmet ve küçük Ahmet ve Hüseyin ve kel Mustafa nam kimesneler ve Fetlu (?) ve Andrea ve Yani ve kör Panayot ve Riko nam zimmiler ve bekçi taifesinden Manuk reis ve Kanus (?) ve Tirfo ve Şahin nam zimmîler ve sair ismi malum olmayan cem'an 24 nefer bin seksen dört senesinde Kasaba-ı Mudaniye'ye tabi Terlid (?) nam kariye ahalisinden Mehmet reisin sefinesiyle zikr olunan kariye iskele limanından cezire-i Marmara'da Asmalı nam kariyede Artin nam zimminin menzilini basıp oğlunu kurşun ile vurup katl ettiğimizden sonra bazı eşyasını ahz ve bey' edip semenlerinden beynimizde dörder kuruş taksim etmiştik deyû tabian (?) ikrar ve itiraf etmeyin alâ mûcib-i itiraf mezbûr hüseyin şer'an katl olunmak lazım olmakla ma-vaka' bi-t-ıb ketb olundu fi el-yevm-ül hamis vel ışrin min zilhicce-t-u-şerife li sene sitte ve semanin ve elf.

BAB MAHKEMESİ
Sicil 25 - Sahife 164
25 zilhicce 1086 (11 Mart 1676)

...

Kutta-üt-tarik olmakla bin yetmiş dokuz senesinde ahzolunup halen beylik zindanda mahbus olan Varna'lı şirremert (?) demekle maruf Nikola veled-i Ker (?) nam zımmî meclis-i şer'i şerif-i enverde bi-t-tav'an (isteği ile) ikrar ve takrir-i kelâm edip sene-i mezburede Marko nam zımmî reisimiz olup Hasan ve Mehmet ve Ali nam kimesneler ve ben ve Karayılan ve Çudar ve Kosti ve Konstantin ve Karaca nam zımmiler ve sair ismi malûmum olmayan cem'an yirmi dört nefer sene-i mezburede vilayet-i rumelinde Cenke (?) balkanında

kasaba-ı Yaş'dan gelir iken yirmi yedi nefer yahudiyi basıp ve kıtal ettiğimizden sonra yedi kese kuruşlarını ahz edip ba'dehu ba-cem-i-hüm (?) Babaeski kasabası kurbunda on dört nefer çoban ve (.....) basıp anlar bizden yedi nefer katledip biz dahi anlardan üç nefer katlettiğimizden sonra dört kese kuruşların ahz edip ba'dehu zikr-olunanlardan on iki nefer Mihaliç ovasında Karamustafa paşa çiftliğini basıp çiftlik kethüdasından üç kese kuruş ahz ettiğimizden sonra ber-vech-i muharrer ahz eylediğimiz ceman on dört kese kuruşu işbu hâzır-ı bil-meclis Nazaroğlu demekle maruf Ohan nam ermeninin kasaba-i Tekfur dağında Mezarlık nam mevzide vaki menzilinde mezbur Ohan yatağımız olmakla reisimiz olan mezbûr Marko ve ben ve iki kimesne ile dahi teslim (.....) ahz ü kazb etmişti deyu dava eyleyip mezbur Ohan istintak olundukta inkâr etmeğin müdde-i mezbûr (.....) aczini izhar edip mezbur Nikola kutta-üt-tarik olup katl-i nefs ettiğini ikrar ve itiraf etmeğin alâ mucib-i itiraf mezbur Nikola şer'an katl olunmak müteyemmin olmağın (doğru olduğundan) ba-hüve-l-baki bi-t-tıb ketb olundu fi selasin zilhicce-t-ül şerife li sene sitte ve semanin ve elf.

BAB MAHKEMESİ
Sicil 25 - Sahife 164
30 zilhicce 1086 (16 Mart 1676)

Sirkat ve Sağ Elinin Kesilmesine Karar

Mahmiye-yi İstanbulda tercüman yunus mahallesi sakinlerinden Yahya bin Ethem nam kimesne divan-ı kaim-mekam-ı hazret-i sadr-ı azamide akdolunan meclisi şer'i şerifte Mehmed bin Ahmed ve diğer Mehmed bin Abdünnebi nam kimesneler muhzırlarında üzerlerine dava ve takrir-i kelâm edip bin seksen altı senesi zilhiccesinin yirmi beşinci günü mezbûran Mehmed ve diger Mehmet mahalle-i mezbûrede dükkânımı açıp ve içinde olan emlâkin mecmuu yirmi kuruş kıymetlu bir (.....) peştemal ve bir nefti kontuş (?) ve bir boğas (?) kapama ve bir tülbent ve bir beyaz mendil ve bir al hatm (?) ve bir münakkaş mahreme ve bir sırmalı makreme ve üç dokuma uçkur ve bir tire makremesi ve bir munakkaş zerke (?) ve iki gömlek ve bir don ve bir munakkaş uçkur ve bir (.....) makreme ve bir (...) bohca'mı sirkat ve menzilimden ihrac etmişlerdir halen mezburan Mehmed ve diğer Mehmed'e sual olunup eşya-yı mezbûre yedlerinde mevcut olmakla bana alıverilip ve yed-i yumnâları (sağ elleri) kat' olunmak matlûbumdur dedikde gıbb-el-sual mezbûr Mehmet bin Ahmet cevabında kaziyye-yi tefsili mürur ettiği vehc üzere olup müddei-i mezbûrun menzilinden eşya-yı mezbûresini mezbur diger Mehmet ile sirkat ve ihrac etmiştik deyû bi-t-av'an ikrar ve itiraf edip ve mezbur diğer Mehmet bin Abdünnebi dahi cevabında mezbûr Mehmet eşya-yı mezbûreyi Kefeli cami'-i şerifinde bana emanet tarikiyle teslim eyledi deyup maan sirkat ve ihrac ettiğini inkâr etmeğin mezbûr Mehmet bin Ahmet'in ikrarı mucibince eşyayı mevcude-i mezkureyi müddei-i mezbura teslim mezbûr Mehmet bin Ahmed'e tenbih olunup ve yed-i yumnası şer'an kat'a olunmak lazım olmağın ma-vaka' bi-t-tıb ketb olundu fi el-yevm-üs-sani fi muharrem-ül-haram li-sene seb'a ve semanin ve elf.

BAB MAHKEMESİ
Sicil 25 - Sahife 167
2 muharrem 1087 (17 Mart 1676)

Karısını Öldürdüğünden Diyet

Mahruse-i Galatada Arap camii mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem maktûlen hâlike olan Sofiya binti Dimitri nam nusrâniyenin sadriyye kebire kızı Ezmerande (?) binti Yorgi nam nusrâniye kendi asâleten ve mahalle-i mezbûre sâkinlerinden Palaş veled-i Pirod nam zımmînin fer'aşından hasıl mezbûre Sofiyadan mütevellit Panayot nam hafidin kabl-i şerriden mansûbe vasîsi olmakla vesâyeten divân-i kaim-makam-i hazret-i sadr-ı azâmide akd olunan meclisi şer'i şerifte hâlike-i mezbûrenin zevci olan mezbûr Palaş (.....) üzerine dava ve takrir-i kelam edip mezbûr Palaş tarih-i kitab senesi şabanının yirmibeşinci salı gecesi validem mezbûre Sofiya'nın sağ doluğuna ve ensesine çekiç ile ve arkasına ve batnına altı yerde bıçak ile darp ve cerh edip ol cerhten dört gün mürûrunda mezbûre Sofiya maktûlen hâlike olmakla halen mezbûr Palaş'a sual olunup varis-i katil-i mezbûrun oğlu olmayın mucibince şer'isi olup hâlike-i mezbûrenin onu bir dirhem gelir tamam diyeti olan elli bin akçenin mezbûr Palaştan alıverilmesi matlûbumdur dedikte gıbb-el-sual mezbûr Palaş cevabında kaziye-i tafsili üzere mürûr eylediği vech üzere olup tarih-i kitap senesi şabanının yirmibeşinci salı gecesi zevcesi mezbûre Sofiyanın sağ doluğuna ve ensesine çekiç ile ve arkasına ve batnına altı yerden bıçak ile darp ve cerh edip ol cerhten dört gün mürûrunda mezbûre Sofiya maktûlen hâlike olduğu bi-t-tav'an ikrar ve itiraf etmeğin mucibince hâlike-i mezbûre Sofiyanın onu bir dirhem gelir tamam diyeti olan ellibin akçeyi müdde-i mezbûre (.....) eda ve teslime mezbur Palaş'a tenbih olunmaya ma-vaka' bi-t-tıb ketb olundu fil yev-üs-sadis min şehr-i ramazan el-mübarek li sene seb'a semanin ve elf.

BAB MAHKEMESİ
Sicil 27 - Sahife 62
6 ramazan 1087 (12 Kasım 1676)

Ölüm karşısındaki korkusunu, kaygısını, sık sık dile getirmiş olan Simone de Beauvoir, ölümcül hasta annesinin başında ölümü bambaşka bir gözle görmeğe başladığı, başkalarının ölümüne bir seyircinin usçul davranışı içerisinde bakmaktan vazgeçtiği için bu kitabı yazdı. Bir can çekişme olayının anlatıldığı bu kitapta incelik, güzellik aranamazdı; gereğinde çok söylenmez, duygululuğa da gidilmezdi.

İletişim Yayınları, Klodfarer Cad. İletişim Han No: 7 Cağaloğlu 34400 - İSTANBUL Tel: 516 22 60 • 61 • 62

Fransız Devrimi ve Müzik

KORKMAZ ALEMDAR

1789'dan önce Fransa'da müzik için dört ortam söz konusudur: Önce kilise akla gelir kuşkusuz. Bu derin ruhanî ortamın müziği de kendine özgüdür. Sonra opera gelir, seçkin müzik ortamı. Aristokratların ya da burjuvaların dostlarını kabul ettikleri salonları, oda müziği için biçilmiş kaftanlardır. Geriye, halk konserlerinin verildiği mekânlar kalıyor. Bunların 1725'den itibaren görüldüğü biliniyor. Bu yapının devrim ertesinde değişmediği de bilinen noktalar arasında. Kilisede âyinlerin eskisi gibi okunması, operada alışılan müziğin dinlenmesi sürüyor. Ama salonlardaki keyifli akşamlara ara verilmek zorunda kalınıyor. Önemli bir gelişme siyasal ve toplumsal içerikli şarkıların halk katında kazandığı popülarite. Rhen orduları daha iyi savaşsın diye yazılan, adı sonra *Marseillaise* olarak kutsanan marş, Fransız ordusunu zaferden zafere koşturuyor. Yenilince, yarasını sarıyor, yeni kavgalar için güç kazandırıyor.

Devrim döneminde binlerce şarkı sözünün yazıldığı bilinmekte. Çoğu da birbirine benzer ya da ortak öğeleri taşıyan şarkılardı. Hepsi akılda kalmadı. Ama birkaç tanesi var ki, Fransızlara atalarının ne denli yürekli, devrimci ve mütevazi insanlar olduklarını hiç olmazsa bu yıl hatırlatıyordur. Bunlardan biri *Çaira* (Olacak Bu İş)'tir. 1790 yılının Mayıs ya da Haziran ayında söylenmeye başlanmıştır. Devrimin, gerçekleşeceğine olan inancı pekiştirir. Marseillaise'den daha popüler olduğunu tarihî kaynaklar kaydeder. Robespierre'in iktidarı yitirmesinden sonra da söylenmeye devam etmiştir. Onu tahtından ancak Konsüllük indirir.

Önemli şarkılardan biri de *Carmagnole* (Karmanyol)'dur. 1792 Eylül'ünde Fransız Var Ordusu'nun Carmagnola kalesini ele geçirmesinden sonra, kral ailesini küçük düşüren bir şarkıya bu adın verilmesi ile ortaya çıkmıştır. Kralla, kraliçeyle, herkesin anlayacağı dilde eğlenir, devrime imanı tazeler. Carmagnole adı daha sonra *sans-culottes*'ların giydiği deri ceket ve pantolondan oluşan kıyafetle verilecektir. Marat Meclis toplantılarına carmagnole ve sabot'larla gelirmiş.

Olacak Bu İş

Tamam işte olacak bu iş, olacak
olacak
Halk haykırıyor durmadan bugün
Olacak, olacak, olacak.
Başarılacak bu iş düzencilere karşın
Orada dursun darmadağın
düşmanlarımız
Önce sevinç türküleri söyleyeceğiz
Ah işte! Olacak, olacak, olacak.
Boileau* anlattı çok önceleri
Tıpkı bir peygamber gibi
Kara cübbelilerin gerçek yüzlerini
Ben şarkımı söylerken
Mutlulukla haykıracağız
Olacak, olacak, olacak.
Kutsal Kitap da böyle yazıyor
Olacak, olacak, olacak.
Tüm yasaları halk yapacak
Yüceltilip güçsüzler
Alaşağı edilecek yukarıdakiler
Olacak bu iş, olacak, olacak.
Aydınlatacak bizi gerçek yolun ışığı
Ve sönecek korkunç bağnazlık
Uymak için yasaya
Her Fransız görev başına
Olacak bu iş, olacak, olacak.
Pierrot ve Margot halay çekiyor
Olacak, olacak, olacak.
Sevinelim artık, güzel günler gelecek.

Çeviren: ALİ DEMİR

(*) 17. yüzyılda yaşamış Cizvit aleyhtarı papaz, yazar.

Karmanyol

Zafer şarkımızı söyleyelim
Yaşasın top sesleri
Zafer şarkımızı söyleyelim
Yaşasın top sesleri

Söz vermişti kraliçe
Tüm Paris'i boğazlatmaya
Bozuldu oyunları
Topçumuz sayesinde

Halay çekelim birlikte
Yaşasın top sesleri
Halay çekelim birlikte
Yaşasın top sesleri

Söz vermişti kral
Ülkesine bağlı kalmaya
Tutmadı sözünü ama
Vatan haini kafeste

Karar vermişti Antoinette
Bizleri kıç üstü oturtmaya
Bozulunca düzeni
Yere sürttü burnunu

Utkulu sanıyordu kendini
Kral kocası ödlek Louis
Bilmedi halkın gücünü
Hadi bakalım zindana

And içmişti tüm hassa askerleri
Kurşun sıkmaya dostlarımıza
Nasıl hopladılar sonra
Nasıl katıldılar halaya

Görünce kodesi Antoinette
Nasıl da çarketti
Onursuzluğun çıkmazında
İçi dışına çıktı

Görünce Louis mezar kazıcıları
Dedi onlara
Az zaman sonra
Yerim bu çukurda

Yurtseverin dostları
Tüm ülke evlâtları
Topların seslerinde
Kenetlendik biz bize

Soyluların dostları
Paris'in kralcıları
Hiç kimse desteklemeyecek
Kaçarken göreceğiz alçakları

Jandarmalar söz vermişti
Destekleyeceklerdi ülkelerini
Kaçıp kurtulmak yok elden
Topçunun ateşinden

Birlikte olalım dostlar
Korkmayalım düşmanlardan
Saldırırlarsa eğer
Savrulup giderler

Evet anımsayacağız hep
Varoşların baldırıçıplaklarını
Onların onuruna içelim
Yaşasın bu insanlar
Yaşasın tasa tanımayanlar...

Çeviren: ALİ DEMİR

II. Meşrutiyet Meclisi'nde

Sadrazamın Çekilmesine Neden Olan Bahriyeliler

FAHRİ ÇOKER

Ülkemizde seksen yıldır çeşitli dalgalanmalarla süregelen demokratik yaşam, başından beri Silâhlı Kuvvetler'in haklı-haksız müdahaleleriyle damgalanmıştır. Bu yazıda en erken örneklerden birinin öyküsünü bulacaksınız.

23 TEMMUZ 1908.. İkinci Meşrutiyet ilân edilmiş, özgürlüğüne kavuşan halk coşku içinde.. her kesimden insan tam anlamı ile özgürlüğün tadını çıkarma çabasında.. yeniden yayınlanmaya başlanan *Takvim-i Vekayi*'in 15 Eylül 1324 (28 Eylül 1908) tarihli (1) No.lı sayısında "İntihab-ı Meb'usan Kanunu" ve arkasından Kanunun uygulanmasına dair Yönetmelik yayımlanıyor, ondan sonra da "Hey'et-i Mebusan" ve "Hey'et-i Âyan" İçtüzükleri.. Dahiliye Nezaretinden verilen bir emirle Osmanlı Ülkesinin 27 vilâyetini oluşturan sancaklar ve bağımsız sancaklarda seçime başlanır. Önce ikinci seçmenler seçilecek, onlar da mebusları seçecektir.

Her seçim merkezinde ayrı tarihlerde yapılan seçimin sonu ancak 11 Aralık'da alınır. 16 Aralık'da Padişah, 3 Kânunuevvel (Aralık) 1324 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de Kanunu Esasî (Anayasa)'ya göre Âyan Üyeliğine seçtiği 39 zâtın adlarını açıklar. O günkü *Takvim-i Vekayi*'de ayrıca Meclis-i Umumî (Âyan ve Mebusan Meclisleri)'nin 4 Kânunuevvel 1324 (17 Aralık 1908)'de törenle açılacağı ilân edilmektedir.

Meclis-i Umumî belirtilen gün ve saatte Padişah II. Abdülhamid'in nutku ile açılır. Padişah söylevinde, tahta çıktıktan sonra kabul ettiği Kanunu Esasî'yi hangi nedenlerle rafa kaldırdığına kısaca değindikten sonra halktan gelen istekle yeniden yürürlüğe koyduğunu anlatır ve Kâmil Paşa'nın başkanlığında oluşturulan Bakanlar Kurulu'nun yeni yönetiminin kuruluş ve düzeni ile meşgul olduğu bir sırada Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân ve Avusturya-Macaristan'ın da Bosna-Hersek'i kendi ülkesi topraklarına katmasından büyük üzüntü duyduğunu söyleyerek yeni yönetimden ve Meclis'ten beklentilerini dile getirir, "inşallah Meclis-i Meb'usanımız devletimize ve milletimize hayırlı işler görür de vatanımız her türlü saadete nâil olur" dileği ile sözlerini bitirir. Nutuk, Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey tarafından kürsüde okunur. Padişah özel locasından dinler. Şehzadeler, Vükelâ (Bakanlar), damatlar ve elçiler Meclis'te kendilerine ayrılan yerlerde açılışı izlerler.

Padişah nutkun okunması bittikten sonra Meclis'ten ayrılır. Meclis en yaşlı üye Trabzon Meb'usu Ali Naki Efendi'nin başkanlığında oturumuna devam eder. En genç meb'uslar Rıza Nur Bey (Sinop) ve Arif Hikmet Bey (Adana) kâtiplik görevini yerine getirirler. Bundan sonra "Şûbe" denilen komisyon üyelerinin seçimine geçilir ve İçtüzük gereğince tam sayı olarak (262) meb'us beş şûbeye ayrılır.

İçtüzük'e rağmen görüşme usulündeki kargaşa 25 Aralık'taki başkanlık divanının oluşmasından sonra dahi uzun süre devam eder. Bu dönemde özellikle Cavit Bey (Selânik), Yusuf Kemal Bey (Sinop), Talât Bey (Edirne), Rıza Paşa (Afyon) ve Zöhrap Efendi (İstanbul) görüşmelerin bir düzen ve kurallar içinde yapılması için çaba gösterirler.

İlk çatışmalar seçim mazbatalarının görüşülmesinde olur. İleri sürülen en

İstifa eden Sedrazam Kâmil Paşa.

yaygın iddia, geçen dönemde Padişahın kötü emellerine hizmet etmiş olmaktır. Leh ve aleyhte şiddetli tartışmalar yapılır ve iki meb'usun mazbatası bu nedenle red edilir.

Bu arada Padişahın söylevine verilecek cevabın hazırlanması, yabancı devletler meclislerinden ve ülkenin her tarafından gönderilen tebrik telgraf ve mektuplarının okunması da epey vakit alır.

İlgi çekici bir görüşme konusu da, 31 Kânunuevvel (Aralık) 1324 (13 Ocak 1909)'de Padişahın Meb'uslara vereceği akşam yemeğinde huzura kabulde eskiden olduğu gibi saçak mı öpüleceği, yoksa temenna (selâm) mı verileceği hakkındadır ve saçak öpmenin meşrutiyet kurallarına aykırı düşeceği düşünülür.

30 Aralık günündeki oturumda Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) Sadrazam Kârnil Paşa'nın hükûmetin iç ve dış politikası hakkında Meclis'e izahat vermesi yolunda başkanlığa bir istizah takriri (Gensoru önergesi) verir. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra önerge kabul edilerek Sadrazam Meclis'e dâvet edilir. Ancak Sadrazam'ın yoğun işleri gün saptanmasını geciktirir. Kâmil Paşa son olarak Meclis Başkanlığı'na gönderdiği bir yazı ile 13 Ocak 1909'da Meclis'te hazır bulunacağını bildirir. O gün yanında Sadaret Mektubcusu Ali Fuat (Türkgeldi) ile birlikte Meclis'e gelir. Hükûmetin programı niteliğinde olan ve aynı günkü *Takvim-i Vekayi*'de "Beyanname-i Sadrazamî" başlığı ile yayımlanan metin kürsüde yanında Sadrazam durduğu halde Mektubcu tarafından okunur ve hemen her paragrafında meb'uslar tarafından alkışlanır. Usul hakkında yapılan konuşmalardan sonraki oylamada verilen izahatın yeterli olduğu belirlenir. bu, bir bakıma güvenoyudur.

Meclisi meşgul eden önemli bir konu da, Meşrutiyetin iadesinden sonra Padişahın kötü isteklerine âlet olarak suç işlediklerinden dolayı gözaltına alınan sivil ve asker üst yöneticiler hakkında ne gibi bir işlem yapılacağıdır. Konuşmacılar özellikle yargılama ve yetkili mahkeme üzerinde dururlar. Nihayet yapılacak işlemi saptamak için özel bir komisyon teşkil edilir.

Bir yandan da, ülkenin her tarafından seçilip gelen meb'uslar, yıllardır Padişahın keyfî yönetimi altında gönüllerinde biriktirdikleri yerel ve genel dileklerini üst üste genel kurula sunmakta, takrirlerinin genel kurulda okunarak gündeme alınmasını istemektedirler. Bu nedenle hemen bütün Nâzırlar dâvet üzerine Meclis'e gelerek sorulan hususlara dair bilgi vermişlerdir. Ancak takrir furyasının arkası gelmemektedir. Nihayet 21 Ocak 1909'daki oturumda Başkan Ahmet Rıza Bey (İstanbul), "elimizde daha 50 kadar takrir var. Neticeye kadar sabredin, bir daha takrir vermeyin" demek zorunda kalır.

12 Ocak 1909'da Kastamonu Meb'usu İsmail Mahir Efendi tarafından başkanlığa sunulan iki takrir 80 yıl öncesinin gelenek ve göreneklerine göre çok ileri bir aşamayı konu edinmektedir. Takrirler aynen şöyledir:

MECLİS-İ MEB'USAN
RİYASETİNE

"Biavnillahi Teala bundan sonra (Rütbetülilm Alâyülrütep) mantuku münifince herkes ilim ve iktidarı sayesinde kesb-i şeref edeceğinden ve mümtaz bulunacağından ve öteden beri millet arasına nifak ve hased ilka eden ve herkesçe vatan için mazarratı malûm bulunan rüteb-i mülkiye ile rüteb-i ilmiyenin ilgasını ve muhaverat-ı resmiyede vakit gaybettirmekten başka hiçbir işe yaramayan elkap ve tâbirat-ı zaide ve ibarat-ı tâzimiyenin ve (Olbapta emrüferman hazreti menlehülemrindir) gibi bilâfaide hâtimelerin yazılmaması ve maksat ne ise yalnız andan bahsedilmesini ve her şeyin gayet açık ve kısa ibareler ile yazılmasını talep ve bu husus-u mühimmin serian karar altına alınması için işbu takririmin içtima-ı umumîde badelkırae ruzname-i müzakerete dercini istirham eylerim."

İkinci takrir:

"Zatî mühürlerin istimali güç ve tak-

II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki bir oturumda mebuslar II. Abdülhamid'i selamlıyor.

Kâmil Paşa'nın yerine getirilen Hüseyin Hilmi Paşa.

Limni Mebusu Mihalaki Efendi.

lidi pek kolay olduğundan mezahiri derkâr bulunduğu cihetle bâdema her türlü evraka zatî mühürler basılmayıp yalnız okunaklı surette imza konmasını talep eder ve ..... ''

İlk takrir üzerine söz alan bir meb'us, bunu Kanun-u Esasî hükümlerine aykırı bulur, bir diğeri de takririn Kanun-u Esasî ile Padişaha tanınan hukuk ile bir ilişkisi bulunmadığını söyler. Sonuçta takririn, Kanun-u Esasî'nin bazı hükümlerinin değiştirilmesine dair önce verilen önerinin görüşüleceği komisyona havalesine oyçokluğu ile karar verilir. Mühür yerine imza atılması hakkındaki takrir ise, kasaba ve köylerde okuma yazma bilmeyenlerin çoğunlukla olması gerekçesiyle gürültüler arasında red edilir.

Yine önemli bir aşama olarak Limni Mebusu Mihalaki Efendi'nin verdiği, ikinci seçmen usulü kaldırılarak meb'usların doğruca halk tarafından seçilmesi hakkındaki takriri 26 Ocak 1909'da genel kurulda okunarak dikkate alınıp alınmaması oya sunulduğunda eller red için kalkar.

Meclis'in bu yoğun çalışması sırasında, hükümetten hiçbir kanun tasarısı gönderilmediği 9 Şubat 1909 günlü oturumda Balıkesir Meb'usları tarafından verilen bir önerge ile genel kurula arzedilir. Başkan, iki gün önce Sadarete yazı yazıldığını, birkaç tasarı geldiğini söyler. Meb'uslar Devlet Şûrası tarafından hazırlanıp Sadarete gönderilen kanun tasarılarını bir bir sayarak eleştirilerde bulunurlar. Esasen bütçe bile henüz Meclis'e gönderilmemiştir.

11 Şubat'ta Harbiye Nâzırı Ali Rıza ve Bahriye Nâzırı Arif Hikmet Paşaların Sadrazam Kâmil Paşa tarafından değiştirilerek yerlerine Nâzım ve Bahriye 1.Feriki Hüsnü Paşaların atanmalarının ilanı Meclis'te fırtına koparır. İstizah takrirleri biribirini izler. Takrirlerde özellikle, Kâmil Paşa'nın, Meclis'in güvenine sahip bu Nâzırları değiştirmesi tamamen keyfî, Bahriye Nezareti'ne getirilen Hüsnü Paşa'nın eski yönetimin adamı olduğu, başka nâzırların da değiştirilmesi nedeniyle kabinenin Meclis'ten yeniden güvenoyu alması gerektiği belirtilir.

Durum, aynı gün bir yazı ile Sadarete aktarılır. Sadrazam Meclis'e gelip açıklama yapacağını bildirir. Sonra da gönderdiği bir yazı ile, önemli işleri nedeni ile Meclis'te hazır bulunamadığını, Harbiye Nâzırı'nın değiştirilmesi, dış politikaya ilişkin bazı sorunların açıklanmasını gerektirmesi itibariyle bu açıklamanın bugünlerde yapılması memleketin yüksek menfaatlerine zarar vereceğini, Bahriye Nâzırının değiştirilmesi ise kendi istifasının kabulünden ibaret bulunduğunu anlatır.

13 Şubat 1909 tarihindeki oturumda bu yazı okunurken daha yarısında birçok mebus ''söz istiyoruz'' diyerek ayağa kalkar, ''yazılı açıklama olmaz, Anayasaya aykırı yazı dinlemeyiz'' diye bağırırlar. Yazının kalan kısmı okunamaz. Başkan, Ali Rıza ve Arif Hikmet Paşaların Başkanlığa gönderdiği iki dilekçe bulunduğunu söyler. Dilekçeler okunur.

Ali Rıza Paşa, Harbiye Nezareti'nden istifa etmediği halde gerekçesi bildirilmeden ve rızası da alınmadan Mısır Fevkalâde Komiserliği'ne atandığını belirterek Kanun-u Esasî'ye ve meşrutiyete tamamen aykırı olan şu tebliğ ve tevcihin tarafından kabul olunamayacağını arz, Kanunun güvenliği altındaki açık haklarının korunmasını Meclis-i Meb'usan'dan talep ve istida ettiğini, Arif Hikmet Paşa ise, 28 Ocak 1909 tarihinde Sadaret makamına takdim ettiği istifa dilekçesi kabul edilmeyerek görevini sürdürmesi hakkında vâki ısrar üzerine onbeş günden beri Nezaret görevini ifa ve birçok defalar Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'da hazır bulunarak görüşmelere katıldığı halde Sadrazam tarafından görevinden alınarak yerine başkasının atanması meşrutiyet kanun-

larına aykırı olduğundan bu hareketi protesto ettiğini belirtmektedir.

Yazıların genel kurulda okunmasından sonra söz alan meb'uslar Sadrazamı ağır sözlerle eleştirerek yalancılıkla suçlamaya kadar giderler. Yusuf Kemal Bey aleyhte konuşanların başındadır. "Bugün Osmanlı milletinin hayatında pek önemli tarihî bir gündür. Teklif ediyorum, Sadrazam Paşa gelsin, bize izahat versin. Meclis toplu halde kendisini bekleyecektir. Bugün hayat ve memat (ölüm) günüdür" der. Başkan, lehde konuşmak isteyenlere de söz verir. Ancak, kürsüye çıkan meb'usların konuşmaları gürültüye gider.

Başkan, bu durumda herhalde Meclis'in doruk noktasında olan tansiyonunu düşürmek niyetinde değildir ki, "Deniz Kuvvetleri'nin heyecan içinde olduğunu gösteren bir kâğıt var. Zırhlı Süvarilerinden gelmiş" der. "Okunsun" sesleri arasında kâtip gönderilen yazıyı okur:

MECLİS-İ MEB'USAN RİYASETİ CELİLESİNE

Mâruz-u Çakerleridir.

Merbuten huzur-u âsafanelerine ve suret-i musaddakası Sadaret-i Uzmaya takdim kılınan mufassal protestoda arz ve beyan edildiği üzere Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının şöyle bir zamanda ve bilâsebep tebdilleri meşrutiyete muvafık görülemiyeceği velâsima galeyanın tezyidini mucip olacağı ve ilerde şayanı teessüf ahvalin zuhur edeceği anlaşılmasına binaen her halde hususat-ı mâruzanın Meclis-i Celil-i Meb'usan'ca nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınarak icabının icrasına âcilen bezl-i inayet buyrulması ehemmiyetle rica olunur. Olbabda.

ABDÜLHAMİT Kruvazörü Süvarisi Kaymakam [Vasıf]

ABDÜLMECİT Kruvazörü Süvarisi Kaymakam

Zırhlı ASAR-I TEVFİK Süvarisi Binbaşı [Ali Kabulî]

PEYK-İ ŞEVKET Krv. Süvarisi Kolağası [Hüseyin Rauf]

BERK-İ SATVET Krv. Süvarisi Kolağası

Zırhlı FETH-İ BÜLEND Süvarisi Kolağası

Zırhlı MESUDİYE Süvarisi Miralay

Zırhlı Donanmay-ı Hümayûn Komodoru

Protestoname okunduktan sonra bir meb'usun gürültü ile karşılanan "Askerler siyasete karışamaz!" sözüne karşılık meb'usların biribiri ardından "Askerler Meclis-i Meb'usan'a istida vermekten memnu mudurlar?", "Selâmeti vatanı tehlikede gören her şahıs karışabilir", "Her sahib-i hamiyet olan vatan için söz söyliyebilir" şeklinde konuştukları görülür. Sonuçta, Sadrazamın o akşam Meclis'e gelip durumu bizzat açıklaması hakkındaki önerge okunarak çoğunlukla kabul edilir ve durum telgraf ve ayrıca yazı ile Sadrazama bildirilir.

Oturumun devam ettiği sırada gelen, Sadrazamın yazılı cevabı yine atlatmacadır.

MECLİS-İ MEB'USAN RİYASETİ ALİYESİNE

Bugün Meclis-i Meb'usan'da isbatı vücut olunması hakkındaki tezkere-i aliyyeleri şimdi alındı. Mervi olan şayiat ehemmiyetten âri olduğu gibi elyövm hiçbir heyecan mevcut olmadığından ve itası lâzımgelen izahatın suret-i mukniada olması muktezi olup zaman ise gayr-i müsait bulunduğundan icabeden esbab ve delâil bil-etraf tehiye edilerek biminhi tealâ çarşamba günü (17 Şubat) Meclis-i Meb'usan'a azimet edileceği beyaniyle tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim.

31 Kânunusânî 1324 (13 Şubat 1909)
Sadrazam
Kâmil

Yazının okunması üzerine söz alan meb'usların bir kısmı, konunun güvenoyu yapılması ve sadrazama güvensizlik oyu verilmesini istediler. Uzun tartışmalardan sonra 102 mebusun imzasını taşıyan bir önerge okunur. Bunda, Sadrazamın kabinedeki son değişiklikler hakkında açıklama yapmak üzere birkaç kez Meclis'e çağırıldığı halde gelmiyerek açıklama yapmamakta direnmesi ve devletin iç ve dış politikasını kuşkuda bırakmakta devam etmesi hükûmet varlığı ile bağdaşmayıp bu halin devamı meşrutiyet ve Osmanlılığın siyasal bağımsızlığını tehlikeye sokmak demek olacağından Meb'uslar Kurulu Sadrazama güvensizlik gösterir.

Bu önergenin oylamasının ad okunma suretiyle yapılmasına karar verildiği sırada Başkan, Sadaretten bir yazı geldiğini söyler ve kâtibe okutur. Yazı şöyledir:

"Taraf-ı senaveri'den Meclis-i Meb'usan'dan izahat itasının çarşamba gününe tâlik-i esbabına dair ikinci defa olarak yazılan tezkere-i acizî üzerine Meclisce kanaat hasıl olmayarak galeyan-ı efkârın devam etmekte olduğu istitlaatı vakıadan anlaşılmıştır. Kanun-u Esasî'nin 38'inci maddesine riayet olunmadığı halde galeyan-ı efkârdan dahilen ve haricen husule gelecek vehametin mes'uliyeti bâdilerine ait olmak üzere hemen bilistifa mühr-ü hümayûnu Zât-ı Şahâneye arz ve takdim ile Meclis-i Mebusan'a hazırlamakta olduğum beyanat-ı matbuat vasıtasiyle neşir ve ilâna mecbur olacağımdan bu babda cevab-ı âlilerine muntazır olduğumun beyanına ibtidar olundu."

Bu yazılı beyan üzerine meb'uslardan biri "Biz kararımızı verelim. O, sonra istifa etsin" der. Kâtip Seyid Bey (İzmir) "Zaten istifa ettim demiyor bu adam, eğer mes'uliyeti üzerinize alırsanız.." diyerek yazıyı bir daha okur. Karar gereğince oylamaya geçilir. Sonuçta Başkan, 8 güvenoyuna karşı 198 oyla Sadrazama güvensizlik gösterildiğini bildirir. Cavit Bey (Selânik) "Yaşasın millî hâkimiyetimiz" diye bağırır. Meb'usların sevinç gösterileri arasında Başkan oturumu kapatır.

O akşam Ahmet Rıza Bey, II. Başkan Talât Bey (Edirne) ile birlikte Saraya giderek Başkâtip Ali Cevat Bey'e durumu anlatır ve Sadrazam Kâmil Paşa'ya Meclis-i Meb'usan tarafından 198 oyla güvensizlik gösterilmiş olması itibariyle yerine, iç ve dış güvenliği sürdürecek bir zâtın atanması hakkında Başkanlığın yazısını verirler.

Başkâtip huzura çıkarak durumu arzeder. Padişah, kendisine Sadrazam tarafından bu yolda herhangi bir bilgi verilmediğini, bu itibarla Kurenadan Rıfat Bey Sadrazam nezdine gönderilerek sorulmasını ister. Sadrazam, Rıfat Bey'e, durumun söylendiği gibi olduğunu ve yarın mabeyne gelerek Mühr-ü Hümayûnu Zât-ı Şahaneye bizzat takdim edeceğini beyan eder. Ancak Padişah kuşkuludur, mühürün derhal alınmasını emredince Rıfat Bey mühürü Kâmil Paşa'dan alıp Saraya getirir. Padişah da ertesi gün Dahiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa'yı Sadrazam nasbeder.

Bu dönemde İstanbul Meb'usu olan Gazeteci-Yazar Hüseyin Cahit Bey, 1935'de yayımladığı "On Yılın Hikâyesi"nde bu durumu "Deniz Kuvvetlerinin Zoru İle Çekilen Sadrazam" başlığı ile anlatır. Biz de bu nedenle yazımıza böyle bir başlık koyduk.

Bizde demokrasi 81 yıl önce işte böyle başladı.

---

[1] *Takvim-i Vekayi*: 15 Eylül 1324-6 Şubat 1324, Sayı: 1-127

[2] *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi:* 4 Kânunuevvel 1324-31 Kânunusani 1324, İçtima: 1-27.

[3] *Son Sadrazamlar*, Mahmut Kemal İnal, s.1399-1405.

[4] *Görüp İşittiklerim*, Ali Fuat Türkgeldi, s.16-21.

[5] *Yakın Tarihimiz*, F.Kandemir, c.2-s.46-47 (Deniz Kuvvetlerinin Zoru İle Çekilen Sadrazam)

İstanbul'un İlk Turistik Rehberlerinden

Timoni'nin Rehberi

SEMAVİ EYİCE

Bizim İletişim Yayınları yeni bir İstanbul Ansiklopedisi çıkarmaya hazırlanıyor. Hata ve sevapları ne olursa olsun, bu yöndeki girişimlerin ilkinin 150 yıl öncesine dayandığını biliyor muydunuz?

İSTANBUL bütün Osmanlı devri boyunca Batı'dan gelen seyyahların ilgisini çekmiş ve bunlar esas meslekleri ne olursa olsun döndüklerinde seyahatnâmeler yazarak bunları yayınlamışlardır. Batı'nın birçok büyük kütüphanelerinde bugüne kadar yayınlanmadan elyazma halinde kalmış ve bazıları oldukça değerli bilgilerle dolu seyahatnâmeler de vardır. İstanbul'a artan ilgi sonunda bu şehrin eski eserlerini görmek isteyenler için "turistik" rehberler de yazılıp bastırılmağa başlanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı içlerinde bu türden rehberlerin basıldığını bilmekteyiz. Ancak bunlardan ilkinin hangisi olduğunu şimdilik tesbit edebilmiş değiliz.[1] Gönül isterdi ki iyi organize edilmiş bir şehir kütüphanesi olsun ve bu eski turistik rehberlerden birer nüsha burada toplansın. İleride belki bu yolda bir çalışma yapılabileceğini ümid ederek biz elimize geçen bazı eski rehberleri burada tanıtmağa gayret edeceğiz.

PETIT GUIDE
DU
VOYAGEUR
DANS
L'INTÉRIUR DE CONSTANTINOPLE
PAR
Alexandre Timoni,
De Constantinople,
Auteur de Grand Guide du Voyageur dans l'Intérieur de Constantinople et dans ses environs, Des Nouvelles Promenades dans le Bosphore ou Méditations Bosphoriques, etc.
On n'regrette point quand on dit que Constantinople offre le plus beau point de l'Univers.
M. V. A. CHATEAUBRIAND.
YENI-KEUIU SUR LE BOSPHORE
TYPOGRAPHIE D'EMMANUEL LIBANIUS.
1841.

Bu yazımızda takdim edeceğimiz kitap, sadece bir xerox-kopya olarak elimizdedir. Bu haliyle 10 × 15,5 cm. ölçülerinde çok küçük bir kitapçık teşkil eder. Başlık sahifesi dışında sadece 27 sahifeden ibarettir. Başlık sahifesinde şunlar okunur:

PETIT GUIDE
DU
VOYAGEUR
DANS
L'INTERIUR DE
CONSTANTINOPLE[2]
Par
Alexandre Timoni
De Constantinople
Auteur de Grand Guide du Voyageur dans l'Intérieur de Constantinople et dans ses environs, Des Nouvelles Promenades dans le Bosphore ou Méditations Bosphoriques, etc.
YENI-KEUIU SUR LE BOSPHORE
Typographie d'Emmanuel Libanius.
1841

"İstanbul'un içinde küçük seyyah rehberi" başlığı ile basılan bu kitabın yazarı "İstanbul'lu Alexandre Timoni"dir. Adının altında "İstanbul'un içi ve çevresinde büyük seyyah rehberi" ve "Boğaziçinde yeni gezintiler veya Boğaziçi tahayyülleri" başlıklı ve daha başka yayınların da sahibi olduğu bildirilmektedir. Kitap 1841 yılında, Bo-

SEMAVİ EYİCE ARŞİVİ

Tepebaşı Sırtları ve Kasımpaşa Mezarlığı.

ğaziçinde Yeniköy'de Emmanuel Libanius'un basımevinde basılmıştır.

Alexandre Timoni, geçen yüzyılın Beyoğlu'nun levanten aristokratlarından oldukça ünlü bir ailedendir. Herhalde içinde bu ailenin evinin bulunduğu sokak yakın tarihlere gelinceye kadar Timoni sokağı adıyla anılıyordu. Eski Rus elçiliği olan Sovyet Konsolosluğu'nun karşısındaki Timoni sokağının sonraları adı değiştirilerek, Gönül sokağı olmuştur.[3] Onaltıncı yüzyıldanberi tanınan Cenovalı Timoni ailesinden Emmanuel Timoni, çiçek aşısının Batı'da uygulanmasını sağlayan hekimdir. Onun torunlarından olan Alexandre ise 1804'e doğru doğmuş ve 1856'da Paris'te ölmüştür.[4] A.Timoni'nin yine 1841'de basılan "İstanbul ve çevresi için büyük seyyah rehberi"ni henüz göremedik. "Boğaziçinde yeni gezintiler..." başlıklı diğer kitabı ise iki cilt olup 1844'te İstanbul'da basılmıştır.[5] Bu kitap hakkında evvelce şu satırları yazmıştık[6]: "İçinde grekçe, lâtince, ingilizce, almanca, italyanca, ispanyolca, rusca ve doğu dillerinden türkçe, arapça, farsça ve hatta kürtçe şiirler, metinler olan bu acayip kitapda gerçek Boğaziçinden bahseden satırlar çok azdır." Ünlü Romanyalı tarihçi ve politikacı N.Iorga, Timoni hakkında şu çok sert ve görüşümüze göre haklı hükmü vermiştir[7]: "...pek bulanık bir Batı romantizmine bürünmüş, aşırı derecede züppe ve sakat düşünceli, büyük bir cüretle atıldığı meselelerin cahili olmasına rağmen, bunların çevresinde bitip tükenmez lâf kalabalığından kaçınmayan ukalâ bir Beyoğlu'lu olan Alex. Timoni, bütün bir Rum-Türk ansiklopedisi ortaya koyabileceğini sanarak..." bu iddialı eseri yazmıştır. Iorga'nın bu görüşünün yanlış olduğunu iddia eden ve uzaktan Timoni'ler ile akrabalığı olduğunu tahmin ettiğimiz Dr.L.A.Missir, bu hususda bir araştırma yayınlamıştır.[8]

Yukarıdaki satırlarda yazarı hakkında bir dereceye kadar bir fikir verebildiğimiz, "Küçük İstanbul rehberi"ne gelince, bu sadece İstanbul içinde bir gezinti kılavuzudur. Başlık sahifesinde A.de Chateaubriand'ın bir cümlesi ile şehrin tarifi yapılmıştır: "İstanbul'un dünyanın en güzel köşesi olduğu söylendiğinde mübalağa edilmiş değildir". Önsözde ise Timoni, İstanbul'un politik bakımdan artık "...sanki patlamak üzere olan bir volkanın üstünde..." olduğuna işaretle, "...yıkılmasının temellerine kadar bütün dünyayı sarsacağına..." inandığı Osmanlı Devleti'nin bu başkentini yabancı seyyahların yerinde incelemelerini tavsiye eder. Bunun için bir rehbere gerek vardır. Büyük rehberi ile Boğaziçi hakkındaki kitaplarında gerekli bütün bilgiler ayrıntıları ile vardır. Fakat fiyatları her turistin kesesine uygun olmayan bu kitaplarının yerine yazar, işte bu küçük rehberi yayınlamıştır. Bunda bir yabancı seyyahın İstanbul'da altı gün içinde görebileceği her şeyi belirtilmiştir. Ancak Timoni, önsözde İstanbul dışında, çevrede şu yerleri de görmesini tavsiye eder:

1. Bulgurlu dağı olarak adlandırdığı Çamlıca tepesi.

2. Boğaza Karadeniz tarafından girişte, Rumeli feneri yakınında olan Kyanae kayaları. Türk dilinde Öreke taşı olarak adlandırılan kayanın üstündeki bir dikilitaş seyyahlar tarafından yüzyıllar boyunca ziyaret edilmiştir.[9]

3. Büyükdere arkasında bendleri ile tanınan Bahçeköyü.

4. Aynı çevrede ve daha geride olan Belgrad köyü.

5. Üsküdar.

6. Kadıköyü.

7. Büyükdere ve Tarabya köyleri. Timoni, yaz aylarında buralarda yabancı devlet temsilcilerinin ve şehrin frenk sosyetesinin üst tabakasının sayfiyeye çıktıklarını belirtir.

8. Yuşa dağı.

9. Hünkâr iskelesi. Timoni'ye göre Yuşa tepesinin güneyinde olan burası sevimli bir gezinti yeridir.

10. Fenerbahçesi, Timoni'ye göre buradaki eski fener kulesi artık tamamen yenilenmiştir ve bu lâtif yer görülmeğe değer.

11. Göksu.

Timoni, Kâğıthane mesiresinden ise bu küçük kitabında bahsetmeği uygun bulur. Beyoğlunda kalan yabancı turistin birinci gün, gecelediği yerden Tophane'ye inmesini tavsiye eden yazar, buradaki Nusretiye camii ile çeşmeyi gördükten sonra bir kayıkla Bahçekapısı iskelesine geçmesini bildirir. I. Abdülhamid kütüphanesi ile türbesine baktıktan sonra turist, eğer yanındaki evin sahibi olan efendi izin verirse Yerebatan sarayı denilen sarnıcı ziyaret edebilir. Buradan da Ayasofya'ya gidebilir. Ancak camilerin içlerine girebilmesi için yanında bir izin fermanı olması ve beraberinde bir çift terlik de taşıması gereklidir. Timoni, sarayın yalnız ilk avlusundan bahseder. Yeşil somakiden yontulmuş sütunlar üzerine oturan bir Mermer köşk'ten bahsettikten sonra, sarayın bir kütüphanesinin de varlığından söz edilmekte ise de bunu göremediğini ve Saray'ın içine de, bahçesine de girmenin hiç de kolay olmadığını hatırlatır.

İkinci gün aynı yoldan Timoni, turisti eski hippodrom olan Atmeydanına götürür. Sultanahmet camiinin kalınlıklarına göre boylarını kısa bulduğu dört pilpâyesini tenkit ettikten sonra, meydandaki Dikilitaş, bronz Burmalı direk ile Örme obeliski bildirir. Bu arada İstanbul'da başka önemli eserlerin de bulunabileceğine dikkati çekerek, kendisinin Atmeydanı yakınında Romus ve Romulus'u emziren dişi kurdu tasvir eden ve yüzyıllardır kayıp mermer anıtı bulduğunu açıklar. Binbirdirek sarnıcı ve Koca baba (Kodgia babà) denilen meydanda olan Sultan II. Mahmud türbesini görülmeğe değer olduğunu söyledikten sonra, kıyıda Küçük Ayasofya camiini ziyaret ettirir, buradan Çatladı kapı'dan sur dışına çıkacak turistin deniz yoluyla, şehir ve Saray surlarını dıştan görerek Tophane iskelesine dönmesini önerir.

Üçüncü gün, turist Yenicami önünde olan Büyük Gümrük iskelesinde kayıktan inecek Mısır çarşısını gördükten sonra, kahve kavrulup öğütülen tahmisten geçerek Valide hanı ile Yeni hana uğrayacaktır. O sırada bu iki handa büyük tüccarlar ve bankerler bulunmaktadır. Uzunçarşı boyunca yürüyen turist Bedestene ulaşır. Burada uzun bir dükkân dizisini sahhaflar işgal etmektedir. Timoni'ye göre, Bedesten'e komşu olan Nuruosmani camii, gerek içten gerek dıştan bütün selâtin camilerinin en zarif ve en muntazam olanıdır (!). Aynı çevrede Çadırcılar'dan sonra yabancıların girmesi yasak olmakla beraber pek çoğunun içeriye sızmağı başardıkları Esir pazarı bulunmaktadır. Aynı yerde Vezirhanı ile bir sarnıçtan başka Türklerin Dikilitaş dedikleri Çemberlitaş vardır. Turist yoluna devamla, Atik Ali Paşa ve Bayazıd camilerini görerek, şimdi Serasker Paşa'nın makamı olan Eski Saray önüne gelir. Bu sarayın avlusunda Bayazıd yangın kulesi bulunmaktadır. Saray'ın yakınında ise kazancılar çarşısı vardır. Az ileride Lâleli ve Bodrum camileri bulunur. Turist Ragıp Paşa kütüphanesi ve Çukurçeşme'yi gördükten sonra Şehzade camiinden geçerek Süleymaniye camiine gidebilir.

Bozdoğan Kemeri. Sağda Gazanfer Ağa Medresesi. SEMAVİ EYİCE ARŞİVİ

Timoni'ye göre bu eser, Kadıköy'deki Hagia Euphemia kilisesinin parçaları ile yapılmıştır(!). Camiin yakınındaki bir dizi kahvehane, tiryaki denilen afyon çekicilerin uğrak yeridir. Süleymaniye'de şimdi Şeyhülislâm'ın makamı olan Yeniçeri ağalarının sarayı bulunmaktadır. Bozdoğan kemeri ile ne olduğunu çözemediğimiz Sulu saray denilen bir yeri de ziyaret ettikten sonra Timoni turiste Zindan kapısı'na inerek, burada Yemiş iskelesinden kayığa binmesini önerir. Turist ya Küçük kule veya Tophane kapılarının birinden geçerek Beyoğlundaki yerine dönebilir.

Dördüncü gün yabancı Galata kulesini ziyaretten sonra, "Frenk mahallesinde uzanan büyük caddeyi" takip ederek Arap camiine uğrar, buradan da Meyit iskelesinden 20 para ödeyerek bir kayıkla Unkapanına geçer. İsterse Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan yeni köprüden yürüyebilir. Unkapanı kapısından girdiğinde, eski bir kilise olan tepedeki Zeyrek camiine çıkar. Burada bir parmaklıkla çevrili olarak porfirden bir lâhit bulunmaktadır.[10] Camiin yakınında eski bir sarnıç vardır. Şehrin Bizans çağından kalan en eski hamamının, Çukur hamamın kalıntıları

da az ötededir.[11] Sultan II. Mehmed'in yaptırttığı ve III. Mustafa'nın tamamen yeniden inşa ettirdiği Fatih camii de aynı çevrede yükselir. Atpazarı ile Saraçlar çarşısını, Saraçhane ve Kavaflar camilerini de gördükten sonra bir evin bahçesinde bulunan Marcianus sütunu (Kıztaşı) ziyaret edebilir. Bu anıtın güneyinde eski Yeniçeri kışlası ile Hekimoğlu Ali Paşa camii bulunmaktadır. Fakat turist anıttan geri dönerek, Süleyman Paşa türbesi[12], Nişancı camii ile Karagümrük'ten geçerek Sultan Selim camiine gider. Burada Çukur bostan (Timoni yanlış olarak Çukur hamam yazar) su haznesi de vardır. Timoni eski bir kilise olan Gül camiinin de aynı yerde olduğunu(!) bildirdikten sonra, Aya kapısından itibaren Halic surları boyunca yürüyen turistin, Fener kapısından geçerek, Patrikhane'yi, Eflâk voyvodalarının sarayını ve Fethiye camii olan kiliseyi ziyaret edebileceğini yazar. O yılların İstanbul'unda aynı gün içinde bir yabancının başarabilmesine pek imkân olmayan bu gezintiden sonra, turist Fener iskelesine inecek, Sultan Mahmud köprüsünün Galata tarafındaki başına ulaştıktan sonra, Küçük mezaristan denilen Tepebaşı mezarlığını geçerek Beyoğluna çıkacaktır.

Timoni beşinci gün önce Cuma ve Salı günleri açık olan Galata Mevlevihanesini ziyareti önerir. Bu tekkenin kapısı yanındaki kütüphanede ilgi çekici eski yazmalar vardır. Küçük mezaristan'dan geçerek, eğer Kaptan Paşa'nın bir iznine sahip ise Tersane'ye girebilir. Burada eski bir lâhdi gördükten sonra[13], Sultan Mahmud tarafından kurulan yeni Bahriye mektebine bir göz atabilir.[14] Yaya olarak yoluna devam eden turist Hasköy'de yeni kurulan Mühendishane'yi görür. Turiste Okmeydanı'nı da tarif ettikten sonra Timoni, onu Halic'in karşı yakasına geçirerek Ayvansaray'dan, eski Blakhernai mahallesine çıkarır (!) ve surlar dışında Eyüb'e doğru yürütür. Kıyıda Feshane'ye komşu Perşembe ve Pazar günleri açık olan Rüfâi dervişleri tekkesine[15] uğradıktan sonra Timoni, seyyahı yeniden surların içine sokarak, Ayvansaray-Balat arasındaki bazı Rum, Ermeni kiliseleri ile bir havrayı önerdikten sonra, onu Edirne kapısına doğru çıkarır. Burada Kariye camii ile eski bir Bizans sarayı olan Tekfur sarayı bulunmaktadır. Buradan turist Topkapı'ya kadar yürüyecek, orada Aya Nikola Rum kilisesi ile Şeyh Süleyman (?) camiini gördükten sonra, kapıdan çıkarak Davud Paşa kışlasının olduğu tepe ile Tzitzo'nun çiftliği ile Sultan çiftliğini önerir. Bu kadar yolu yürümek zorunda bıraktığı turiste acımaksızın, Timoni onun geri dönmesini ve tekrar Topkapıdan girerek Şeyh Süleyman ve Sulu Mahmud Paşa (!) camilerine varmasını uygun bulur. Ancak şu var ki Topkapı'da bu adla tanınmış camiler yoktur. Bir Bâla Süleyman Ağa camii ve tekkesi varsa da o da Silivri kapısı iç tarafında bulunmaktadır. Bu çevrede Sulu (?) Mahmud Paşa camii ise hiçbir vakit olmamıştır. Timoni, turistin "..eğer daha vakti var ise" buradan Kâğıthane mesiresine de uğramasını ve sonra Halic'in bütün güzelliklerini görmek için, kayıkla Tophane'ye kadar gitmesini de önermekten kendisini alamaz. Bu Halic gezintisi ona bir kısmı Tersane önünde olan Türk donanması ile direkleri adeta bir ormana benzeyen ticaret gemileri hakkında bir fikir verecek, ayrıca birkaç yıldır Boğaziçi ve Marmara'da görülmeğe başlanan *pyroscaphe*'ları yani buharlı gemileri de tanıyacaktır.

SEMAVİ EYİCE ARŞİVİ

Dolmabahçe Sarayı ve Ayazpaşa Mezarlığı'nın ağaçları. Solda Alman Konsolosluğu (üstte). Eyüp sahilinde yalılar ve Haliç adacıklar (altta).

Altıncı gün turist, herhalde kayıkla Yenikapı'ya gelecek, buradan Langa bostanlarını geçerek Cerrah Paşa camii ve yakınındaki Avrat pazarı'nı görecek. Burada Arcadius anıtı kaidesini ziyaretten sonra, "az ötedeki" Hekimoğlu Ali Paşa camiine ve Altımermer çukurbostaruna uğrayacaktır. Timoni'ye göre turist buradan tekrar kıyıya doğru dönerek, Sulu manastır Ermeni kilisesini, Polykarpos ve Nikolaos Rum kiliselerini, az ileride Paraskevi ve Belgrad Rum kiliselerini de görmelidir. Bu sonuncunun yakınında eskiden kilise olan Koca Mustafa Paşa camii bulunmaktadır. Silivri kapısından çıkarak, Balıklı Rum kilisesine gidilebilir. Bu vesile ile Timoni, bu kilisede birkaç yıl önce eski üç lâhit bulunduğuna da işaret eder. Yakınında bir Ermeni mezarlığı vardır. Burada ünlü azizlerden Comidas'ın mezarı da bulunmaktadır.[16] Timoni turiste, surlar boyunca yürümesini ve isterse raslayacağı kitabeleri rahatça kopya ederek, Yedikule'ye ulaşmasını tavsiye

Rumelihisar'da mezarlık ve önünden geçen dar yol. SEMAVİ EYİCE ARŞİVİ

eder. Turiste, eğer zorluk çıkarılmaz ise Yedikule'ye girmesini önerirken, Türklerin şehrin ilgi çekici taraflarını yabancılardan gizlemeğe hâlâ inat ettiklerini de sözlerine ekler. Narlıkapı yakınında yine eski bir kilise olan İmrahor camii ve yanında sarnıcı vardır. Burada şehir dışına çıktığı söylenen bir dehlizin ağzı da görülür. Bu kapının önündeki iskeleden bir kayığa binen yabancı, şehrin Marmara tarafı surlarını inceleyerek Beyoğlu'na dönebilir.

Timoni'ye göre Beyoğlu'nda bazı acayip kadınlar ile ne oldukları anlaşılamayan insanlar dışında önemli bir şey yoktur. Fakat turistin burada ihmal etmemesi gereken bir müessese, Galatasaray'da yeni kurulan Tıp mektebidir. Bu cümleden sonra Timoni, bu mektebin kapısı üstündeki uzun manzum kitabenin Fransızca tercümesini vermektedir. Bugün aslı kaybolan bu kitabenin metni, o yılların oldukça ünlü şairlerinden Ziver Bey (sonraları Paşa)'indir.[17]

İstanbul'un ilk turist rehberlerinden biri olan bu küçük kitap, şehrin içinde nelerin görülmesi gerektiğini sadece bildirmekte, fakat bu eserler hakkında fazla bir açıklama yapmamaktadır. Verdiği tarih bilgileri ve adlarda da pek çok yanlış görülür. Ayrıca önerilen yol güzergâhına uymak isteyen yabancı turistin pek kolayca işin içinden çıkmasının mümkün olmadığı da anlaşılmaktadır. Bazı günlerin programı o kadar çapraşık ve o derecede yorucudur ki, böyle bir rehberle o yılların İstanbul'unda bir yabancının nasıl dolaşabileceği ve yolunu bulup, kaldığı eve, pansiyona veya otele dönebileceği de merak edilmeğe değer. □

---

[1] Daha önceki bir seyyah rehberini görmemiz mümkün olmadı: F.Lacroix, *Guide du voyageur à Constantinople et dans ses environs*, Paris 1839.

[2] Başlıkta, doğru yazılışı INTERIEUR olan terim yanlış dizilmiştir.

[3] Necib Bey, *İstanbul Şehremaneti, İstanbul Rehberi*, İstanbul 1340, pafta: Galata; C.Raymond, *Nouveau plan de Péra*, 1 : 10 000, İstanbul tz.

[4] M.D.Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, s.597.

[5] 1841'de yayınlanan küçük rehberin başlık sahifesinde yazarın 1844'te basılan *Boğaziçinde gezintiler* kitabının da anılması şaşırtıcı görünmektedir. Belki bu ikinci kitabın baskısı birkaç yıl sürmüş olabilir.

[6] S.Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s.8, not 14.

[7] N.Iorga, *Une vingtaine de voyageur dans l'Orient européen*, Paris 1928, s.57-58.

[8] Livio Missir, *La famille Timoni*, Académie Internationale d'Héraldique'in Londra'da 1976'da yapılan kongresindeki bu bildiri görülemedi.

[9] Bu kaya ve üstündeki anıt bak. bkz. S.Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, s.46-48; res.54-57.

[10] Bu lâhit Feridun Dirimtekin'in müdürlüğü sırasında (1955-1971) Ayasofya müzesine taşınmıştır. Şimdi orada dış nartekste bulunmaktadır.

[11] Fatih camii külliyesinin bir parçası olan ve eski bir Bizans hamamının kalıntılarından faydalanmak suretiyle yapıldığı sanılan İstanbul'un bu en eski hamamı ortadan tamamen kaldırılmıştır. Hakkında bkz. Ch.Texier-P.Pullan, *Byzantine architecture*, London 1864, s.161; H.Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s.61-66, 170.

[12] Bu çevrede bu isimle bir türbenin varlığından haberimiz yoktur.

[13] Bu lâhit olması muhtemel bir eser hakkında bkz. A.Müfit Mansel, *İstanbul tersanesinde bulunan bir lâhit...*, *"Belleten"*, XXI, sayı 83 (1957), s.395-406, Mansel, lâhdin ne zaman bulunduğu hakkında kesin bilgi olmadığına işaret etmektedir (kşl.s.397, not 3). Halbuki Timoni'den öğrenildiğine göre lâhit 1841'de görülüyordu.

[14] Sultan II. Mahmud'un 1254 (1838)'de yaptırttığı Bahriye mektebi şimdiki Deniz hastanesinin yerinde idi, bkz. Anonim, *Deniz mektepleri tarihçesi*, İstanbul 1931, s.6-7.

[15] Bu herhalde Yâvedud camiinin komşusu olan ve bugün hiçbir izi kalmayan Balçık tekkesi olmalıdır.

[16] Gomidas Kömürcüyan (1656-1707) Katolik mezhebine girdiğinden Gregoryen Ermenilerle mücadele halinde olmuş ve Ermeni cemaatinin bölünmesine yolaçan bu davranışı yüzünden 5 Kasım 1707'de idam edilmiştir. Önce Yedikule civarındaki mezarlığa gömülmüşken, kafası Rumlara verilmiş, cesedinin kalan kısmı bir gece, Fransız elçisi Charles de Ferriol'un üç adamı tarafından mezardan çıkarılarak Fransa'da Lyon şehrine kaçırılmıştır. Ancak mezar Hıristiyanlar tarafından kutsal bir yer olmağa devam etmiş, hatta toprağı suda eritilerek hastalara içirilmiştir, bkz. H.Riondel, *Une page tragique de l'histoire du Levant: Le Bienheureux Gomidas de Constantinople*, Paris 1929, s.162 ve dev.; kafatası sonraları Rumlardan alınarak Roma'ya götürülmüş, Lyon'daki mezarı ise içinde olduğu kilise ile Büyük İhtilâlde tamamen tahrip edilmiştir. İstanbul'un işgalinde, 1922'de Yedikule'deki mezar açılmış, çok derinde bir yabancı iskelet bulunmuştur (kşl. *ay.esr.* s.191).

[17] Gerek bu kitabenin türkçe aslı, gerek Galatasaray'da Avusturyalı hekim Dr.C.A. Bernard tarafından kurulan ilk Tıp mektebi hakkında etraflı bilgi için bkz. S.Eyice, *Dr.Karl Ambros Bernard ve Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahane'ye dair birkaç not*, *"Türk Tıbbının Batılılaşması Simpozyumu Bildirileri"* Ankara-İstanbul 1988, (Basılmakta).

Türkiye İslâmlığının Oluşması

BİLGE UMAR

İster "doğru ilkeler" adına yaygın uygulamalara kaş çatın, ister -söz gelimi- galat-ı meşhuru lûgat-ı fasih'e yeğ tutun, yurdumuzun "Halk İslâmı" en önemli sosyolojik araştırma konularındandır.

I. Giriş: Lâik devletin, İslâm hukuk düzeninin kalıntılarını bile bir yana bıraktığı

Türkiye'de, İslâm dininin istediği ve buyurduğu toplum düzenine biçim verici kurallardan, o zamana dek yürürlükte kalabilmiş olanlar, Atatürk'ün önderliği döneminde gerçekleştirilen lâik hukuk devrimi sonucunda, bir yana bırakılmışlardır. Daha doğru bir deyişle, Türkiye'nin yeni hukuk düzeni oluşturulurken, dinin hangi kuralı istediğine hangi kuralı istemediğine değil; tek gerçek yol gösterici olan bilim'in ışığında, toplumun çağdaş gereksinmelerinin hangi kuralı istediğine bakılması yöntemi izlenmeğe çalışılmış ve sonuçta, yeni yasalar, İslâm dininin ayrılmaz bir parçası olan İslâm hukukuna ters düşen birçok kuralı yürürlüğe koymuştur. Toplumumuzun İslâm dinini benimsemiş büyük çoğunluktaki bireyleri[2] olsun, başka dinleri benimsemiş ya da hiçbir dini benimsemeyen azınlıktaki bireyleri olsun, o yasalara uymak zorundadırlar.

Örneğin:

1. İslâm, kişilerin cizye denen özel vergiyi ödemek koşuluyla Yahudi ya da Hıristiyan kalmalarına hoşgörü gösterirse de, bunun dışında, inanç özgürlüğü tanımaz. Yâni, Hıristiyan ya da Yahudiler için üçlü seçenek vardır: İslâm'a geçmek, yahut cizye ödeyip eski dinlerinde kalmak, ya da öldürülmek.[3] Diğer dinlere inananlar için yalnız ikili seçenek vardır: İslâm'a geçmek ya da öldürülmek.[4] İslâm çocuğu olarak doğmuş ya da sonradan İslâm'a geçmiş kimse için hiçbir seçenek yoktur, o İslâm kalmak zorundadır, yoksa öldürülür. Nitekim bir hadîs'de, Muhammed şöyle demiştir:

> Herhangi bir erkek İslâm'dan dönerse, onu İslâm'a dâvet et. Eğer İslâm'a tekrar dönerse ne âlâ. Dönmediği takdirde hemen boynunu vur. Ve hangi kadın İslâm'dan dönerse, onu da dâvet et. Dönerse mes'ele yok. Şayet dönmezse, hemen boynunu vur.[5]

Oysa, Türkiye, Atatürk döneminden beri lâikliği ve onun zorunlu bir parçası olan inanç özgürlüğünü Anayasa ilkesi olarak benimsemiştir ve bu ilkeye göre, İslâm olmayandan herhangi bir özel vergi alınmadığı, alınamayacağı gibi; dileyen dilediği dine girer, dininden dilediği zaman çıkar, bu konularda hiç kimseye hesap vermek hattâ açıklama yapmak zorunda değildir. Bu ilke, 1982 Anayasası'nda da, m.24 ve 25'de yer almıştır.

2. İslâm'da, kişinin bu dinden çıkması, özel hukukla ilgili çok önemli sonuçlar da yaratır. O kişi artık miras yoluyla hak edinemez; evli idiyse evlilik bağı çözülür ve kalkar; hattâ bu kişi ölünce "bir çukura da gömülmez, mundar leş gibi bir dereye atılıverilir".[6]

Çağdaş Türkiye'nin hukukunda elbette ki bunların hiçbiri sözkonusu değildir.

3. Çağdaş Türkiye'nin hukuku, lâik hukuk devrimimizin sonucu olarak, daha pek çok konuda, İslâm'ın buyurduğu kurallardan ayrılmış ve onlara ters düşen kuralları yürürlüğe koymuştur. Bu arada, süt kardeşliği diye bir ilişki kabul edip süt kardeşleri arasında evliliği yasaklayan Kur'an kuralı[7], faizi yasaklayan Kur'an kuralı[8], ancak iki kadının tanıklığını bir erkeğin tanıklığına eş değerde sayan Kur'an kuralı[9], bir kimse ölünce onun mirasında kız çocukların alacağı birer pay'a karşı erkek çocukların ikişer pay almasını buyuran yâni erkek çocuğun miras hakkı, kız çocuğun miras hakkının iki katıdır diyen Kur'an kuralı[10], bir insanın diğerine

köle diye sahip olmasına izin veren Kur'an kuralları[11], erkeğin bazı durumlarda karısını dövmek hakkını tanıyan Kur'an kuralları[12], hırsızın ceza olarak elinin kesilmesini buyuran Kur'an kuralı[13], Türkiye hukukunda tanınmamakta, uygulanmamaktadır.

Kendiliğinden anlaşılır ki, biz, bugünkü Türkiye toplumunun, büyük çoğunluğuyla İslâm dininde olmasına rağmen kendi toplumsal yaşantısında uyguladığı bu gibi yenilikler üzerinde durmayacağız. Çünkü incelememizin asıl konusu, esas itibariyle ortaçağ yüzyıllarında gerçekleşen, Türk-İslâm-Anadolu sentezinin gözden geçirilmesidir.

Aynı nedenle, bugünkü Türkiye toplumunun, bir yasal zorunluluk olmaksızın, batı uluslarından etkilenerek yakın zamanda kendiliğinden benimsediği bid'atlar üzerinde de durmayacağız. Bu sonuncu çeşit yenilikler, örneğin önemli tarihsel kişiler için anma günlerinin ve törenlerinin düzenlenmesi[14]; Kur'an okunuşunun radyo, TV ile yayınlanması, hoparlörle câmi dışına duyurulması[15]; bir kadının bir erkekle el sıkışması, şu ya da bu nedenle bir odada bir erkekle yalnız başına durması[16]; yılbaşının kutlanması, dinsel iki bayram dışında bazı günlerin bayram sayılıp kutlanması, kişilerin kendi doğum gününü kutlaması[17]; İslâm gözünde günah olduğuna bakmadan, TV izlemek[18]; önemli kişinin ölüsü gömmeye götürülmeden önce, ölüyü katafalk'da ya da çalıştığı dairenin önünde vb. yerlerde saygı duruşu, tören için bekletmek[19] ve daha nicesi, aslında İslâm'a yabancı, aykırı ve üstelik İslâm gözünde yasaklanmış davranışlar olduğu halde, bugün birçok diğer ülkede uygulandığı üzere, Türkiye toplumuna da yayılmıştır, gittikçe daha çok yayılıp yerleşmektedir.

II. Kendisi de bir sentez ürünü olan Türkiye Türkleri toplumunda, Ortaçağda bile yerleşmiş bulunan, kendine özgü dinsel inanç eklemeleri. Başlıca örnekler

> Birtakım mahallî itikat ve ibadetlerin, oralarda yaşayan halkın uzun asırlar esnasında muhtelif dinlere girmelerine rağmen, dış şekillerini değiştirmek suretiyle devam ettiği, ... bazı mukaddes yerlerin ve onlara bağlı an'anelerin o çevrede yaşayan muhtelif dinlere mensup insanlar arasında müşterek olması, dinî etnoloji ve din tarihinin mütearifelerindendir.[20]

İncelememizi asıl ilgilendiren, bunlardır. Ancak, bunların yeterince genişlik ve derinlikte ele alınması, başlı başına bunlar için birkaç cilt yazılmasını gerektirirdi; o nedenle biz yalnız, çok ilginç bazı geleneksel bid'atlarımıza değinmekle yetineceğiz.

1. Fala inanma, fala bakma ve baktırma. İslâm'a kesinlikle yabancı ve aykırıdır; bu gelenek, ilkçağ çoktanrılı toplumlarının kültüründen günümüze uzanabilmiş bir kalıntıdır.[21]

2. Büyü ve tılsım gücüyle bir kimsenin, olan biteni etkileyebileceğine inanma. Bu gelenek bakımından da aynı durum vardır.[22]

3. Ölü ermişlerden, din ulularından yardım umma ve dileme. Bunun için de aynı şeyler söylenmelidir.[23]

Eyub Hazretleri'nin mezarının bulunduğu öne sürülen yerde yaptırılan Eyub Camii'nin avlusu.

Bu yoldaki Anadolu inanç ve uygulamasına ilginç bir örnek, Neşrî tarihinde görülüyor: Dinboz savaşında şehit olan Aydoğdu'nun (Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz'ün oğlu) gömüldüğü yer sonradan halk inancında kutsallık kazandı; "o vilâyette ne kadar at sancılanırsa, iletip kabrini tavaf ettirirler, o yerde Hak Tealâ şifa verir."[24] Ayrıca, Bostanzâde Yahya'ya bakılırsa, "mezarının toprağı, hastaların ateşini savar."[25]

Bir örnek daha: Neşrî'nin anlattığına göre[26], Karamanoğlu İbrahim Bey

Osmanlı ülkesine saldırıp Sivrihisar'ı kuşattığında, kentte "Ali Dede derlerdi, evliyaullahdan bir azîz var idi". Bu kişi bakınmak için sur kapısından dışarı çıkınca, kaya arkasına saklanmış Karaman çerisi üzerine üşüşüp hemen başını kestiler; "Ali Dede'nin başı gövdesinden cüda düşüp, ba'dehu cesedinin üzerinde bir nice zaman dönüp, bülend âvaz ile kelime-i tevhid ederdi" yâni lâ ilâhe illallah diye bağırıp dururdu. Bu başı İbrahim Bey'e götürdüler, onun buyruğuyla Karaman'a gömüldü ve üzerine türbe yapıldı, ziyaretgâh oldu. Sivrihisar halkı da gövdeyi alıp hisar altında gömdü, üzerine türbe yaptı. Orası "şimdi dahi ziyaretgâhdır. İtikad ile türbesine ziyarete gelen hasta sıhhat ve şifa bulup gider".

4. Bazı kişilerde keramet, örneğin bilinmeyenden haber verebilme (uzaktaki kimsenin nerede, nasıl olduğunu, şimdi ne yaptığını söyleyebilme; yitirilmiş nesnenin yerini bilme; gelecekte olacakları bilme vb.) yeteneğinin bulunduğuna inanma. Aynı niteliktedir.[27]

5. Hayırlı bir sonuç sağlamak için, ya da var olan yahut gelecek bir belâyı savmak için kurban kesmek. Aynı niteliktedir.[28]

Çok ilginç bir örnek olmak üzere, Denizli yakınında bir köyde uygulanan, Gerzele Çayı'na kurban kesmek ve kesilen kurbanların etiyle şölen düzenlemek geleneği üzerinde duralım. Bu geleneği, (Ege bölgesinin büyük gazetesi) *Yeni Asır*, 17 Nisan 1985 günlü sayısının ekinde, "İkibin kişinin adağı" başlığı altında, şöyle anlatıyor:

> Denizli'nin banliyösü Yeşilköy'de yüzyıllardır süren bir gelenek bu yıl da yaşatıldı. ...
>
> ...Köy tüm güzelliklerini, yamacında bulunduğu Gerzele Dağı'ndan akan ve adını da bu dağdan alan Gerzele Çayı'na borçlu. ...İnanışa göre, adak kesilmediği yıllarda çay kuruyor, insanlar da, tarlalar da susuz kalıyor. Bu nedenle her yıl Nisan ayında tüm köy ortaklaşa adak kesiyor. Adak bazan bir, bazan birden fazla dana oluyor.
>
> Bir yandan kesilen kurbanların etlerinden yemekler pişerken bir taraftan da mevlidler okunuyor, dualar okunuyor. Daha sonra yemyeşil çayırlar üzerine kurulan sofralarda çevre köylerden de gelen çok sayıda konukla birlikte yemekler yeniyor, davullar vurulup oyunlar oynanıyor. Bu özel gün için, köyün kadın erkek, çoluk çocuk bütün fertleri seferber oluyor, şükran gününün en iyi şekilde kutlanması için birbiriyle yarışıyorlar. Yeşilköy'de adak günü, bir bayram günüdür.

6. Ölü ermişlerin, din ulularının kabrini ziyaret etmekten hacca gitmek benzeri sonuçlar ummak ve bu gibi kabirleri ziyaret etmek. Aynı niteliktedir.[29]

Ayrıca işaret etmeli ki, bu gibi kabirlerin, türbelerin bir haylisi zaten uydurmadır. Örnek olarak, Seyyid Battal Gazi türbesi ve İstanbul'un ünlü Eyub Hazretleri câmi ve türbesi üzerinde duralım.

740 yılında imparator III. Leon, Akroenos/Afyon Karahisarı önündeki düzlükte[30] Arap akıncı ordusunu yenip yok etti; ünlü Arap komutanı Seyyid Battal Gazi bu savaşta öldü. Battal Gazi, Araptır; Türk olduğu yolundaki inanç sonraki dönemin uydurmasıdır.[31] Onun (Afyon-Eskişehir arasındaki ilçe merkezi Seyitgazi'de) mezarının bulunup (!) üstüne türbe yapılması da, İstanbul önünde Emevî kuşatması sırasında koleradan ölmüş Eyub'un mezarının, gördüğü düş'e dayanarak Ak Şemsettin eliyle bulunması (!) inancı nedeniyle oraya Eyub/Eyüp Camii ve türbesinin yapılması türündendir. İlkçağ-

İslâm hukukunda Kâbe'nin çevresinde dört ana mezhebe göre ayrılmış namaz kılma yerlerini gösteren bir 16. yüzyıl Osmanlı çini panosu.

da Nakoleia, şimdi Seyitgazi adını taşıyan kentçikte Battal Gazi türbesi şöyle yapılmıştır:

> ...Konumuz olan Battal Gazi de, Alaeddin Keykûbad'ın annelerini çok etkilemiş ve bu zâtın yattığı yeri merak ederek Seyitgazi dolaylarına gelmiştir. Karşılaştığı bir çobandan Battal Gazi'nin mezarını sorar. O da böyle bir şey bilmediğini, fakat bugünkü türbenin bulunduğu yerde bazı geceler bir ışık yandığını söyler. Orası kazılır ve bazı savaş gereçleri ile giyim eşyasına rastlanır. Bunun üzerine Keykûbad, annesinin isteği üzerine bugünkü türbeyi yaptırır; bu türbe içinde bir de çok büyük bir mezar bulunmaktadır.[32]

Türbe içindeki "Battal Gazi mezarı", gerçekten, en az 4-5 m. boyunda bir insana göre yapılmıştır. Mezarın boyundaki ciddiyet derecesi, o mezarın gerçekten Battal Gazi mezarı olduğu yolundaki inancın ciddiyet derecesi hakkında da kendi başına fikir verebilir.

Yeni araştırmalar, Arap komutanı Seyyid Battal Gazi'yle ilgili olarak daha sonraki yüzyıllarda gelişen, bu komutanı bir Türk yiğidi olarak gösterip başarılarını anlatan destanların, gerçekte, 788 yılında Araplarla savaşırken ölen bir Rumî yiğidiyle ilgili olarak gelişen Dighenes Akritas destanına bağlı olduğunu, yâni iki destanın birbirinden etkilendiğini, birbirine karıştığını ortaya koymuştur.[33] Ayrıca belirtmeğe değer ki, F.K.Kienitz[34], Battal Gazi türbesi bitişiğindeki mescidin bir Bizans kilisesinden bozma olduğunu ve bu tepeciğin İslâmlık öncesinde dahi Hıristiyan yerli halk tarafından kutsal yer sayıldığının açık bulunduğunu; hatta yerin kutsal sayılmasının Phryg'ler dönemine uzanma olasılığı bile gördüğünü söylüyor ve burasının, birçok tepecik üzerinde kutsal Kybele sunakları bulunan Phrygia çekirdek bölgesinde olduğunu anımsatıyor. Yapıtının önsözünde "doğma büyüme Seyitgazili" olduğunu belirten bir araştırmacı, İlköğretim Müfettişi Muhiddin Aslanbay da Kienitz'in sezgilerinin doğruluğunu gösterir bilgi veriyor.[35]

> ...Putperestler mâbedinin (Ana Tanrıça Kybele tapınağının - Umar) yerini Bizanslıların kilisesiyle manastırları almıştır. İşte Seyid el Gazi'nin türbesi bu binadır.

Şimdi Eyub hazretlerinin türbesi konusuna gelelim. Orada Eyub'un mezarının, Türklerce yürütülen son kuşatma sırasında Akşemsettin tarafından bir düş üzerine bulunduğu inancı; düş üzerine tarihsel kişi mezarı bulmaya inanabilmenin gülünçlüğü bir yana, uydurmadır ve Akşemsettin böyle bir mezar bulmuş değildir. Babinger'in değindiği üzere[36], fethi bildirmek için Sultan Mehmed'in komşu İslâm hükümdarlarına gönderdiği, fetihnâme denen geleneksel mektuplarda olsun, o çağdan kalma tarih yapıtı vb. belgelerde olsun, böyle bir önemli dinsel kişinin mezarının bulunması olayından tek sözcükle bahsedilmemektedir; o yerde Akşemsettin tarafından Eyub'un mezarının bulunduğu inancı sonradan doğmuş ve o yere türbe, câmi de sonradan yapılmıştır.

Akşemsettin'in bu kabri bulduğu öyküsünü kim uydurdu araştırmasına girince, karşımıza, çoğu kez insanların inanma yeteneğiyle alay edercesine doğa üstü "olaylar" anlatmakta dünya birincisi sevimli uydurmacımız Evliya Çelebi çıkıyor.

İstanbul'un Türklerce alınmasından 200 yıl kadar sonra yapıtını vermiş olan Evliya Çelebi, uzun yapıtının[37] daha ilk bölümlerinde İstanbul fethi, Ebâ Eyub el Ensarî konularına değindiği halde o ilk bölümlerde Akşemsettin'in böyle bir kerametinden hiç söz etmiyor.[38] Hattâ, Eyüp semtinin câmilerini anlatırken ve Eyüb Camii'ni, Eyub el Ensarî mezarı bitişiğinde, Fatih'in yaptırdığını yazarken[39] yine Akşemsettin'in becerisinin sözünü etmez. Sonra birdenbire, Eyüp semtini anlatırken, ünlü uydurmalarından birine başlar: Bu semtte, bilinmeyenden haber veren, konuşan bir kuyu varmış. Kuyunun bu özelliğine kendisi de tanık olmuş; kuyuya "Osman Dayım hayatta mıdır?" diye sorunca, "Aydıncık şehrinde un alıyor, yakında gelecek" yanıtı kendisine verilmiş. Gerçekten de dayısı üç gün sonra gelmiş, "Aydıncık şehrinde un alıyordum" demiş.[40] Bunu izleyen sayfada, Eyub el Ensarî'nin mezarını Akşemsettin'in kerametle buluvermesi anlatılır; üstelik, Evliya Çelebi'mize bakılırsa, Eyub, mezarın içinde "...ter ü tâze görüldü ki, sağ ellerinde bir tunç mühür vardı"(!). Bin yıldır ter ü tâze duran Eyub, belli ki, sağ elindeki tunçtan mührü, ölünün Eyub ölüsü olduğundan kimse kuşku duymasın diye mezara girerken akıl edip almıştı.

Evliya Çelebi'mizin Akşemsettin'e bağladığı kerametlerin ne kadar uydurma olduğunu gösterecek bir diğer öykü[41] üzerine duralım:

Çelebi'ye bakılırsa, Fatih İstanbul'u kuşatmaya aldığı sırada, kalenin (surla çevrili kentin) içinde, (Rum yanlısı olduğu anlaşılan!) Yâ Vedud Sultan denir bir budala (ermiş) vardı; bu kişi, "Fetih olmasın" diye Tanrı'ya yalvardı, Tanrı'nın sevdiği ermişlerden olduğu için duası kabul edildi. Fetih bu yüzden bir türlü gerçekleşmiyordu. Sultan Mehmet, şeyhleri toplayıp, neden bu böyle oluyor diye soruşturdu; Akşemsettin ona şöyle dedi: "Beyim, sen elem çekme! ... Kale içinde Şeyh Maksud halifelerinden ... bir can vardır. O ölmeyince bu kalenin zaptolunmasının ihtimali yoktur. Ama, elli günde vefat eyler". Akşemsettin, Çelebi'ye göre, bu hâli bilmekle de kalmadı, "İstanbul'un fethini saat ve dakikasıyla tâyin eyleyip..." bu yönden de keramet gösterdi.

"Bugün Türkiye toplumunun büyük çoğunluğu İslâm dininde olup, kendi toplumsal yaşamına uyguladığı bazı yenilikler bulunmaktadır."

Eyub'un türbesi denen yapının bulunduğu yerin kutsal bilinmesi, çok güçlü bir olasılıkla, orası daha önce bir hıristiyan ziyaretgâhı olduğu içindi:

> Gerçekten her Hıristiyan ziyaretgâhı etrafında Türk efsaneleri de teşekkül ediyor ve bunlar benimseniyordu. Bu inkişaf üzerine de oralarda câmi ve zâviyeler kuruluyor, Müslüman şehid ve evliya menkıbeleri meydana çıkıyor ve böylece beldeler mânen fetholunuyordu.[42]

Hıristiyanlık dönemi ziyaretgâhlarının, adak yerlerinin İslâmlık döneminde de bu niteliği korumasının tipik bir örneğini Afif Erzen bildiriyor. Van-Hakkâri anayolu üzerinde, ünlü Çavuştepe kazı alanı yakınında ve Çavuştepe

Köyü yolu kavşağından 500 m. batıda bulunan Çermik adlı yerde yapılan bir sondajda, 2 m. derinlikte Urartu keramiği; daha üstte ortaçağ keramiği bulunmuştur;

> Bilhassa, adak kandilleri ilgi çekicidir. Zira, kaynağın hemen yakınında, köylülerce yatır olarak vasıflandırılan bir mezar mevcuttur ve halen bir ziyaret ve adak yeri niteliğini taşımaktadır.[43]

Ölü "ermiş"(?)lerin kabirlerini ziyaretgâh edinmenin İslâm'a aykırı olmakla kalmayıp zaten bunların çoğunda İslâm ölüsü de bulunmadığı gerçeği üzerine sözü bu kadarla keselim, Türkiye Türkleri toplumunun daha ortaçağda kabullenmiş bulunduğu sapma'ların örneklerini listelemeyi sürdürelim.

7. Para yahut diğer bir çıkar karşılığında Kur'an okumak, okutmak. İslâm'a göre yasak ve günahtır.[44]

8. Hayırlı bir sonuç sağlamak için, ya da var olan yahut gelebilecek bir belâyı savmak için dua okuyup sağa sola üflemek, tesbih çekmek, tütsü yakmak (üfürükçülük uygulamaları) ve böyle şeyleri yapacak kimseden yarar ummak. İslâm'a aykırıdır ve ilkel inançlardaki eski toplumların kültür kalıntılarındandır.[45]

9. Ölü için aş, lokma, helva vb. dağıtmak. Aynı niteliktedir.[46]

10. Ölünün gömü yeri üstüne süslü mezar taşları dikmek, türbe vb. anıtsal yapılar yapmak. Aynı niteliktedir.[47]

11. Ölü ermişlerin, din ulularının türbesiz mezarları yanında çalılara, ağaçlara ya da türbelerinin demir parmaklıklarına çaput (yırtılmış küçük bez parçası) bağlayarak dilekte bulunmak. Aynı niteliktedir.[48]

12. Çalgı çalmak ya da dinlemek; çalgı eşliğinde oynamak; çalgı araçlarını yapmak, satmak, bulundurmak. Bunların hepsi, İslâm'ın ortodoks inancına (Sünnî mezhebinden din bilginlerinin çoğunluğuna göre) İslâm'a aykırıdır, yasak ve günahtır. Muhammed'in bu doğrultuda hadîs'leri aktarılmaktadır. İmam Ebu Hanife, İmam Şafiî, İbrahim-i Halebî, İmam Mâlik'in öğrencisi İmam Ebu'l Vefa bin Ukayl, İmam Ahmet bin Hanbel, Malikî imamlarından Tartuşî, İmam Kurtubî, hanefî mezhebinden Dağıstanlı Şeyh Ahmet nesevî, Şeyhülislâm Celâl üd din Geylânî, Yavuz Sultan Selim'in Şeyhülislâm'ı İbn-i Kemal, *berîka* adlı dinsel kitabın yazarı Hâdimî ve onlara dayanan Konya merkez vaizi Mustafa Uysal, bu konuda duraksamasızdırlar.[49]

13. Bir kadının, sesini erkeklere ya da herhangi bir erkeğe duyurması yahut bir erkeğin (radyodan bile!) kadın sesi dinlemesi. Bu, İslâm'a göre günah ve haramdır.[50] Yalnız, 9 yaşından küçük kız çocuklarının sesinin duyulması, duyurulması bu kuralın kapsamı dışındadır. Kız 9 yaşına varınca yasak başlar, çünkü İslâm'a göre 9 yaşında kız şehvet duyan ve duyuran bir yaratıktır; nitekim Muhammed, olgun yaşta yeni bir evlilik yaparak Ayşe'yi aldığında, Ayşe 9 yaşındaydı.[51]

14. Mevlid (mevlüt) okutma geleneği. Süleyman Çelebi'nin ya da başkalarının yazdığı, kısaca mevlid diye anılan, Muhammed'in doğumunu anlatan ve onu öven metinlerin topluluk oluşturularak yüksek sesle okunması, okuyan bakımından; dinlenmesi, dinleyenler bakımından İslâm'a aykırı ve günahtır.[52]

15. Uğur, uğurluluk, uğursuzluk inançları. Birtakım günlerin, olayların, hayvanların uğurlu ya da uğursuz sayılması, İslâm'a yabancı ve aykırıdır; bunlar, ilkçağdaki çoktanrılı inançlara bağlı kültürlerin günümüze ulaşabilmiş kalıntılarındandır.[53]

16. Bazı ağaçların, pınarların kutsal sayılması; bunları ziyaret etmekten, bunlara dokunmaktan, bir pınarın suyunu içmekten hayırlı sonuçlar umulması. Aynı niteliktedir.[54]

17. Bahar bayramı niteliğinde bir gün olarak Hıdrellez'in kutlanması. Aynı niteliktedir.[55]

Çok dikkate değer ki, bir bilgi kaynağımızda[56], bu geleneğin Çingenelerden geldiği hakkında ayrıntılı dayanaklar bulmaktayız. Orada anlatılanları şöyle özetleyebiliriz:

Hıdrellez öncesinde, Edirne-Kırklareli yöresi Çingenelerinin toplum önderi saydıkları "Edirne Çeri Başısı", Kakava denen Hıdrellez kutlama âyinleri ve törenleri için dâvetiye dağıtır. Bu dâvetiyenin 1966 Hıdrellezi için dağıtılmış olanının metni, bilgi kaynağımızda vardır. Çingenece "Mut Parolara" başlığı altında, önce aynen şöyle denmektedir:

> Millet-i kadîme-i necipten Kıptîyanın yevm-i mes'udu mübareki bugün 6 Mayıs 1966 günü sabahı gün doğumundan yarım saat, onbeş dakika üç saniye evvel edasına borçlu olduğumuz büyük ve mukaddes Hızır İlyas Bayramı âyini dâvetiyesidir.

Bunun altında, gazel biçiminde yazılmış bir şiir ile 30 Nisan 6570 tarihi ve "Edirne Çeri Başısı Salih Usta" adı yeralmaktadır. Daha sonra da, biraz Türkçeyle karışık Çingenece bir şiir vardır:

Kamata mançez
Bilekten palançez
Akine nanay
Dikine nanay
Lop aşağı mençez
Lop yukarı mençez
Diklam toparles
Kuklam toparles
Peşkana tahtaya yat
Sağına selâm
Soluna selâm
Paşa davle sa
Ve aliküm selâm.

18. Türbelerde mum yakarak, orada gömülü, ulu kişiden bir dilekte bulunmak. Aynı niteliktedir, çoktanrılı ilkçağ kültürlerinin kalıntılarındandır.[57]

19. Bir kimsenin bakışından kendisine kötülük gelebileceğine (nazar değeceğine) inanmak; bu kötülüğe karşı nazar boncuğundan, kurşun döktürmekten, boyuna asılacak muska vb.'nden yarar ummak. İslâm'a yabancı ve aykırıdır.[58]

20. Bir dileğinin olması için horoz kesmeyi adamak. İslâm'a yabancı ve aykırıdır, ilkçağdaki çoktanrılı inançlara bağlı kültürlerin günümüze ulaşabilmiş kalıntılarındandır. İslâm dininde kurbanlık hayvan yalnız koç'tur; horozdan kurban olmaz; kaldı ki türbe, tekke, mezar gibi yerlerde ve bir dileğin olması için bedel ödüyormuşçasına, yahut da dilek gerçekleştikten sonra evvelce pazarlık edilmiş bedeli ödüyormuşçasına kurban kesmek yasaktır, koç da kesilse etini yemek haramdır.[59]

21. Evden çıkan bir kimsenin kazaya belâya uğramadan esenlikle geriye dönmesi için arkasından yere yahut bir bir ayna üzerine bu dökmek. İslâm'a yabancı bir boş inanç uygulamasıdır.[60].

22. Son olarak, yapıtından çok yararlandığımız Mustafa Uysal hoca efendinin listesinde eksik bırakılan, hoca efendilerin icadı ve Türkiye toplumunda öteden beri pek yaygın olan bir bid'at üzerinde duracağız. Bu, "devir" diye adlandırılan, henüz cenaze namazı kılınmamış ölünün dinsel görevlerini yapmamış olmaktan doğan günahlarının bağışlanması için para ile bedel ödenmesi niteliğinde bir törendir ve para da, ya hoca efendilere, yahut hoca efendilerle birlikte çevrenin yoksullarına ödenmektedir.

Hoca efendilerin, böyle bir uygulamayı İslâm'ın gereği imiş gibi göstermek üzere ileri sürdükleri gerekçe şudur[61]: Kur'an, oruç tutamayacak kadar yaşlanıp güçsüzleşenlerin, oruç tutamadığı günlerin sayısınca, bir yoksulu doyurması gerektiğini söyler.[62] Ayrıca,

Muhammed'in, yalnız oruç için değil, kılınması gerekirken kılınmamış namaz için de böyle kurtulmalık sadakası verilebileceği yolunda sözü bulunduğu aktarılmaktadır. İşte -deniyor-, devir denen törende, ölenin namaz ve oruç borçları için bağışlanma parası ödenmesi, Kur'an ve Muhammed tarafından gösterilen yola gidilmesinden başka şey değildir.

Bu törenin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgiyi de, Ali Rıza Balaman'ın yapıtında buluyoruz.[63] Oradan özetleyelim:

Oruçsuz, namazsız geçirilen günlerin her biri için, bir yoksulu kaç gün doyurmağa yetecek kadar toplam para ödeneceği hesaplanırken, bir günlük doyum parası, bölge müftülüğünün Şeker Bayramı öncesinde kamuya duyurduğu fitre (İslâm hukukundaki, varlık vergisi niteliğinde zorunlu sadaka) tutarına göre belirlenir. Bir aylık namaz ve oruç borçları için ödenecek para, bir mendile sarılır. Cenaze, câmide kendi namazının kılınmasını beklerken, hoca efendiler uygun bir yerde birbirinin karşısına geçip otururlar ve mendile sarılmış paraları top oynar gibi birbirine atmaya başlarlar. Bu atmalar tutmalar, ödenen paranın miktarını çok göstermek yâni Tanrı'yı kandırmak için, borçlu ölü yararına, daha doğrusu onun mirasçıları yararına yapılan bir hesap şişirme işlemidir. Örneğin, ölünün 58 yıllık yâni 696 aylık namaz ve oruç borcu Tanrı'ya bağışlatılacaksa, hoca efendiler tam 696 kez mendildeki parayı birbirine atar; atan Arapça "Vehebtü" (verdim), tutan "Kabultü" (kabul ettim, aldım) diye bağırır. Böylece aynı para, 696 kez verme işleminde kullanılmış olur.

> Sonunda, bu işlem için yorulan imamlar, yaptıkları işe ve okudukları dualara karşılık mendildeki parayı aralarında üleşirler ve ölü namazına yetişmek için câmiye koşarlar.[64]

III. Sonuç

Verdiğimiz bu örnekler, evrensel ve sonsuz "karşılıklı etkilemeler, etkilenmeler" süreçleri içinde, Türkiye Türkleri toplumunda, İslâm dışı kültürlerden de etkilenerek kendine özgü bir İslâmlık oluşmasının ne kadar ileriye gittiğini açıklar ve kanıtlar. Yazımızın amacı da, bu açıklamayı ve kanıtlamayı yapmaktı. □

---

[1] Timuroğlu çevirisi, s.124.

[2] Nüfus sayımlarının sonuçlarına göre, halkımızın % 99 kadarı İslâm dinindendir, daha doğrusu sayım memuruna o dinden olduğu açıklanmıştır.

[3] Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*. Çev. İsmet Kayaoğlu, İlâhiyat Fakültesi yayını, Ankara 1981, s.193-194.

[4] Robert Mantran, aynı yer. Bunlar, eski dinlerinde kalamazlar. Ancak, İslâm dinince saygın bir kitaba dayanan (ehl-i kitap) diğer dinleri yâni Yahudilik ya da Hıristiyanlığı benimsemeleri ve cizye ödeyerek İslâm ülkesinde yaşamaları da bir diğer seçenektir. Örneğin:
Hicretin 215'inci yılında halife Me'mun, Yunan imparatorluğuna karşı askerî harekât yaparken Harran'dan geçiyordu; halk arasında garip kıyafetli, dar elbiseli ve uzun saçlı birtakım adamlar gördü, kendilerine nereli olduklarını sorunca, Harran'lıyız cevabını aldı ve ne Hıristiyan, ne Yahudi ve ne de Mecusî olmadıklarını öğrenince, avdetine kadar ya Müslümanlığı veya kitap ehli olan başka bir dini kabul etmezlerse yok edileceklerini bildirdi (Muhittin Celâl Duru, *Mevlevî*, İstanbul 1952, s.18).

[5] Konya merkez vaizi Mustafa Uysal, *İslâm'a sokulan bid'at ve hurafeler*, 5. bsl., İstanbul 1979, c.II, s.175-177. Aynı yerde, yine bu doğrultuda çözüm buyuran fetvalar aktarılmakta ve dayanakları gösterilmektedir.

[6] Mustafa Uysal, c.II, s.177-179. Dayanaklar orada gösterilmiştir.

[7] Nisâ Sûresi, Âyet 23.

[8] Bakara Sûresi, Âyet 275.

[9] Bakara Sûresi, Âyet 282.

[10] Nisâ Sûresi, Âyet 11.

[11] Nisâ Sûresi, Âyet 24; Bakara Sûresi, Âyet 221; Mûminun Sûresi, Âyet 6; Nûr Sûresi, Âyet 58; Zumer Sûresi, Âyet 29.

[12] Nisâ Sûresi, Âyet 34.

[13] Maide Sûresi, Âyet 38.

[14] Bunun İslâm'a aykırılığı konusunda bkz. Mustafa Uysal, c.I, s.57, 75, 186.

[15] İslâm'a aykırılığı konusunda bkz. Mustafa Uysal, c.I, s.165.

[16] Bunların zina etmek hükmünde olduğunun açıklanması: Mustafa Uysal, c.I, s.171 vd.

[17] İslâm'a aykırı ve İslâm'a göre yasak oldukları hakkında bkz. Mustafa Uysal, c.I, s.186 ve c.II, s.247.

[18] Mustafa Uysal, c.II, s.248.

[19] Mustafa Uysal, c.II, s.254-255.

[20] Fuad Köprülü, Barthold'un yapıtına (*İslâm medeniyeti tarihi*, 4. bsl., Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara 1977) eklediği açıklama No.101, s.243.

[21] Mustafa Uysal, c.I, s.37-38, 189.

[22] Mustafa Uysal, c.I, s.37.

[23] Mustafa uysal, c.I, s.40, 43, 47; c.II, s.267.

[24] *Neşrî* tarihi. Yayına hazırlayan Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara 1983, s.60.

[25] Bostanzade Yahya, *Duru Tarih*. Yayına hazırlayan: Necdet Sakaoğlu, Milliyet Tarih Dizisi, No.43, İstanbul 1978, s.25.

[26] Neşrî Tarihi. *Kitab-ı Cihan nüma*. Yayına hazırlayanlar: F.R.Unat/M.A.Köymen. Türk Tarih Kurumu yayını (c.I-II, Ankara 1957), c.II, s.637-643.

[27] Mustafa Uysal, c.I, s.40-41.

[28] Mustafa Uysal, c.I, s.47.

[29] Mustafa Uysal, c.I, s.65, 76.

[30] Büyük yapıtını (*History of the Byzantine Empire from 716 to 1057*) geçen yüzyılda veren George Finlay, Anadolu'nun tarihsel coğrafyası üzerine o sırada henüz yeterince bilgi bulunmaması ve Ramsay, Kiepert gibi araştırmacıların yapıtlarının daha sonra yayınlanmış bulunması yüzünden, savaş yeri konusunda büyük bir yanılgıya düşüyor ve "Savaş yeri Acroinon hiç kuşkusuz, Eskişehir'e 9 saat uzaklıkta, hâlâ Seyyid Battal Gazi mezarının gösterildiği yer olan Seyitgazi'dir" diyor (yapıtının J.M.Dent and Sons, London, 1920 basımında s.20 dn.1).

[31] Barthold, s.67.

[32] Vehbi Cem Aşkun, *Eskişehir ve ulusları*, Eskişehir 1978, s.19-20.

[33] A.A.Vasiliev'in (Baynes/Moss yönetiminde hazırlanan *"Byzantium. An introduction to East Roman civilization"* adlı, Oxford'da 1949'da yeni basımı yapılmış kitap içinde s.308-325'de yayınlanan) "Byzantium and Islam" başlıklı yazısı, s.320 ortası.

[34] Friedrich Karl Kienitz, *Staedte unter dem Halbmond*/Geschicte und Kultur der Staedte in Anatolien und auf der Balkanhalbinsel im Zeitalter der Sultane, 1071-1922, Verlag CH.Beck, München 1972, s.150-151.

[35] Muhiddin Aslanbay, *Seyitgazi'nin tarihçesi ve Seyyid Battal Gazi'nin hayatı*, Eskişehir 1953, s.4.

[36] Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his time*. Princeton University Press, New Jersey 1978, s.114.

[37] Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Zuhurî Danışman'ın günümüz Türkçesine göre sadeleştirip yayınladığı metinden yararlandık, İstanbul 1969).

[38] Örneğin, c.I'de İstanbul'un Türklerce alınmasını anlatırken; c.II, s.37'de İstanbul'daki, dinsel önemi olan yerleri ve mezarları anlatırken; c.II, s.39'da, Fatih zamanında yaşamış önemli şeyhlerden, o arada Akşemsettin'den söz edip bunların kerametlerini anlatırken; c.I, s.70-72'de, Eyub El Ensarî'nin katıldığı İstanbul kuşatmasını, bu kişinin ölümünü ve Eğrikapı yakınında bir mezara gömülüşünü anlatırken.

[39] c.II, s.97.

[40] c.II, s.99 sonu - s.100 başı.

[41] c.I, s.95.

[42] Osman Turan, *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, 3. bsl., Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979, s.519. Değerli yazarın aynı yerde, pek haklı olarak, "ziyaretgâhlarda ve fikirlerde birleşmeler tabiatiyle İslâmlaşmaya ve Türkleşmeye hizmet ediyordu" demesi de dikkate değer, çünkü kendisi Türklerin Anadolu'da hemen hemen kimseyle karışmadan kendi kendine ürediği görüşünü savunabilenlerden idi.

[43] Afif Erzen, Çavuştepe 1970 kazısı (*Türk Arkeoloji Dergisi* XIX/2, 1970, s.103-108'de) s.108 sonu.

[44] Mustafa Uysal, c.I, s.107.

[45] Mustafa Uysal, c.I, s.117, c.II, s.270.

[46] Mustafa Uysal, c.I, s.122-123.

[47] Mustafa Uysal, c.I, s.122, 126, 128.

[48] Mustafa Uysal, c.I, s.125 ortası. Bu geleneğin şaman inancı dönemi kalıntısı olduğunu Abdülkadir İnan açıklıyor (*Tarihte ve bugün şamanizm*, TTK yayını, Ankara 1972, s.207).

[49] Bkz.Mustafa Uysal, c.I, s.138-150, c.II, s.248-253. İslâm'ın çalgı çalmaya, dinlemeye karşı olmadığını savunanlar ve dayanakları için bkz. *Süleyman Uludağ* (Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü tasavvuf tarihi öğretmeni), *İslâm açısından musikî ve sema'*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1976, özellikle s.293-294.

[50] Mustafa Uysal, c.I, s.156-157.

[51] Bunları olduğu gibi Konya merkez vaizi Mustafa Uysal'ın yapıtından aktarıyoruz, c.I, s.157.

[52] Mustafa Uysal, c.I, s.124 başı ve özellikle s.163-165.

[53] Mustafa Uysal, c.I, s.184-185, c.II, s.263.

[54] Mustafa Uysal, c.I, s.185.

[55] Mustafa Uysal, c.I, s.186.

[56] *Kırklareli 1967 İl Yıllığı*, s.238-240.

[57] Mustafa Uysal, c.I, s.186, c.II, s.261.

[58] Mustafa Uysal, c.I, s.188.

[59] Mustafa Uysal, c.II, s.240-241. Karş.: Kur'an, Mâide Sûresi, Âyet 3.

[60] Mustafa Uysal, c.II, s.265.

[61] *Türk Ansiklopedisi* "Devir" maddesinden (c.13, s.153 sütun 2) özetliyoruz.

[62] Kur'an, Bakara Sûresi, Âyet 184.

[63] Ali Rıza Balaman, *Gelenekler, töre ve törenler*. Betim Yayınları, İzmir 1983, s.133.

[64] Ali Rıza Balaman'ın satırlarını aktardık.

II. Meşrutiyet'te Resim Yasakları ve Bir Kartpostal

ALİ BİRİNCİ

Eksiksiz bir Basın Özgürlüğü ülküsü adına yüz küsur yıldır savaşıyoruz. Çeşitli dönemlerde getirilen sınırlamaları iyice araştırıp anlamamız gerekir. En eski örneklere bakınca, günümüzde özgürlüklerin genişlediğini ya da o zamanlar, şimdikinden daha dar anlayışlarla davranıldığını söylemek güç görünüyor.

TÜRKİYE'DE matbuat ve neşriyat yasaklarının bize dikkate değer görünen hikâyesi, henüz gereği gibi, araştırılmamıştır. Üstelik bu hususta yazılanlarda, yakın tarihe dair araştırmalarda çok görüldüğü gibi, Tarih'in metod kaideleri de ihmâl edilmiş bulunmaktadır. Her şeyden önce araştırma yapanların ilk tespit etmeleri gereken husus, devletin yasaklama gerekçeleridir. Bu gerekçeler ortaya çıkarılmaksızın şu veya bu kitabın, mecmuanın veya gazetenin yahut da benzeri bir başka şeyin yasaklanmış olduğunu tespit, araştırma bakımından, pek büyük bir kazanç sayılamaz. Daha doğrusu araştırmacının sorumluluğu ve işi böyle bir tespitle başlar; yoksa şimdiye kadar yapıldığı gibi bu noktada bitmez. Yasaklamanın sebebleri ve bu sebeblerin gerisindeki âmiller bulunmadıktan sonra ortaya konan herhangi bir yasak neşriyat listesinin fazla bir mânâsı olamaz.[1] Bu hususta araştırıcının tahminde bulunma imkânı bile, ancak gerekli araştırmalarla bir sonuç elde edilememiş ise, söz konusu edilebilir. Aksi takdirde bu tahminler usûlsüz ve araştırma zahmetinden kaçmanın bir delili sayılmalıdır.

Diğer taraftan araştırıcının devletin gerekçelerine katılmak veya katılmamak gibi bir mükellefiyeti de yoktur. Bu bakımdan Tarih'e dair herhangi bir araştırmanın hedefi, geçmişin nasıl olması gerektiğini bildirmek değil, nasıl teşekkül ettiğini açıklamağa çalışmaktır. Bu zamana kadar yapılmış bulunan araştırmalarda yasaklama kararlarına konu teşkil eden basılı malzemenin bir isim listesi bile ortaya konamamış, üstelik ayıplama tavrının hâkim olduğu bu gibi, araştırmalar daha çok II. Abdülhamid devrine inhisar ettirilmiştir. Bunun tabiî bir neticesi olarak da matbuat ve neşriyat yasakları sanki bu devrin bir mütemmim cüzü gibi görülmüş, hele sansür denince hep II. Abdülhamid'in Jön Türklere ve onların şahsında ülke gerçeklerine karşı amansız bir düşmanlığı hatırlatılmak istenmiştir.

Halbuki matbuatın gelişmesi ile atbaşı giden ve hükmeden zümrenin, Padişahın da içinde mütalâa edilebileceği bürokrasinin, karşılaştığı iç ve dış gailelerle içiçe yürüyen yasaklar tarihinin, en azından, Sultan Abdülaziz'den zamanımıza kadar gelen devrelerinden herhangi birinin diğerine faikiyeti veya tercih edilebilirliği sözkonusu değildir. Bununla beraber, hâlâ, II. Abdülhamid devrinde Jön Türklerin, gerçeklerin açıkça konuşulmadığından yakınan tavırları, günümüz araştırmalarına da hâkim bulunmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra 31 Mart (13 Nisan 1909) tarihine kadar olan devrede, adetâ hudutsuz bir serbestliğe sahip bir matbuat hayatı teşekkül etmiştir. Ancak bu devre için matbuatın gayrıtabiî gelişmesinden ve arızî ve fiilî bir kaidesizlik hâlinden bahsetmek daha yerinde olacaktır kanaatindeyiz. Nitekim, daha sonra da bu derecede bir serbestlik, hiçbir zaman görülmemiştir. Diğer taraftan bu serbestliğe getirilen sınırlamalarda, 31 Mart Vak'ası bir dönüm noktası olmuştur. Birçok gazetenin kapatılmasında ilk büyük vesile bu hâdisedir.

Diğer taraftan yasak kartpostallara ilk örnek olarak ilk defa neşrettiğimiz bir kartpostalın da yine bu hâdise ile alâkalı olması dikkate değer. Yurt dışından getirtildiği anlaşılan bu kartpostalın yanısıra, Yunanistan'da basılan bir temsilî resmin, bir tasvirin de yine şimdiye kadar elde edilmiş bulunan nadir örneklerden sayılabileceğini zannediyoruz.

Ancak, henüz örnekleri elde edilememiş olmakla beraber benzer tasvirlerin yurda girişlerini ve satışlarını yasaklayan kararların birçok örneklerinin Sultan Abdülaziz devrinde de bulunduğunu gözönünde tutmak gerekir. Bunlardan bazıları, bir fikir vermek için, nakledilebilir. Yasaklardan, vesikalarda ifade edilen şekliyle men-i idhâl kararlarından, naklini uygun gördüğümüz ilki, "Kadıköyünde Turşulu Meyhane Koltuğunda satılmakta olan üzerinde lâfza-i celâl matbu sigara kâğıdı" (1 Ey-

*Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Müdiriyeti tarafından yasaklanan kartpostal. Yazımız dizgide iken kartpostalın daha önce siyah-beyaz olarak basıldığını Yayın Koordinatörümüz Fahri Aral dostumdan öğrendim, kendisine müteşekkirim (*Resimli Kitap, *No.8, Mayıs 1325, s.794). Resmin yan tarafında "irticaiyûndan olup tevkif edilen Hoca kıyafetinde bir şahıs" izahı ve bunun Fransızcası* (un prisonier reactionnaire en habit de Hodja) *bulunmaktadır. Yurt dışında basıldığını tahmin ettiğimiz kartpostal, mecmua tarafından iktibas edilmiş ve piyasada serbestçe satılmış olmalıdır ki, 31 Mart Vak'asını takip eden günler için bu durum tabiî görünüyor. Ancak vak'anın hararet geçtikten sonra satılması, vatandaşları, bu arada en azından, Hulusi Efendi'yi (?) rahatsız etmiştir. A.B.*

lül 1865) hakkındadır. Men-i idhal kararlarının bazıları biraz müphem kalmakta ise de, büyük kısmından kâfî derecede bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan temsilî bir resmi elimizde bulunan bir Yunan tabağının da girişi yasaklanmaktadır (26 Mayıs 1872). Bildirildiğine göre, tabağın içyüzünde Türklere karşı savaşmış olan Yunan ihtilâlcilerinden sekizinin tasviri ile "bir saatlik hürriyet kırk senelik esarete müreccahtır" ve "Yaşasın Teselya" sözleri ile süslenmiş bir Yunan bayrağı bulunmaktadır. 29 Mayıs 1872 tarihinde ise "Avrupa'dan gelmekte olan bazı uygunsuz resimler" hakkında men-i idhâl kararı tamim edilmiştir. II. Abdülhamid devrinde de benzeri yasaklamalar, aynı minvâl üzre, devam etmiştir. "Avrupadan Dersaadet'e gelmekte olan kibrit kutularının kapakları üzerinde fotoğrafla alınmış bazı hükümdârânın musavver olduğu gibi meyanında tasvir-i hümâyun-ı cenab-ı padişahî dahi bulunduğu görülmüş ve bunlardan tasvir-i padişahî bulunanların idhâli gayr-ı caiz bulunmuş"tu (30 Ekim 1880). Yine bunun gibi toplarının üzerine muhayyel Ermeni Krallığının armasını havi yaftalar yapıştırılmış basmalar (26 Eylül 1881), "kaplarında bulunan resimlerin suret-i vaziyeti tahdiş-i ezhan eder alâmattan" olan sigara kâğıtları (13 Aralık 1881), "bazı telmihat-ı muzırra ve müfsideyi tasvir" eden resimler (22 Haziran 1882), "bazı tesavir-i muzırrayı hâvi olup çarşıda

Birinci Şube'nin yasaklama kararı (Belge 2).

Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Müdiriyeti

Hülâsa

Pranga-bend olarak mürteci bir hoca resmini irae eden kartpostalların men-i füruhtu hakkında bir karar ittihazına dair

Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine

Tarafeyninde iki silâhlı asker nöbetçi olduğu hâlde kollarına ve ayaklarına pranga vurulmuş hırka ve çakşırlı bir hocanın boyalı resmini irae eden bir kartpostal irae olunarak üzerine fransızca "bir mürteci" yazılıp füruht edilmekte olduğu bunlardan bir nüshasının bu kerre daireye irsâl olunmasından anlaşılmış ve tasvir-i mezkûr hoca sınıfından Divan-ı Harblerce mahkûm olan bazı kesanın şekl-i mücazatını bi'l-irae bazı efkârı tahdiş maksadıyla mürettep olması ihtimâline ve esasen tasvir-i mezkûrun bu suretle intişarındaki adem-i münasebete nazaran bunun kartpostal olarak eyadi-i nasda dolaştırılması gayr-i caiz görülmüş olduğundan mezkûr kartların nerede bulunursa toplattırılıp füruht ve intişarının men'i hususunun taht-ı karara alınarak iktizası(yla) beraber emir ve tebliği menut-ı irade-i aliyeleridir ol-babta

yazılmıştır fi 2 Kânun-ı evvel sene 326

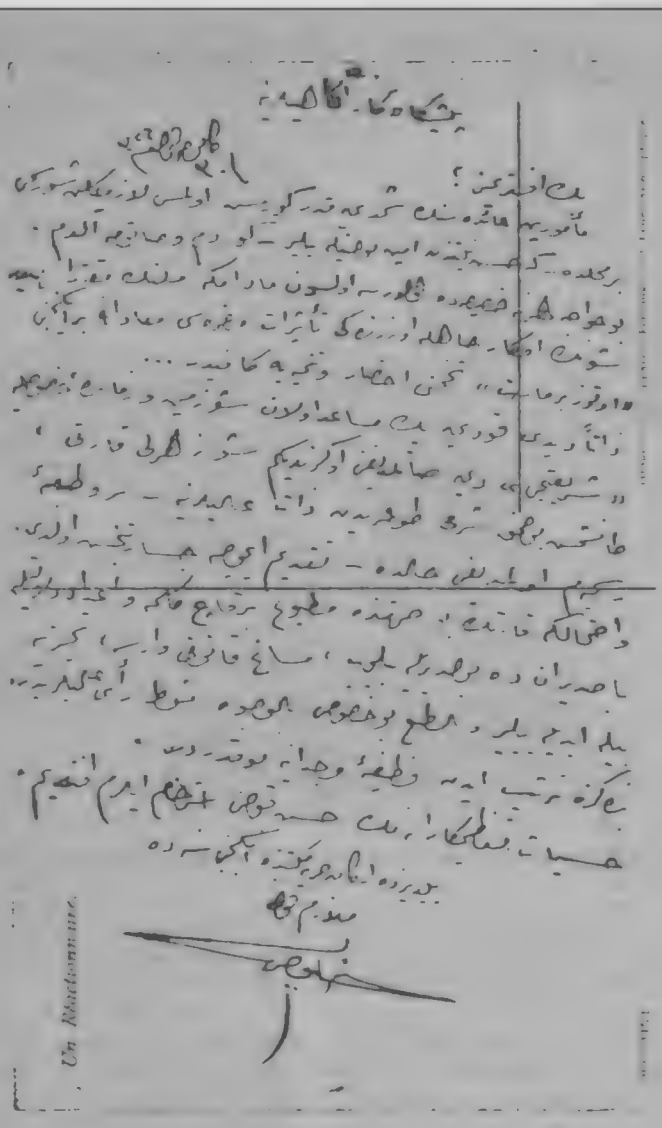

Pişgâh-kâr-ı agâhîlerine

fi 30 Kânun-ı evvel sene 326

Beyefendımız;
Memurin-ı aidesinin şımdiye kadar gormesı lâzımgelen şu resmı bir mahâlde -ki hüsnüniyetimden emin bulunulabilir- gördüm ve satın aldım.
Bu hoca her ne hasîsede olursa olsun madem kı milletın muktedasıdır, efkâr-ı cahile üzerinde tesırat-ı muzırrası maazAllah bir ıkıncı "Otuzbir Mart" tohmunu ihzar ve tenmiyeye kâfidir.
Zaten dedikoduya pek müsaıd olan şu zemın ve zamanda hususiyle "şeriatcı" diye satıldığını oğrendiğim şu zehirli kartı tanıtmış bulunmak şerefı doğrudan zât-ı âlîlerine -bir vazife-i resmiyem olmadığı hâlde- takdim ıçin cesaret-bahş oldu Ve ihtimâl kı kartın bu sırtında matbu bırkaç kelime ve ıdad delâletiyle bastıran da bulundurulabilip, mesağ-ı kanunî varsa tecziye bile edilebilir ve bittabı bu husus bı'l-vücuh menut ı rey-ı âlîleridir. Bendenize terettüp eden vazife-i vıcdanıye bu kadardır.
Hıssıyat-ı tazimet-kârânemın hüsn-i kabûlünü ıstırham ederım efendım

Yıldız'da Erkân-ı Harbıye
mektebınde ıkıncı senede
Mülâzım-ı evvel
Hulûsî

Kartpostalın arka yüzü (Belge 1).

satılmağa çıkarılmış olduğu haber alınan iki nev'i mendil" (16 Şubat 1883) hakkında men-i idhâl kararı alınmıştı. Bu gibi şeylerin girişleri yanında satışları da, tabiatiyle, yasaklanıyordu.[2]

Benzeri yasakların II. Meşrutiyetin ilânından sonra da devam ettiği görülmektedir. Meselâ 6 Ekim 1909 tarihli bir telgraf tamimiyle (nu. 201) "Genç Türklerde idare-i hazıra-i Osmaniye aleyhinde isnadât-ı garezkârâneyi havi Paris'te bazı müfsidîn tarafından tertib olunan evrak-ı fesadiye Arnavutluk Prensi unvanını taşıyan bazı serserilerin resimlerini muhtevi kartpostalların Paris'ten damgalı açık zarflar derunun da memalik-i Osmaniyeye irsâl edildikleri anlaşılmış olmağla bu misillû varakalarda kartların kat'iyen tevziine meydan verilmemesi zımnında iltizam-ı basiret olunması" bütün posta merkezlerinden isteniyordu.[3]

Bu devirde girişi ve satışı yasaklanan kartpostallardan elde pek az örnek bulunmaktadır. Bunlardan elde ettiğimiz bir tanesinde iki silâhlı asker arasında elleri zincirli bir hoca görünmektedir. Erkân-ı Harbiye Mektebi ikinci sınıfından mülâzım-ı evvel Hulûsî tarafından[4], 12 Ocak 1911 tarihinde, Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Birinci Şubeye gönderilmiştir (Belge: 1). Şube ise yasaklanması gerektiği yolunda bir mütalâa ile kartpostalı, bu sırada faaliyette bulunan Divan-ı Harb-i Örfî Riyasetine takdim (15 Ocak 1911) etmiştir (Belge: 2).

Hulûsî, yazısında 31 Mart Vak'asına atıfta bulunarak, şahsen ne kadar değersiz olsa da cemiyet içinde örnek alınan insanlardan sayıldığı için herhangi bir hocanın kartpostalda görülen zincire vurulmuş hâlinin cahil tabakanın fikirleri üzerindeki muzır tesirlerinin, Allah korusun, ikinci bir 31 Mart Vak'asının tohumlarını hazırlayabileceğini ifade etmektedir. Birinci Şube Müdürlüğü ise arkasında "bir mürteci" (un réactionnaire) yazan kartpostalın, halkın zihnini karıştırmak için tertib edilmiş olabileceğini ve herkesin elinde dolaştırılmasının caiz görülemeyeceğini ve dolayısıyla nerede bulunursa toplattırılarak satışının ve yayılmasının yasaklanması gerektiği yolundaki mütalâasını Divan-ı Harb-i Örfî Riyasetinin takdirine arz etmiştir. Birinci Şubenin bu yazısı üzerine verilen karara dair herhangi bir kaynak bulunamamış ise de, kartpostal hakkında yasaklama muamelesinin gerçekleştirildiği kabûl edilmelidir. Satışına müsaade edildiğini düşünmek gerçekçi olmaz.

Kartpostalın yasaklandığı 15 Ocak-

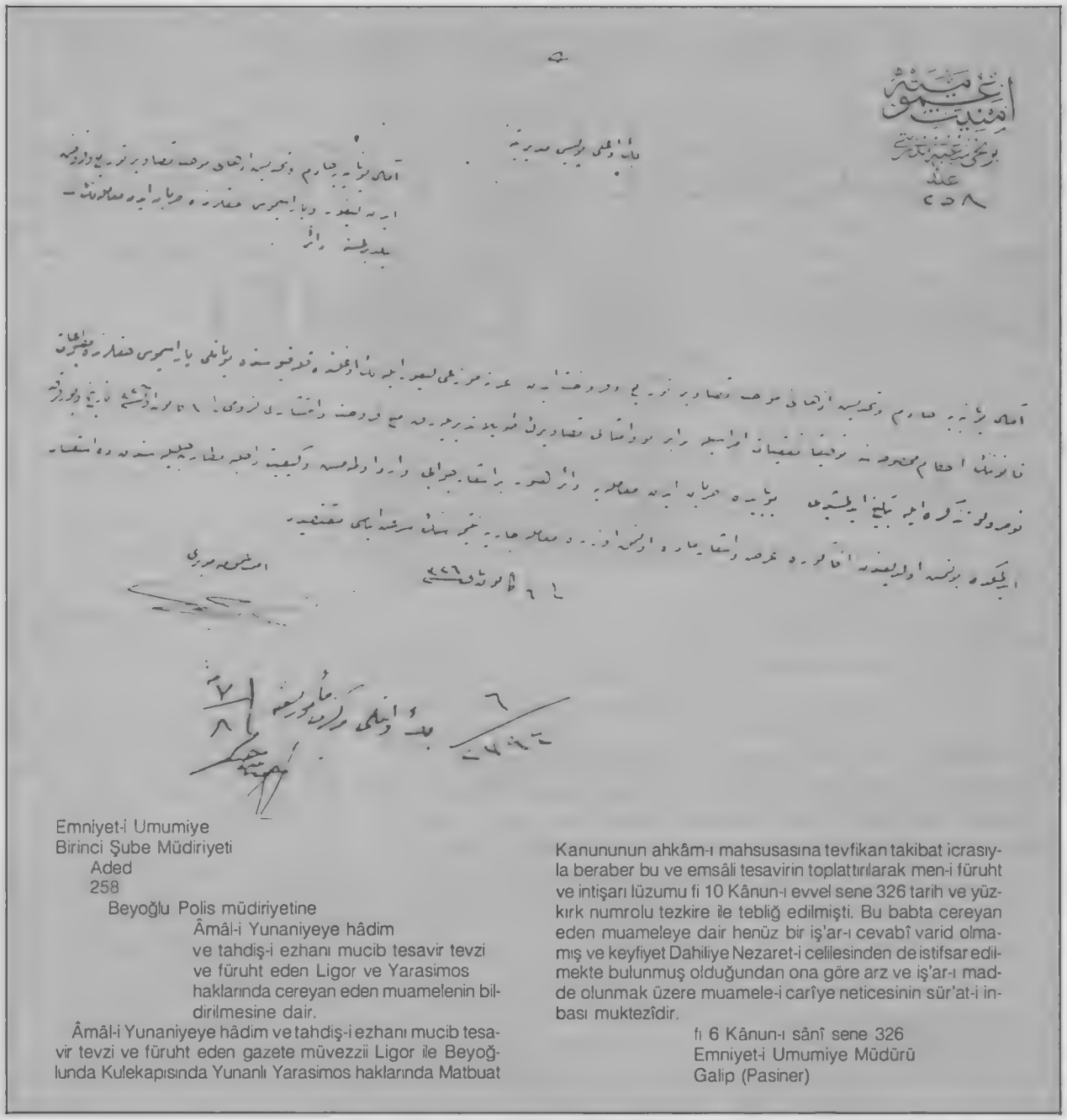

Emniyet-i Umumiye
Birinci Şube Müdiriyeti
Aded
258

Beyoğlu Polis müdiriyetine

Âmâl-i Yunaniyeye hâdim ve tahdiş-i ezhanı mucib tesavir tevzi ve füruht eden Ligor ve Yarasimos haklarında cereyan eden muamelenin bildirilmesine dair.

Âmâl-i Yunaniyeye hâdim ve tahdiş-i ezhanı mucib tesavir tevzi ve füruht eden gazete müvezzii Ligor ile Beyoğlunda Kulekapısında Yunanlı Yarasimos haklarında Matbuat Kanununun ahkâm-ı mahsusasına tevfikan takibat icrasıyla beraber bu ve emsâli tesavirin toplattırılarak men-i füruht ve intişarı lüzumu fi 10 Kânun-ı evvel sene 326 tarih ve yüzkırk numrolu tezkire ile tebliğ edilmişti. Bu babta cereyan eden muameleye dair henüz bir iş'ar-ı cevabî varid olmamış ve keyfiyet Dahiliye Nezaret-i celilesinden de istifsar edilmekte bulunmuş olduğundan ona göre arz ve iş'ar-ı madde olunmak üzere muamele-i carîye neticesinin sür'at-i inbası muktezîdir.

fi 6 Kânun-ı sânî sene 326
Emniyet-i Umumiye Müdürü
Galip (Pasiner)

Fener Patriği Grigorios'un asılma sahnesini tasvir eden temsilî resmin yasaklama kararı (Belge 3).

tan dört gün sonra 19 Ocak günü bu defa Yunanistan'dan ithâl edilmiş bulunan bir tasvirin yasaklanması ve satışını yapan gazete müvezzii Ligor'un mahkemeye çıkarılması muamelesinin başlatıldığını görüyoruz. Tasvirde, 22 Nisan 1821 Pazar günü, Rum ihtilâlindeki rolünden ötürü Patrikhanenin Orta Kapısına asılmış bulunan Fener Patriki Grigorios'un asılma sahnesi temsilî bir resimle anlatılmaktadır[5]. Ancak tasvir hakkında yasaklama kararı verilip verilmediğine dair bir vesika, şimdilik, bulunmamaktadır. Hakkındaki vesikanın ifadesinden yasaklandığı neticesine varmak ise çok kolay olmaktadır (Belge: 3).

Türkiye'de, II. Meşrutiyette ve daha öncesinde görülen resim ve tasvir yasaklarının dinî, hissî, siyasî ve haricî sebebleri hakkında, çalışmalar ilerledikçe, dikkate değer neticelerin ortaya çıkacağı açıktır. Bu sahadaki çalışmaların ilerlemesi devletin ve cemiyetin yüzyüze bulunduğu meselelerin ve zihniyet dünyasının da daha doğru ve tam bir şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz[6]. □

[1] Böyle bir liste meşredilmiştir: *Memalik-i Mahruse-i Şahaneye Duhûl ve İntişarı Memnu Bulunan Kütûp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübeyyin Cedveldir.* Matbaa-i ÂMİRE, Darü'l-Hilâfeti'l-Âliye, 1318, s.95.

[2] Üzerinde çalıştığımız *'Türkiye'de Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihi* isimli araştırmamızda tafsilâtlı bilgi verilecektir.

[3] *Posta ve Telgraf Mecmuası*, No 104 (Teşrin-i sânî 1325), s.926.

[4] Hulûsi'nin kimliğini tespit edemedik.

[5] Grigorios'un idamı hakkında: *Tarih-i Cevdet*, İstanbul, 1309, C.II, s.163.

[6] Yazıda neşredilen vesikalar elimizde bulunan bir vesikalar defterinden alınmıştır. 1. ve 2. vesika defterin 154, 3. vesika ise 158. sayfasındadır.

200 Yıl Sonra Fransız Devrimi I

Fransız Devrimi'nin Doğu'ya Bakışı

ORHAN KOLOĞLU

Fransız Devrimi'nin uzun dönemde Ortadoğu halklarına etkisi Türklerle sınırlı kalmamış, hatta Osmanlı düzeni bazı konularda onların aracılığıyla burjuvalaşmıştır. Fakat bu yazıda, sıcağı sıcağına algılanışlar anlatılıyor.

DOĞU toplumlarının Fransız Devrimi'ni algılayış şekli Batılılarınkinden farklıdır. Kuşkusuz bu, sosyo-ekonomik yapılarının kaçınılmaz sonucudur. *Feodalitenin son kalıntılarını tasfiye edip, burjuvaziyi iktidara getiren bir eylemin, geleneksel yapıdan kurtulmaya yetecek bir iç dinamizmden yoksun toplumlarda gerçek niteliğiyle anlaşılması kuşkusuz olası değildi.* Ancak farkı sadece bu açıdan değerlendirmek de yeterli değildir. Devrimin farklı mesajlar verdiğini de dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. Açıkçası Devrim, tek bir mesaj vermemiştir. Üretimin kapitalist aşamasına eriştiği toplumlara (Avrupalılara) yönelttiği mesajlarla, Doğu toplumlarına yönelttiği mesajlar birbirinden farklıdır.

İşin en önemli yanı da bu farklılıkta başlıca rolü, bilinçli bir siyasal denge oyununun oynamasıdır. Yani Devrim'in ilkelerinden sapma bahis konusudur.

Doğu toplumları ile neyi kasdettiğimizi de açıklamamız gerekmektedir. Bu doğrudan doğruya *Osmanlı Devleti*'dir. İster Balkanlarda, ister Kuzey Afrika'da ve Doğu Akdeniz'de yönelsin, Avrupalı'nın karşısına çıkan tek gerçek güç Osmanlı Devleti'dir. *Hindistan* bir İngiliz müstemlekesi olarak düşünülmekte, *İran, Çin* ve *Japonya* ise Devrim'in pratikte ulaşamayacağı ülkeler durumundadırlar.

Osmanlı toprakları içindeki Hıristiyan unsurlar *(Rum, Sırp,* vb..) hatta *Araplar* gibi bazı Müslüman topluluklarla da özel ilgilenenler bulunmasına karşılık, temel olarak 1789-1815 arası Devrim yönetimlerinin politikaları ve buna bağlı olarak mesajlar hep Osmanlı Devleti dikkate alınarak ortaya konmuştur.

Devrim'in Fransa içindeki evrimini şöyle özetleyebiliriz:

Köylülerin, tarım işçilerinin yakındığı feodalite artıklarının temizlenmesi 1792-93'de tamamlanmıştır. Burjuvazi ise, kendi haklarını garantiye alma çabasına hemen 1789'da *İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi*'yle başlamış, 1791

200 Yıl Sonra Fransız Devrimi

Dünyanın Avrupa-merkezli olduğu dönemin etkisiyle, uzun süre, Doğu toplumlarının uyanışını Fransız Devrimi'ne bağlamak alışkanlığı belirmiştir. Bunda kuşkusuz, Fransız Devrimi'nin hedef kabul edilmesiyle, uyanışın (bizim *Islahat*, Arapların *An Mahda*) karıştırılmış olması rol oynamıştır.

Fransız kültürünün özellikle Orta Doğu toplumlarında egemen olduğu II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem boyunca bu inanış devam etmiştir. Ancak ondan sonra, toplumsal yapılar üzerindeki incelemeler derinleştirildikçe, *insanlık tarihindeki yeri ve önemi küçümsenemeyecek olan Fransız Devrimi*'nin diğer etmenlerin yanısıra oynadığı role açıklık kazandırılabilmiştir. İlk kez *Bernard Lewis*'in 1953'de *UNESCO*'nun resmî yayını olan ve dünyaya tek bir tarih perspektifi kazandırmak amacıyla yayımlanan *"Cahiers D'Histoire*

anayasasıyla özgürlük, eşitlik, mülkiyet dokunulmazlığı, baskıya direniş hakları kuramsallaştırılmıştır. Cumhuriyetin ilânı ve Kralın idamı ile 1794 Haziranına kadar süren terör dönemi boyunca bu iç evrim devam etmiştir.

Devrim'in dışa yönelik dinamiği ise, önce *Dünyada Barış Bildirisi* (Meclisin kuvvetlerini asla başka bir ulusun hürriyetine karşı kullanamayacağı kararı) ile pasifti. Daha sonraysa ulusları hükümdarlara karşı ayaklanmaya çağırı ve 1792'den itibaren Avrupa Savaşları ile Fransa sınırları dışına taşmıştır. İlke *"Biz onlara hak ve hürriyet götüreceğiz onlar da bizim gibi mukadderatlarını bizzat tayin ederek, istedikleri hükümet idaresini getirebilmelidir"* idi.

Siyasal Destek İçin Osmanlı'ya Dostça Yaklaşma

Bu dışa yöneliş, *Napolyon*'un 1795'de İtalya ve Avusturya'da yaptığı savaşlarla daha da yaygınlaştı. Devrim'in bu süreç içindeki ilgi alanı her ne kadar bütün insanlığa yönelik görünür ise de, gerçekte Avrupa ile sınırlı olduğu bellidir. Politik ve askeri zorunluluklar Devrim'in önce Avrupa içinde ayakta kalmasını zorunlu kılıyordu. Avrupa ulusları hükümdarlarına karşı ayaklanır ve Osmanlı da bu devletleri savaşla meşgul edip Fransa'ya karşı birleşmelerini engellerse, Devrim yaşama şansını artırabilecekti. Dolayısıyla, *Osmanlı içindeki ulusları ayaklandırarak onu zayıf düşürmektense, Bâbıâlî yönetimiyle tam bir uyum içinde davranıp bu rolü oynamasına yardımcı olmak, Devrim'in çok daha işine geliyordu.*[1]

Napolyon

Burada dikkati çekmek gereken bir önemli nokta da vardır. Fransız Devrimcileri arasında Osmanlı toplumundaki uluslar konusunda pek net bir fikir bulunduğu da söylenemez. *"Fransız Devrimi patladığında Yunanlılardan çok bahsedilmiştir; ancak anılan isimler Leonidas ve Epaminondas gibi (Antik Yunanın) ünlüleriydi... Onların ahfadı gerçekten yaşıyor muydu? Pek belli değildi."* Yunan bağımsızlık hareketinin ideologlarından *Adamantios Korais* de, Konvansiyon'dan bir kart istediğinde *"bütün meclisin gözleri üzerime dikilmişti"* diye anlatır ve ekler: *"Hattâ bazıları bir Yunanlının diğer insanlar gibi olduğundan emin olmak için yanıma bile geldiler."*[2] Devrim'in fikir babalarından *Volter*'in bile Yunanlılar hakkındaki düşünceleri hiç de sanılabileceği gibi olumlu değildi. İslâm dinini Hıristiyanlıktan daha üstün gören Volter, Yunanlıları da özgürlüğe lâyık görmez. Bu konuda araştırma yapan *Dimopoulos* şunları yazıyor:

"İşin ilginç yanı Volter'in Yunanlarla ilgisi özgürlük hakları olduğu için değil, Türk yönetiminden kurtarılıp Rus idaresine sokulmaları içindi. 1770'de Yunanlıları Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya kışkırttıktan sonra yardımsız kaderlerine terkeden Çariçe'nin 'Üzüntüm Yunanlıların elde edecekleri özgürlüğe lâyık olmamalarıdır' sözüne inanarak Volter ona 'artık Sofokles'i, Homer'i, Demosten'i okumaktan vazgeçeceğini" yazmıştır.[3]

İşin önemli yanı, bu davranış, Devrimci Meclis'in dış politikaya tam hakim olmasından (1792) önceki dönemde ve hattâ Devrim öncesinde izlenen dış politikayla tam bir uyum içindeydi.

İsmail Soysal'ın Devrim'i salt Osmanlı-Fransız dış politika ilişkileri açısından ele aldığı araştırmasında başarıyla kanıtladığı gibi, bu davranış, Os-

Voltaire

Mondial" adlı süreli yayınındaki *"The Impact of the French Revolution on Turkey = Fransız Devrimi'nin Türkiye Üzerindeki Etkisi"* başlıklı uzun makalesiyle sorun ciddi düzeyde tartışılmış ve Devrim'in Doğu toplumları üzerinde günündeki etkisinin sınırlılığı ortaya konmuştu.[1]

Bizde Islahat'ı *Lâle Devri*'yle başlatan ve uzun bir geçmişi bulunan görüş de ancak 1950'lerden sonra ve Batılı Doğu Araştırmacılarının katkısıyla[2] İslâm toplumlarındaki Rönesansın *Müteferrika* basımeviyle başladığı şeklinde kabul edilmeye başlanmıştır; Mısırlı tarihçi *Abdüllatif Hamza* da 1954'de, uyanışın Napolyon'un Mısır'a gelişiyle başladığı iddiasını tartıştığı yazısında, bunun 1771'de Mısır'ın Türk Valisi *Ali Bey El Kebir* ile başladığını ileri sürmüştür. Gerekçe olarak da *Mehmet Ali Paşa*'dan önce Avrupa'yla doğrudan ilişkiye geçtiğini, modern silâhları kullandığını ileri sürer.[3] *Samir Amin* gibi bazı iktisat tarihçilerinin Mısır'da kapitalistleşme sürecini 18. yüzyılda Devrim'den önce başlatmaları bu verilere dayanır.

Osmanlı yapısı içinde yeralan Hıristiyan cemaatlerde ise Devrim'in feodalite/burjuvazi ilişkisine getirdiği sentezi, kendisini Avrupalı saymak tutkusuyla, abartmalı şekilde geçmişinde arama eğilimi belirmiştir. Bunun sonucunda 19. yüzyıldaki bağımsızlık hareketlerini "burjuva devrimi" olarak nitelemek yarışına girmişlerdir.

Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümünün kutlandığı 1989'da bu yazıyla bizim amacımız, iki bölümde, Devrim'in Doğu toplumları üzerinde anındaki (1789-1800) etkisini araştırmaktır. İlk bölümde Devrim'in Doğu'ya nasıl baktığını ve ne mesajlar verdiğini; ikincide ise, Doğu'nun onu nasıl algıladığını açıklamaya çalışacağız. Doğu toplumlarına örnek olarak Müslümanlardan Türk ve Arapları, Hıristiyanlardan ise Yunanlıları ele alacağız.

ORHAN KOLOĞLU

[1] Vol.1, sayı 1, Temmuz 1953, s.105-125.

[2] A.Demeerseman, "Les tout premiers débuts du Modernisme en Islam", IBLA vol.17 (1954) s.328

[3] Abdal Latif Al Hamza, "Ecva'i fikriye ve siyasiye..", Majalla Kullıya al Adab (Kahire) vol.16. sayı.1 (1954) s.86.

Türkiye Hakkında Muhtıra

Antoine M.Belmont (1794)

(Fransız Dışişleri Arşivi MD Turquie Vol: 15, Doc: 10)

Robespiyer tarafından Halk Kurtuluş Komitesi adına düzenlenen raporu okuduktan sonra aşağıdaki notları dikkatinize sunmanın yararsız olamayacağını düşündüm.

Sultanın devrim ve Avrupa'yı sarsan fırtınalar üzerindeki düşüncelerini ve özel tavırlarını saraya uzun zamandır girip çıkan, veliaht olduğu dönemden sultanın dostu ve iki kez hayatını kurtarmış olan Doktor Lorenzo'dan öğrenebilirsiniz. Bu Lorenzo, Toskana'da doğmuş olmakla birlikte ben kendisini 1789'da çok anti-Avusturyalı ve anti-Rus, devrime çok yandaş zengin ve çıkarcı olmayan biri olarak gördüm.

İstanbul'da doğmuş olan, ülkenin dilini mükemmel kullanan ve daima Türk elbiseleri giyen Fransız tüccarı Legier de bize en büyük yardımları sağlayabilir.

Babıâli'nin baş dragomanını da ne pahasına olursa olsun çıkarlarımıza bağlamamız çok yararlı olur. Bu, her zaman çıkarcı ve para ile satın alınabilir bir Rum'dur. Avrupa gazeteleri daima onun bürosunda çevrilir ve ancak onun aracılığıyla sultana ve Divan'a ulaşırlar.

Türklerce görevlendirilen mühendis Le Roi, Albay Laffitte de hizmet edebilirler. Hüseyin Paşa hâlâ yaşıyor, Fransız yanlısıdır. Yusuf Paşa İngiliz yanlısı ise de meziyetli ve zeki bir kişidir.

Sultan Avusturya hududuna asker yığmalı, biz de oraya Türkçe ve Fransızca bilen cesur ve zeki ajanlar yollamalıyız. Aynı açıdan, Fransa'da haber yayan Türk ajanlarını da ortaya çıkarmalıyız. Bunlar genellikle Yahudi'lerdir.

İngiliz elçisinin yakınında da bir casus elde etmek mümkündür. Bunu, ellerinden çoğu kez en önemli işler geçen dragomanlar arasından sağlayabiliriz.

Eğer, üç yıl süren ve salt Türklerin karakterlerini, törelerini ve bakış tarzlarını incelemek için yaptığım seyahatteki gözlemlerim isabetli ise, diğer yerlerde olduğu gibi bu hanedana da devrimimizi ve çarpıtılan semerelerini gösterebileceğimiz bakış açısı şöyle olabilir (anlatılabilir) sanırım:

Fransızlar eski krallarını ve Avusturya doğumlu olan karısını öldürdülerse, bu ikisinin de Fransa'dan büyük miktarlarda paralar alıp Türkiye'yle savaşmak ve mirasını paylaşmak için II. Jozef ve Leopold'a (Avusturya Kralları) vermiş olmalarındandır. (Avusturya'nın çevirdiği entrikalardan uzunca bahsettikten sonra)... Polonya'nın paylaşılması için kurdukları birliğin başında Papa da vardı.. Bundan dolayı dininin yasaklanması ile cezalandırılmıştır. Fransızlar artık ne ona ne de İsa'ya Allah diye bakmıyor. Onu tek ve yegâne bir Allah'ın, kardeşlik, özgürlük ve eşitlik öğretisini yerleştirmek için gönderilmiş Allah'ın bir dostu diye kabul ediyorlar.

Fransa hemen hemen, Cenova, Venedik, Hollanda, İsviçre, Raguza gibi bir cumhuriyet haline gelmiştir ve Babıâli, Fransa'nın bütün cumhuriyetçi hükümetlerle köklü ve kopuksuz bir barış içinde olduğunu ve sadece bereketli topraklarına göz diken krallarla ve İslâm'ın yeminli düşmanı olan ve İspanya ile birlikte Türkiye'ye karşı Haçlı Seferlerinin daima başına geçen Papa'yla çekişmesi bulunduğunu dikkate almalıdır. Fransızlar bu devletlerle bütün ilişkileri.kesmişlerdir.

Müslüman gibi Fransız da putperestliği terketmiştir. Allah olan tek bir tanrıdan başkasını tanımaz. Bütün çanları yasaklamıştır. (Not: Bu bir Türk deyimidir. Türklerin çanlara karşı büyük bir nefreti vardır.) Ve onlar da top dökmüştür. Puta tapma inancını yıkmıştır.

Tıpkı Türkiye'deki gibi artık ne soylular, ne feodal haklar ne de aşar var: Bir kardeşler, dostlar halkı; gerçek Allah'ın perestişkârı; putperestlerin, kâfirlerin, Rusya'nın, Avusturya'nın, İspanya'nın, İtalya ve Papasının yeminli düşmanları ve Türkiye'nin doğal dostlarıyız.

Bu sebepledir ki, Kırım'ın işgaline rıza gösteren St.Priest'i, son savaşlarda Avusturya ve Rusya'yı destekleyen Choiseul'ü mahkûm etmiş ve sürmüş ve onlara yardım eden alt düzey ajanların çoğunu görevden uzaklaştırmıştır. Hıristiyan prensleri arasında bir şaşkınlık havası yayılmış bulunuyor. Halklarına vergiler yüklüyorlar, onları giderek daha çok putperestliğe yöneltiyorlar: Eğer Müslümanlar onları kurtarmak için Fransızlarla birleşmezlerse, bu kadar ruhun kayboluşu sebebiyle Allah'ın önünde sorumlu olurlar. Ve bir gün, 1740 savaşında pişman oldukları gibi, onları desteklemedikleri için pişmanlık duyarlar.

İttifak kurmuş olan devletler Polonya'yı paylaşmış bulunmaktadırlar. Şimdi de Fransa'yı paylaşıp oradan Türkiye'ye yönelmek istemektedirler. Buna ne Allah, ne de cesur vatandaşlarının silâhları izin vermeyecektir.

İsveç, Danimarka, Venedik, Cenova, İsviçre, Amerika bize antlarda bulunuyorlar ve böyle bir güçlünün de ittifakçı prenslerin ihtiraslarını yıkacak ve dünyaya barışı getirecek yenilmez bir birlik kurmak üzere bizden yana görünmesini bekliyorlar. Bundan en büyük zaferi sağlamak Türkiye'ye bağlıdır.

Devrim sırasında Bastill'e hücüm eden kadınlar.

manlı'yı Orta ve Doğu Avrupa politikasında yardımcı olarak kullanma esasına dayanan kralcı politikaya tam uyum gösteriyordu. Şu farkla ki, 1789'a kadar Fransa, kendi işine geldiği için -İngiltere ve Prusya'ya karşı- Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya ile savaşına karşı çıkarken; Devrim yönetiminin politikası, yine Fransa'nın çıkarı için, Osmanlı'nın aynı iki devletle savaşını istiyordu. Devrim'in İstanbul'a atadığı (1792 yazı) ama görevine gidemeyen elçisine bu amacı sağlaması için 8 milyon liralık ödenek verilmişti. Bunun yalnız 2 milyonu Sadrazam ve Reis Efendi'yi satın almaya ayrılmıştı. Ayrıca elçiye, bir yenilgi durumunda Devrimcilerin sığınacakları ve sonra tekrar Fransa'ya geri dönecekleri bir ada (Girit ya da Kıbrıs) satın alması yolunda da talimat verilmişti. Yani açıkça Osmanlı toprakları olası bir üs olarak düşünülüyordu.

Daha sonra Devrim'in gayrı resmî temsilcisi görevini üstlenen *Descroches* da Paris'e gönderdiği bir raporda (1794)

Osmanlı'nın bütünlüğünün Fransa için ne denli önemli olduğunu şöyle anlatır: *"Fransa'nın savaştan sonra refahını iade için bu imparatorluk önemli bir âmil olabilir. Türkiye'nin dostluğu Fransa'nın refah ve güvenliği için kaçınılmaz bir gerekliliktedir (...) çünkü bugün galip gelsek de, yarın yine düşmanlarımıza karşı Türkiye doğal bir müttefikimiz sayılacaktır."*

Ocak 1795'de de, yeni elçi *Verninac*, İstanbul yolunda ilerlerken, Venedik'ten Paris'e gönderdiği raporda *"Eğer Polonya taksiminden sonra Türkiye'yi Avrupa'dan atma projesi ele alınırsa, bizim ticaretimiz, rahatımız ve üstünlüğümüz, hattâ hürriyetimiz tehlikeye düşer"* diyordu.

Bu yıllarda Türkiye ile Fransa arasında bir ittifak yapma görüşmeleri sürüp gitmiştir. Hattâ -onaylanmamakla birlikte- bir ittifak imzalanmıştır da. Şubat 1796'da İstanbul'a atanan elçi, eski Harbiye Nazırı *Dubayet*'ye de *"Fransa'da Türkiye'ye karşı var olan ilgisizliği düzeltme"* görevi verilmişti. Nitekim bu yıllarda bol sayıda Fransız subay ve teknisyeni, yeni Osmanlı ordusunun (Nizamı Cedit) nüvesini kurmak için İstanbul'da görevlendirilmişlerdi. 1797 Ocak'ında da Fransız temsilcisi ülkesinin *"yegâne sadık ve muhteşem dostu"*nun Osmanlı yönetimi olduğunu açıklıyordu.

Napolyon bile, işsiz bir general olarak Paris'te dolaştığı 1795 Eylül'ünde, Türk ordusunda görev almak istediğini belirten dilekçesinde ne Osmanlı rejiminden yakınır ne de devrimi yaymaktan bahseder. Türk ordusunu güçlendirmenin Fransız çıkarlarına yarayacağını ileri sürer.

Fransız yönetiminden devrimi Osmanlı halkına aşılamak yolunda çaba görülmemiştir. Devrimi Bâbıâlî'ye, Osmanlı yöneticilerine anlatmaları için elçilerine talimat verdiklerine ise rastlanır. 1792'de atanan elçiye *"Fransız devrimi karşısında çekingen olması pek tabii olan Bâbıâlî'nin bu halini bertaraf etmek ve halkın arzusuna uygun bir yönetimin niteliğini anlatması"* görevi verilmiştir. O elçi İstanbul'a gidememişse de daha sonra elçilik yapan *Descroches*'un bir raporunda Doğu toplumlarının bazı özelliklerinin, bu ihtiyatlı yaklaşımı gerektirdiğini anımsatan satırlar vardır:

"Eşitlik ilkesinin Türkiye için önemi yoktur... Türk'lerde eşitlik duygusu gayet güçlüdür."

Devrimin bu çelişkisi din konusundaki tutumunda da görülür. İstanbul'a

Vergi yükü altında ezilen köylüler (Bibliothéque Nationale, Paris).

Tiers Etat'ın uyanışını gösteren bir estamp (Carnavalet Müzesi).

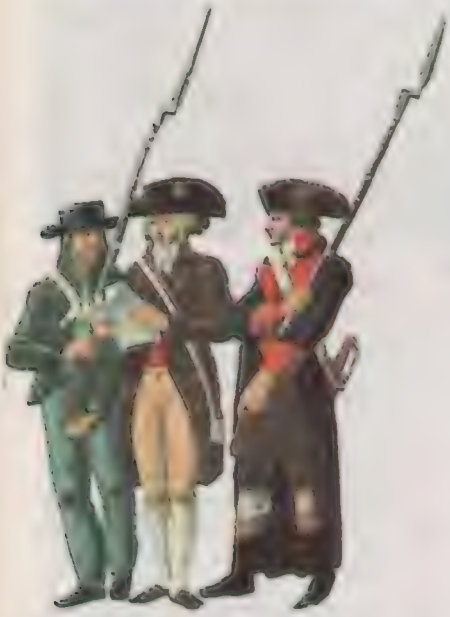

Devrim döneminde yerel yönetimlerin subaylarını gösteren bu guaş resim Lesueuer Kardeşler tarafından yapılmıştır.

atanan devrimci elçi *Descroches*'a verilen talimatta *"Hıristiyan dininin koruyucusu sıfatını fazla önemsememesi, ancak bunun sağladığı bütün hakları koruması"* istenmiştir. Yani devrimcilik ve cumhuriyetçilikten vazgeçmeden, kralcı dönem statükosunu devam ettirmesi isteniyordu. Ayrıca bir bölüm olarak sunduğumuz *Antoine Belmont* gibi Türkiye uzmanlarının raporlarında da, açıkça *"tek bir Allah'a inanmakta ve putperestliği yok etmekte Devrim'le İslâm'ın birleştiği"* iddiasına bile yer verilmiştir. İlerde açıklayacağımız gibi Napolyon Mısır'da bu temayı işlemiş ve Müslümanlık rolü oynamaya da kalkışmıştır.

Devrimci Basından Türklere Destek

Resmî politikanın yanısıra devrimci basının Osmanlı yönetimine Avrupalı hükümdarlardan çok farklı baktığı da bir gerçektir. O kadar ki, krallık döneminin *imansız (infidèle)* ve Hıristiyanlığın düşmanı, Müslümanlığından dolayı tutucu sayılan Türk imajı hemen tamamen kaybolmuştur. Devrim'le birlikte beliren özgür basının en etkilisi *Moniteur*'ün koleksiyonları karıştırıldığında (1798 ortasına kadar) ilk kez Türk Halkı'ndan bahsedilmeye başlandığı görülür. Artık bu halk diniyle özdeşleştirilmez, *"bütün halklarınkine benzer nitelik ve meziyetlere sahip"* ilan edilir. Avrupalıların Türkiye'ye karşı açtığı savaş *"yüzyılın en haksız savaşı"*dır. *"Türklerin küçük düşürülmesinden Avrupa utanmalıdır."*

Eskinin aksine bu halkın rahatsızlıkları, çektiği sıkıntılar, açlık, kıtlık, salgın hastalıklardan daha yoğun şekilde bahsedilmektedir. Ama bunun yanında ayaklanmaya çağrı, devrime katılmayı öğütleme şeklinde tek bir satıra rastlanmamaktadır. Bu bakımdan, Avrupa halklarına yönelik devrimci çağırıdan önemli bir sapma vardır. Hattâ Balkan halklarının (Sırp, Yunan...) özgürlükleri için ayaklanmaları da onaylanmamaktadır. Bu tür hareketler Avusturya ve

Rus saraylarının entrikaları olarak nitelenmektedir.

Aynı hoşgörülü, devrimci katılığından uzak davranış Osmanlı hükümdarını ve hükümetini değerlendirirken de

6 Ekim 1789'da toplanan Paris ordusunun zaferini gösteren bir estamp (Bibliotèque Nationale) (üstte).

Devrim sırasında yapılan bir tabak. Tahtaravalli'nin bir ucuna ayağı ile basan köylü resminin üstünde "Güçlü olan kazanır", havada kalan ve soyluların iktidarını temsil eden ucta da "Biz oyunu kaybettik" yazmaktadır. (yanda)

görülüyor. Sultan III. Selim bir yandan *"yeryüzünün en yıpranmış despotu"*-dur. Ama reaksiyoner Avrupalı hükümdarlara göre *"reformcu"* olarak övülmeye hak kazanmaktadır: *"Gitgide Avrupalı davranışlar artıyor", "Avrupa saraylarının en iyi kurumları Osmanlı Devleti'ne giriyor", "Bâbıâlî'nin politikaları aydınlanmış bir hükümetin kararlı davranışlarını andırıyor", "En deneyimli Avrupa hükümetleriyle karşılaştırılabilecek bir becerikliliğe sahip."*

Hattâ Devrim'le Hilâl'in kader birliği bile ileri sürülmektedir: *"Bugün Avrupa'da bahis konusu olan iki büyük çıkardan, yani Fransız ulusunun özgürlüğü ile Hilâl'in bağımsızlığından, ikincisi vazgeçilemeyecek şekilde birincisine bağlıdır. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim olan, hiç olmazsa hakim olmakta gecikmeyecek olan gerçek ruh budur."*

Devrim'le Hilâl'i özdeşleştirme çabasını doruğa eriştiren Napolyon olmuştur. Daha Mısır'a ayak basmadan önce hazırlatıp bastırttığı ve *Besmele* ile başlayan ilk bildirisinde şöyle der:

"Ben Kölemenlerden daha çok Allahu Teâla'ya ibadet ve nebisi Muhammed ve Kur'an'ı Azime saygı gösterirem... Ey kadılar, şeyhler ve imamlar ve çorbacılar ve kent ayanı, cemaatınıza söyleyin ki, Fransalular halis Müslümandırlar."

Kendisini İslâm dininin hattâ Kâbe'nin koruyucusu ilân eder. Mısır'da yayınlattığı gazetede Fransız işgal ordusunun çoğunun Müslümanlığı kabul ettiğini yazdırmış, mevlit okutmuş, eski Mısırlılardan kalma bir dikilitaşın üzerine de besmele kazdırtmıştır. Ancak şunu eklemeliyiz ki, 1798-1802 arasındaki işgal sırasında Fransız ordusu mensupları, İslâm'ın yasakladığı açıkta içki içmek, sokaklarda kadınlarla sarmaş dolaş dolaşmak gibi davranışlara ek olarak, yerdikleri Kölemenlerden de daha ağır vergiler toplamışlardır. Böylece devrim ilkelerinden tamamen sapmışlardır.

Siyasi basının uzlaşmacı olmasına karşılık devrimci geleneği edebiyat basını ve sanat çevreleri sürdürmüşlerdir. Bunlar tüm halkların ve başta Yunanlıların Türk baskısından çıkmaları, ayaklanmaları, kurtarılmaları temalarını yoğun bir şekilde işlemişlerdir. Ancak bunların daha çok içe yönelik, Doğuludan çok Fransızı ve Avrupalıyı etkiler bir niteliğe sahip olduğunu kabul gerekir. Yani Balkanlıdan çok Avrupalıyı kabartır, heyecanlandırır bir araç rolü oynamıştır. Napolyon'u elbirliğiyle tahttan indirip (1815) çeyrek yüzyıl süren savaşları sona erdiren Avrupa, kargaşa ve sosyal çalkantı bıkkınlığını, hem politikacıları hem de basınıyla savaş aleyhtarı kampanya sürdürerek tatmine çalışmıştır. Viyana'da *Metternih*'in mimarlığında kurulan statüko, Osmanlı Devleti'ne de dokunulmazlık sağlamıştır. Fransız Devrimi'nin getirdiği evrensel nitelikli haklar, eşitlik gibi ilkeler yeni bir genel savaş korkusuyla Doğulu uluslar için geçerli sayılmamıştır. İşte bu dönemde, edebiyat ve sanat çevrelerinin devrimci geleneği, politikacıların bu tutucu uygulamasıyla çatışma haline girmiştir.

Paul Collin'in 1945'te yaptığı bir 14 Temmuz afişi.

Balkanlarda bir zincirleme çözülmeyi başlatan Yunan bağımsızlığı, ne salt More-Epir Rumlarının devrimci ilkelere bilinçli bağlılıkları, ne de bazı çevrelerin abarttıkları gibi burjuvazi aşamasına varmanın sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu iki çevreden, bu uğurda can ve mallarıyla katkıda bulunanların yaptıkları inkâr edilemezse de; asıl sonucu sağlayanın, Avrupa'daki edebiyat ve sanat salonlarının müdavimi düşünür ve sanatçıların çok etken bir kamuoyu oluşturmaları olduğu gözardı edilemez. Osmanlı ve Mısır orduları tarafından tamamen söndürülmüş olan Yunan ayaklanması, bu düşünür/sanatçı çevrelerinin hükümetlerini zorlayacak oranda yayın yapmaları sonucu, masa başında yeniden canlandırılmıştır. Bundan sonra Avrupa toplumlarında Osmanlı içindeki uluslara yönelik Devrimci kampanyalar, politikacıların ve aydınların elbirliği ile aralıksız sürdürülmüştür. □

---

[1] Bu bölümde genel olarak yararlanılan eserler: Enver Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*; Nizamı Cedit ve Tanzimat Devirleri, TTK, Ankara 1983.
İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara, 1987.
Orhan Koloğlu, *Le Turc Dans La Presse Française*, Beyruth 1970; *Cevdet Tarihi*, cilt 6 ve 7; Stanford Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Harvard Un.Pr., 1971; Clément Simon, *La Revolution et le Grand Turch 1792-1796*, Coulommiers 1907; Enver Ziya Karal.

[2] D.Bikelas, *Le Philhellenisme en France*, extrait de la Revue d'Histoire Diplomatique, Paris 1891, s.5-6.

[3] Aristide G.Dimopoulos, *L'Opinion Publique Française et la revolution Grecque 1821-1827*, Uni.de Nancy 1962, s.24.

İşgal Altındaki İstanbul'da Fransız Devrimi'nin Yıldönümü Kutlamaları 14 Temmuz 1922

JARDIN DU TAXIM

Direction : J. LEHMANN

LUNDI 14 JUILLET

GRAND FESTIVAL DE GALA

à l'occasion de la

FETE NATIONALE FRANÇAISE

DU 14 JUILLET

LE JARDIN SERA RICHEMENT PAVOISÉ
ET ILLUMINÉ A GIORNO

GRANDE FANFARE — GRAND ORCHESTRE

MAGNIFIQUES

FEUX D'ARTIFICE

AU CINÉMA GRATUIT :

PROGRAMME SPÉCIAL

LE GENERAL FRANCHET D'ESPEREY A CONSTANTINOPLE
L'ARMEE FRANÇAISE DANS LES VILLES DU RHIN
L'INFANTERIE FRANÇAISE DANS LA BATAILLE

UN GRAND DRAME SENSATIONNEL

etc., etc., etc.

GRANDE APOTHÉOSE

LA MARSEILLAISE — SALUT A LA FRANCE

V. L. R. F.

ENTRÉE 5 PIASTRES

Imp. MINASSE FRERES, Cité d'Alep, Péra

TAKSİM BAHÇESİ

yönetici: Lehmann

14 TEMMUZ PAZARTESİ

FRANSIZ MİLLÎ BAYRAMI

VESİLESİYLE

BÜYÜK GALA EĞLENCESİ

BAHÇE BAYRAKLARLA DONATILACAK VE GÜNDÜZ GİBİ AYDINLATILACAKTIR

BÜYÜK BANDO - BÜYÜK ORKESTRA

MUHTEŞEM HAVAÎ FİŞEK GÖSTERİSİ

BEDAVA SİNEMADA:

özel program

GENERAL FRANCHET D'ESPEREY İSTANBUL'DA
FRANSIZ ORDUSU REN ŞEHİRLERİNDE
FRANSIZ TOPÇUSU MUHAREBEDE

MÜTHİŞ BİR DRAM

vb. vb. vb.

BÜYÜK KUTLAMA

MARSEYYEZ - FRANSA'YA SELÂM

Y.F.C.

[Yaşasın Fransız Cumhuriyeti]

Giriş 5 Kuruş

Minas biraderler matbaası,
Halep han, Beyoğlu

Fransız Devrimi'nde İnsan Hakları Kavramı

SELİM DERİNGİL

Her devrim gibi, Fransız İhtilâl-i Kebîri de, birçok insanların haklarını çiğneme pahasına gerçekleştirilmiştir. Ama Büyük Devrim'in en değerli kalıtı, günümüzde giderek önem kazanan İnsan Hakları anlayışıdır.

MODERN Çin'in kurucularından Çu En-Lay'a (1896-1976) Fransız Devrimini nasıl değerlendirdiği sorulduğu zaman, "Henüz kesin birşey söylemek için erken" demişti... Çinli önderin tavrı Devrimin 200. yıldönümünde gayet anlamlı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira 1789'dan 1989'a kadar hakkında bu denli çelişkili görüşlerin savunulduğu başka bir siyasal olgu bulmak herhalde kolay değildir.

Bugün Fransa'da Devrim'den bahsetmek siyasal tansiyonun yükselmesiyle eşanlamlıdır. Özellikle tarihçiler arasında bu konuda yoğun tartışmalar sürdürülmekte, adeta kıran kırana verip veriştirilmektedir. Devrimin önde gelen tarihçilerinden François Furet, "Fransızlar Devrimin kötü sonuçlanan muhteşem bir olay olduğunu artık anlamışlardır" derken, 1960'lı yılların ilerici önderlerinden Regis Debray, "Kim Fransız Devrimi bitti, diyorsa Fransız milletini ve kendini doğuştan red etmektedir" görüşünü savunmaktadır. Gerçekten de Devrim'in bu yıl "resmî politika icabı kutlanması" Fransa'da bir ölçüde rahatsızlık yaratmaktadır.

Ancak kesin olan şudur ki, Fransız Devrimi insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarındandır. 1917 Rus Devrimine zemin hazırlayan bu hareket, aynı zamanda bütün Yakın Çağ'ın siyasal kavramlar dağarcığını oluşturmuştur. Bu kavramların belki de en önemlisi ve Devrim'in en kalıcı boyutu, İnsan Hakları kavramıdır. 5 Mayıs 1789'da teb'asının temsilcilerini Versailles'a davet ederek Fransa'yı içine düştüğü iflâsdan kurtarmaya çalışan Kral XVI. Louis'nin hesaplarında herhalde bütün insanların kurtuluşu yoktu. Kısıtlı bir reform platformunun nasıl olup da bir devrime dönüştüğünün tartışması bu kısa yazının kapsamını aşmaktadır. Burada amaçlanan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi *(Declaration des Droits de l'Homme et Citoyen)* olarak 26 Ağustos 1789'da tarihe geçmiş olan belgenin oluşum ve değişim süreci hakkında bazı gözlemlerde bulunmaktır.

Robespierre, Fransız Devrimi'ni "İnsanlığın hakları zemininde gerçekleştirilen tek devrim" olarak tanımlamaktaydı. Ancak İnsan Hakları Bildirgesi belgesinin kendisi devrimci kadro içinde çok yoğun tartışmalara yol açmıştır. 26 Ağustos'da ilk kez kaleme alınan belge iki kez değiştirilmiştir. Bunların ilki 1793 Jakoben Anayasası çerçevesinde gerçekleşmiş, ikinci değişiklik ise Yıl III (1795) zarfında oldukça vahim bir surette yaşanarak *haklar* yanısıra *görevler* çarpıcı bir biçimde ön plâna çıkarılmıştır. Bildirge'nin üzerindeki tartışmanın özü de tam buradadır: 'hak' nerede bitmekte ve 'görev' nerede başlamaktadır? O günlerdeki tartışmada 'sosyal haklar', 'gerçek demokrasi' gibi kavramların üzerinde ısrarla duran radikallerle özel mülkiyet, varlık edinme vb. gibi ögeleri ön plâna alan liberaller arasındaki mücadele amansız olmuştur. 1789 belgesi hakkında unutulan bir diğer husus da Bildirgenin hep bir müsvedde halinde kaldığıdır. 'Fran-

İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi.

sa Kralı'nın tebası'ndan kendilerini 'Fransız Vatandaşları'na dönüştüren Anayasa koyucuları, Bildirgenin nihaî teşekkülünü anayasanın oluşturulmasından sonrasına bırakmışlardır. Bu nedenle Bildirgenin iki kez revizyondan geçmesi Fransız Devrimi'nin gelişimi içinde yoğrulması demek olmuştur. Ne radikaller fikirlerini tam olarak belgeye oturtabilmişlerdir, ne de liberaller ilk günlerin getirdiği radikal esintilerin belgeye nüfuz etmesini önleyebilmişlerdir.

Bildirge hakkında vurgulanması gereken bir diğer husus Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ve genelde Amerika örneğinin taşıdığı önemdir. Bu bağlamda böyle bir Bildirge'nin tebliğ edilmesini önerenin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda kahramanlaşan La Fayette olması anlamlıdır. Ayrıca ilk Bildirge'nin metni Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni (1776) yazanlardan Thomas Jefferson'un tavsiyeleri ışığında olmuştur. Bu ünlü Amerikalı devlet adamı, o yıllarda Amerika'nın Fransa sefiridir. Jefferson, gerek radikallerin, gerekse liberallerin sıklıkla danıştıkları bir sima haline gelmiştir. Devrimin fikri önderlerinden Condorcet, "Amerikan Devrimi'nin Avrupa yasa koyucularına etkileri" isimli eserini kaleme almıştır. Fakat devrimcilerin Amerikan hareketini yorumlayış şekilleri de radikaller ile liberaller arasındaki vurgu farkını ön plana çıkaracaktır. Rahip Siéyès önderliğindeki radikaller Amerikan 'Haklar Bildirgesi'nin *(Bill of Rights 1791)* yeterince ileri gitmediğini savunurlarken, mülkiyet hakkını ve toplumdaki konumlarını koruma kaygusuyla hareket eden liberaller karşı saldırıya geçmişlerdir. Onlara göre Amerika ile Fransa

Mavi'yle Kırmızı'nın, Eşitlikle Özgürlüğün çatışması, Beyaz Kardeşlikle dengelenmek istenir.

arasında çok derin farklar bulunmaktadır. Amerika 'sıfırdan başlayan' ve Rousseau'nun 'Doğa Hali' *(Etat de Nature)* olarak tasvir ettiği toplumsal aşamaya daha yakın bir toplumdur. Orada insanların mutlak eşitliğinden söz etmek bir ölçüde mümkündür, zira Amerikalı kolonizatörlerin büyük bir kısmı toprak sahibidir ve en azından küçük üretici konumundadırlar. Ama Fransa dünya devletlerinin en eskilerindendir ve binlerce yıllık bir devlet geleneği vardır. Ayrıca, açıkça ifade edilmese bile şu gerçekle karşı karşıyadırlar: ne denli eşitlik üzerinde durulursa durulsun Fransa eşit olmayan insanların oluşturduğu bir toplumdur. Eşitliğin fazla vurgulanması sınıflı bir toplum olan Fransa'da mülkiyet hakkını tehlikeye düşürebilir. Bunlara karşılık Siéyès Amerikan uygulamasının eksik kaldığını ileri sürmüştür. Amerikalılar insan haklarının mutlak egemenliğini yeterince vurgulamamışlardır. İnsan Hakları Bildirgesi olacak belge bir ödün, bir anlaşma, bir kontrat değildir, tek ve yegâne egemenlik şeklinin ifadesidir.

Devrimi, insanlığın hakları zemininde gerçekleştirilen tek devrim olarak niteleyen Robespierre.

Gene de Siéyès'in açık ve mutlak bir biçimde koymak istediği eşitlik ilkesi, Bildirgenin ilk şeklinde onun istediği netlikte yer almamıştır. Fakat Siéyès'in ifade ettiği radikallik ruhu belgeye

İnsan hakları bildirgesini kalem alan Kurucu Meclis'teki tartışmaları tasvir eden bir gravür.

4-16 Eylül 1792'de tüm Fransa'da aristokratlara, tüccarlara ve ruhban sınıfa yönelik terörü gösteren gravürler.

girmiş ve 1789 belgesi hakların yanısıra görevlerden söz etmemiştir. İlk Bildirgeyi kaleme alan ve kendilerine Kurucu Meclisi *(Assemblee Constituante)* ünvanını yakıştıran devrimcilerin başlıca çelişkisini tarihçi Marcel Gauchet şöyle açıklamaktadır: "Anayasa koyucularının başlıca sorunu geçmişin mirasını sindirmekle geleceğin toplumsal taslağını çıkarmayı telif etmek zorunda kalmalarıydı..." Unutulmamak gerekir ki, ilk Bildirgenin taslağı görüşüldüğü sırada Kral henüz mevcuttu ve henüz Monarşinin kaldırılması gündeme gelmemişti. Bu durumda Meclis üyeleri *varolan* egemenlik koşulları ve toplumsal parametreler dahilinde geleceğin dünyasını tasarımlamak zorundaydılar. Varolan sonuç ilginçti: "Fransa ve Navarre'ın Kralı XVI. Louis", 'Fransızların Kralı XVI. Louis'e dönüştürüldü. Yani Fransa denen *mülk*'ün sahibi XVI. Louis, Fransız vatandaşlarının Kralı haline geldi. Kral güçlü bir Meclis'e karşı sorumlu olacaktı.

Anayasa Meclisi üyelerinin omuzladıkları yük gerçekten ağırdı. Zira toplumun yeniden inşa edilmesinden başka birşey değildi. Bu aşamada Rousseau'nun "genel-irade" *(volonte generale)* fikri gündemde merkezî bir mevkiye oturdu. Bu genel irade nasıl şekillenecekti? Herkes için ilân edilen özgürlükler pratikte nasıl uygulanacaktı? Bu noktalar muğlak bırakıldı ve Bildirgenin bir taslak halinde kalması, daha sonra ilkelerden önemli ödünler verilmesine neden oldu. Zira Rousseau İnsan'ı 'Doğa Halinde' kabul ederek yola çıkmıştı, oysa Fransız insanı doğa halinde değildi ve bir dize karmaşık ilişkiler yumağı içinde yaşamını idame ettirmek durumundaydı. Bu bağlamda "genel irade" kimin iradesi olacaktı? İnsan, doğadaki halinden topluma girerken özgürlüklerinden ödün vermeli miydi? Sorular bu denli temel ve can alıcı nitelikte sorulardı ve henüz günümüzde doyurucu cevaplar bulunamamıştır. O günlerin en radikal Jakobenlerinden Siéyès, (ama sonra çok değişecek ve Bonaparte'ın elinden Kont ünvanını kabul edecektir), insanoğlunun topluma ancak daha özgür olmak için girebileceği görüşündeydi. Ona göre toplumda ancak haklar vardır ve görev yoktur. Siéyès'e göre, 'başkalarına karşı tek görevim onların da benimle aynı haklara sahip olduklarını tanımaktır.'

Eşit Özgürlüklerin Anayasa diline tercümesi ile, geçmişten geleceğe uzanan süreçte bunlar güvencelenmeye çalışılmıştır.

Ancak yüksek ilkelerle oldukça dar çıkarların bileşimi haline gelen Bildirge'nin gerçek demokrasiyi getirdiğini söylemek zordur. 1791 Anayasası 1793 Jakoben Anayasası kadar özgürlükçü değildir ve 1793'de kazanılan birçok hak 1795'de geri alınmıştır. En radikal günlerinde dahi Devrim 1791 *le Chapelier* yasasıyla sendika hareketini yasaklamıştır. Bonaparte devrimin devirdiği Monarşiye rahmet okutacak kadar mutlakiyetçi olacaktır. Ayrıca 1815'de monarşi tekrar kurulacaktır. Fakat bütün bu geri dönüşlere rağmen İnsan Hakları Bildirgesi'nin simgelediği Devrim bir İngiliz tarihçinin deyimiyle: "Siyasal alanda mümkün olanın sınırlarını patlatmıştır." En son kertede ilginç olan şudur ki, tarih Bildirge'nin her zaman ilk şeklini anar ve ilk elde akla gelen hep o ilk cesur sözlerdir: 'Bütün insanlar özgür ve eşit doğar, öyle yaşarlar...' Bundan sonra ilâve edilen ve günümüzde de bir hayli sık görülen 'Ancak...' ibaresiyle yaratılan çeşitli alternatifler nedense gözardı edilmiştir. □

Kaynaklar

Revolution, *Guardian*, 2 Mayıs 1989.
Time International, 1 Mayıs 1989.
François Furet, Mona Ouzouf, *Dictionnaire Critique de la Revolution Française*, içinde, Marcel Gauchet, *Droits de l'Homme*, Paris, 1989.

Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi

ZAFER TOPRAK

1908, Osmanlı Devletinin 1889'u olduğuna göre, İkinci Meşrutiyet'te Fransız Devrimi'nin nasıl anlaşılıp anlatıldığı, araştırılacak konuların en önemlisidir. Bu arada bize yazıda kullanılan Kelekyan'ın fotoğrafını sağlayan Sayın Kevork Pamukciyan'a teşekkürü bir borç biliriz.

MÜLKİYE mezunlarından Avni Doğan, anılarında öğrencilik yıllarından söz ederken şu satırlara yer verir:

"Okul hatıraları içinde, beni hâlâ düşündüren en enteresan hatıram, Tarih-i Siyasi öğretmenimiz olan Diran Kelekyan'a ait olanıdır.

Diran Efendi, Ermeni Hınçak Komitesi'ne mensup ve Ermeni İstiklâl Davası peşinde koşan bir zattı. Buna rağmen ders verirken Türklüğün lehinde olmak üzere, sık sık bizi ikaz eder ve geçmiş hadiselerden ibret almamızı ve milletimize candan hizmet etmemizi isterdi. Bu, bütün arkadaşlar gibi beni de hayrete düşürürdü.

Bir gün dersten sonra kendisini ziyaret ederek: 'Kendisi Ermeni istiklâli için çalıştığı halde memleketimizi tehdid eden tehlikeleri bize göstermekte ve bizi sıdk ile hizmete teşvik etmekte ne menfaat bulduğunu' sordum. Diran Efendi, uzun uzun düşündü; bir Asuri rahibinin sakalına benzeyen dört köşe sakalını elleriyle sıvazladı. Sonra:

'Kimbilir...' dedi; 'belki de içinde büyüdüğüm bu toprağın, arkadaşlık yaptığım Türklerin vicdanımda yer almış bir izi olacak?..'"

Diran Kelekyan 1862'de Kayseri'de doğdu. 1 Eylül 1918'de İstanbul'da öldü. Sarraf Kirkor Kelekyan Efendi'nin oğlu Diran, küçük yaşta ailesi ile birlikte İstanbul'a geldi. Hasköy İlkokulu'nda, Kumkapı Ortaokulu'nda ve Gedikpaşa Ermeni Lisesi'nde okudu. Marsilya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Dönüşünde Mekteb-i Mülkiye'de hocalık, yanısıra gazetecilik ve avukatlık yaptı. Önce Ermeni harfleriyle yayınlanan Türkçe *Manzume-i Efkâr* gazetesinde, sonra *Saadet, Tarik, Sabah* ve *Ceride-i Şarkiyye*'de çalıştı. Başyazar oldu. Yazılarını çoğu kez (D.K.) rumuzu ile ve Türkçe makalelerinde "Bedri Kâmil" ve "İ. Nâdir" gibi müstear adlarla yayımladı.

Diran Kelekyan, II. Abdülhamit dönemi Jön Türk'lerindendi. 1904'de Londra'ya kaçtı. İngiliz gazetelerinde yazarlık yaptı. 1908'de "İlân-ı Hürriyet" üzerine İstanbul'a döndü. *Sabah* gazetesinde siyasi konularda köşe yazarı oldu. 30 Ekim 1909'da Mekteb-i Mülkiye Tarih-i Siyasi dersi müderrisliğine atandı. Ölümüne değin bu görevde kaldı.

Marsel yahud Yeni Paris Esrarı, (3 cilt, İstanbul; Cedid Matbaası 1307) ve *Hayat* (İstanbul; Ahmed İhsan Matbaası, 1913) Fransızca'dan Türkçe'ye yaptığı çevirilerdi. Şemsettin Sami'nin Türkçe-Fransızca sözlüğünü geliştirerek, Osmanlı döneminin en kapsamlı "musavver Türkçeden Fransızcaya Lugat"ı yayınladı (*Kamus-ı Fransavi,* İstanbul; Mihran Matbaası, 1329). Bu sözlük Cumhuriyet yıllarında, Latin harfleri arifesi bir kez daha yayınlandı (İstanbul; Amedi Matbaası, 1928). Hazırlamakta olduğu *Kamus-ı Cedid-i Osmani*'yi yayınlama fırsatı bulamadı.

Meşrutiyet döneminde Sultani öğrencileri Fransız Devrimi'ni Ali Reşad'dan öğrenirken, Mülkiye öğrencileri Diran Kelekyan'ı okudular. Meşrutiyet yıllarında kurulan ve Osmanlı diplomasisine meslek memuru yetiştirmeyi amaçlayan Siyasiyat Şubesi diplomatik tarihi Diran Kelekyan'dan öğrendiler. Siyasi tarih ile toplumsal olaylar arasındaki bağı Mülkiye şakirdanı Kelekyan'ın ders notları izledi.

Kelekyan'ın 26.10.1910'da Hayal-ı Cedid'*te yayımlanmış bir karikatürü.*

Kelekyan, genel nitelikte iki kısımlık *Tarih-i Siyasi-i Umumi*'yi (İstanbul; Cihan Matbaası, 1329) yazdı. Bu eserin birinci kısmında 18. yüzyıl Avrupası'nı vurguladı. İkinci kısımda 19. yüzyılı ele aldı. Ancak Fransız devrimini *19. Asırda İçtimai ve Siyasi Avrupa* (Dersaadet; Sabah Matbaası, 1330) adlı eserinde ayrıntılandırdı. Bu eser Ali Reşid'in *Mufassal, Musavver Fransa İhtilal-i Kebiri Tarihi*'nden (Dersaadet; Kanaat Matbaası, 1331) bir yıl önce yayınlandı. O güne değin Fransız Devrimi üzerine en ayrıntılı eser olarak yazınımıza geçti.

19. Asırda İçtimai ve Siyasi Avrupa üç kesimden oluştu: Fransız İhtilâl-i Kebiri, Napoléon ve Viyana Kongresi. 656 sayfalık bu dev eser Osmanlı'ya Batı'nın birçok düşünürünü ve fikir hareketlerini tanıttı.

Kelekyan'a göre 20. yüzyılın kaderi 18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başında çizilmişti: "Avrupa'nın içtimai ve siyasi hâli hâzırının mukaddemâtı milâdın onsekizinci asrının sonlarında ve ondokuzuncu asrının evailinde tezahür etmişti..."

Fransız Devrimi yepyeni bir çağ açmıştı. Siyasi ve içtimai hürriyet fikirleri ve milliyet anlayışı Fransız Devrimi'nin yeni doğan ulus-devletlere ortam hazırlamıştı: "Bu yeni vakıa-i mühimme-i siyasiyye milletlerin hayat-ı içtimaiyyesinde hürriyet-i siyasiyye (liberte politique) ve hürriyet-i içtimaiyye (liberte sociale) ve memâlikin teşkilat-ı siyasiyyesinde 'milliyet' (nationalite) esası namına vuku' bulan mücahedatın bais ve amilidir."

Hürriyet ve milliyet fikirleri 19. yüzyıl Avrupası'nın yörüngesini çizmişti: Kelekyan'ın deyişiyle "19. asırda Avrupa'nın içtimai ve siyasi tarihi hürriyet ve milliyet fikirlerini hayat-ı umumiyyede tecelli ettirmek maksadiyle vuku' bulan mücahedât ve teşebbüsâtın tezahürâtından ve bunların husule getirdiği netâicten müteşekkildi..."

Diran Kelekyan kitabında Aydınlanma Çağı düşünürlerine ve eserlerine geniş yer verdi. Birçoğu belki de ilk kez bu kitapta yer aldı: Montesquieu'nün *Ruh-ı Kavânin*'i (Esprit des Lois), *Romalıların Esbâb-ı Şevket ve İnhitâtı*, (Considerations sur la grandeur des Romains et de leur decadence), Voltaire'in *Mekatibe-i Felsefiyye*'si (Lettres Philosophiques), Diderot'nun *Âmâlar Hakkında Mektuplar*'ı (Lettres sur les Aveugles), *Meziyet ve Fazilet Hakkında Tecrübe-i Kalemiyye*'si (Essai sur le Merite et la Vertu), *Tefekkürât-ı Felsefiyye*'si (Pensees philosophiques), Rousseau'nun *Emile*'i, *İnsanlar Arasında Adem-i Musavatın Menşe'i ve Esasları* (Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalite), *Muahede-i içtimaiyye*'si (Contrat social) Fransız Devrimi'ni hazırlayan fikir ortamı olarak işlendi.

Batı'nın birçok düşünür ve yazarını Osmanlı okuru bu kitap sayesinde tanıdı. Batı'da bile uzun yıllar önemsenmeyen A. de Tocqueville bu kitapta yer aldı. Hatta kitap Tocqueville'den bir alıntıyla başlar:

Diran Kelekyan.

"Mesail-i içtimaiyye ile de iştigal etmiş olan bir Fransız siyasisi ihtilallerin suret-i zuhurundan bahsettiği sırada diyor ki: 'İhtilaller ilcaat-ı umumiyyeden tevellüd ve esbab-ı sathiyye tesiriyle zuhur eder. Binaenaleyh onları bütün bütün ilcaat-ı umumiyyeye atf etmek haiz olamıyacağı gibi, esbab-ı sathiyyenin husul-i yegânesi addetmek de doğru olmaz.' Bu sözlerin kaili *Müttehide-i Amerika'da Hükümet-i İbad* (La democratie en Amerique) ve *İdare-i Sabıka ve İhtilâl* (L'Ancien Regime et la Revolution) ünvanlı eserleri ve diğer bazı müellifat-ı müfidesiyle müştehir olan ve encümen-i daniş azalığı, hariciye nazırlığı gibi mühim memuriyetler ifa etmiş bulunan Mösyö A. de Tocqueville'dir. (tevellüd 1805; vefat 1859)."

Colbert'in liberal düşüncesinin simgesi olan ünlü deyişi "Hazret! Hiçbir şeye mani olmayınız" (Monseigneur! laisez faire, laissez passer); Masonlar'ın kardeşlik simgesi "Cümlesi bir kişi için, ve bir kişi cümlesi için" (Tous pour un, un pour tous) kaidesi; Fransız halkının oluşturduğu ulusal muhafızların üç renkli bayraklarının üzerinde yazılı "Fransız Ahalisi, Hürriyet yahut Ölüm" (Le peuple français, la liberte ou la mort" cümlesi bu kitapta yer aldı.

1688'in "berat-ı hukuk"u (Bill of Rights), "İnsanın ve Vatandaşın Hukuku" (Droits de l'Homme et du Citoyen); Montesquieu'nün "tefrik-i kuvva" nazariyesi (separation des pouvoirs), Fransa'nın toplumsal katmanları; ruhban sınıfı (clerge), zâdegân sınıfı (noblesse), avam ya da üçüncü sınıf (Tiers Etat), Kelekyan'ın kitabında Türkçe karşılıklarını buldu.

1789 İnsan Hakları Beyannamesi Osmanlı yazınına Mehmed Murat'ın ya da lâkâbıyla Mizancı Murad'ın altı ciltlik *Tarih-i Umumi*'siyle (Karabet-Mahmudbey Matbaası, 1299-1307) tanıtıldı. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne tarih-i Osmani ve tarih-i siyasi müderrisliğinde onyedi yıl kalan Mehmed Murat 80'li yıllarda yayınladığı eserinin altıncı cildinde ilk kez Fransız Devrimi'ni ayrıntılandırdı ve "Hukuk-ı Beşer İlânı" adı altında ünlü beyannameye yer verdi.

Ancak beyannamenin tam metin olarak ilk kez yayınlanışı Meşrutiyet yıllarında gerçekleşti. "Hukuk-ı Beşer Beyannamesi" ya da "Beşer ve Vatandaşın Hukuku" (Les droits de l'Homme et du Citoyen) dibaçe ve onyedi madde ile birlikte Diran Kelekyan'ın adı geçen eseriyle Türkçe'ye kazandırıldı. Hemen ertesi yıl başka bir çeviri Ali Reşad'ın yukarda adı geçen eserinde yer

Beşerin ve Vatandaşın Hukuku Beyannamesi

(Diran Kelekyan'ın çevirisi-1914)

Fransız milletinin vekilleri, meclis-i milli halinde bil-ictima, hukuk-ı beşerin mechuliyeti, nisbeti veya istihkâr edilmesi ıztırabat-ı umumiyyenin ve fesad-ı hükümetin esbâb-ı yegânesi olduğunu nazar-i itibâra alarak muhteviyatı daima heyet-i ictimaiyyenin kâffe-i efrâdınca mahfuz ve malum olup onlara hakk ve vazifelerini ihzar etmek; kuvve-i teşriiyyenin ahkâmı ve kuvve-i icraiyyenin ef'ali kâffe-i nizamat ve müessesât-ı siyasiyyenin mekâsid-i asliyyesiyle her an kâbil-i mukayese olarak daha ziyade hürmet ve riayet-i umumiyyeye mazhar olmak; fi-mâba'd basit ve gayr-ı kabil-i cerh mebâdi üzerine müesses bulunacak olan metâlibât-ı ahâli daima meşrutiyetin muhafazasına ve umumun saadetine matuf bulunmak üzre insanın tabii, masun-ı taarruz ve mukaddes hukukunu bir beyanname-i resmiyyede ilâna karar vermişlerdir:

Binâen-alâ-zâlik, meclis-i milli, vacib-ül-vücudun ilm ü şahadeti dahilinde insanın ve efrâd-ı vatandan her birinin atideki hukukunu tasdik ve ilân eyler:

1. İnsanlar hukuken müsavi doğarlar ve müsavatı mâdâm-el-hayât muhafaza ederler; temyizât-ı ictimaiyye ancak umumun nef'i ve faidesi üzerine müstenid olabilir.

2. Her cemiyet-i siyasiyyenin teşekkülünden maksad-ı asli insanın tabii ve zıyâ ve sukuttan masun hukukunun taht-ı mahfuziyetde bulundurulmasıdır; işbu hukuk şunlardır: hürriyet, mülkiyet, emniyet ve zulm-i tecavüze karşı müdafaa ve mukavemet.

3. Her hakimiyetin mebde'i aslen millette mustakardır; hiçbir heyet, hiçbir ferd sarahaten milletten tereşşuh etmiyen hiçbir nufuz ve tesiri icra edemez.

4. Hürriyet ahere mazarratı olmıyan her şeyi yapabilmekten ibarettir; binâberin her insanın hukuk-ı tabiiyyesinin istimali, ancak cemiyetin diğer efrâdına bu aynı hukuktan istifadeyi temin eden hudud ile mahduddur. Hudud-ı mezkure ancak kanun ile tayin olunur.

5. Kanun ancak cemiyete muzır olan ef'ali men' eder. Kanunen memnu olmıyan hiçbir şey men' edilemez ve kimse kanunun emretmediği şeyi yapmağa icbar edilemez.

6. Kanun meram-ı umuminin ifadesidir; efrâd-ı vatanın kâffesi bil-asale veya bil-vekâle kanunun teşkil ve tanzimine iştirake salahiyettardır; kanun gerek himaye ve gerek mücazatta umum için müsavi olmalıdır. Kanun nazarında bütün efrâd-ı vatan müsavi olduklarından iktidar ve liyakatlarına nazaran ve faziyet ve maarifetlerinden gayrı hiçbir vasıta-i temeyyüze ihtiyaç olmaksızın kâffesi vatanın bütün hidemat ve makamat-ı umumiyyesinde mütesâviyyen kabil-i istihdamdırlar.

7. Hiçbir kimse kanunen muayyen usul ve ahval haricinde taht-ı maznuniyet veya mevkufiyete alınamaz. Keyfi emirler ita ve iltimas icra edenler veya ettirenler müstahak-ı mücâzâttırlar; kanun namına davet veya derderst edilen vatandaş derhal itaate mecburdur; emr-i kanuniyye mukavemet ve mahalefet müstelzim-i mücâzâttır.

8. Kanun, ancak sarahaten ve maddeten elzem bulunan mücâzâtı vaz' ve tesis etmelidir; ve herkes ancak cürmünden mukaddem olan ve tarik-i meşru' üzre tatbik edilmiş bir kanunun mukteza-i ahkâmıyle duçar-ı mücâzât edilir.

9. Herkes mücrimiyeti tahakkuk edinceye kadar aslen beri-üz-zimme mefruz olduğundan, kabl-el muhakeme tevkifine zaruret mess eden herhangi bir ferdin derdesti için müracaatına mecburiyet-i katiyye görülmiyecek her zecr ve şiddet kanunen mücâzât-ı şedideye tabi' tutulmalıdır.

10. Hiçbir kimse, kanunen müesses olan nizam-ı umumiyi muhill olmamak şartiyle, deyyânına müteallik dahi olsa, rey ve fikrinden dolayı izac edilemez.

11. Efkâr ve ârâ'nın serbest-i teatisi insanların en kıymetdar hukukundandır. Binâberin her vatandaş, kanunen muayyen ahvâlde suistimalin mes'uliyetini deruhte etmek şartıyle, hürriyet-i kelam ve tahrir ve tab' ve neşre mâliktir.

12. Her insanın ve her vatandaşın mahfuziyet-i hukukunun temini bir kuvve-i umumiyyeye mütevakkıftır; binâberin işbu kuvve-i umumiyye umumun nef'i ve faidesi için tesis edilmiştir; yoksa kuvve-i umumiyyenin müfevvez bulunduğu eşhasın faide-i şahsiyyesi için tesis edilmemiştir.

13. Kuvve-i umumiyyenin teyid ve idamesi ve idare-i umumiyyenin mesarifâtı için umumi bir iştirake ihtiyaç vardır; bu mükellefiyet bilumum vatandaşlar arasında, iktidarları nisbeti dahilinde müsavi surette münkasim olmalıdır.

14. Vatandaşların asaleten veya bil-vekale tekâlif-i umumiyyenin tedkik lüzumune, tezekkür ve kabulüne, teftiş-i istimâline, suret-i tarh ve tevzi'ıne ve zaman-ı iktidarını tayine selâhiyetleri vardır.

15. Cemiyetin her memur ve müstahdemden hesap sormağa hakkı vardır.

16. Hukukunun mas'uniyeti temin edilmeyen, kuva-i hükümetin hududu tefrik edilmemiş bulunan her cemiyet esâsâtdan mahrumdur.

17. Emlâk masun-ı tecavüz bir hakk olduklarından, kanunen müsbet bir lüzum-ı umumi ve istimlâkden mukaddem icrası lâzım gelen tazminat-ı adilâne haricinde, kimse emlâkinden mahrum edilemez.

aldı.

Diran Kelekyan'ın eserinin önemli bir boyutu siyasi-diplomatik tarihi dar kapsamından çıkararak "tarih-i içtimaiyye" ile bütünlemesiydi. Nitekim eserinin önsözünde "siyasetin inkişafı diplomatların tertibâtına münhasır kalmayıp çok kere, ahali onlara doğrudan doğruya iştirak etmiştir" diyerek toplumsal olayların dış politikadaki etkilerine dikkati çekmişti.

Mülkiye'de diplomasi mesleğini seçecek olan Siyasiyyat Şubesi öğrencilerine diplomatik tarih yanı sıra "tarih-i içtimai ve siyasi"yi (histoire politique et sociale) de öğretmek gerektiğini vurguladı. Çünki "ahvâl-i dahiliyye" ile "münâsebât-ı hariciyye" çok yakından bağlantılıydı: "Mekteb-i aliyyeye mahsus tarih-i siyasi tedrisâtında içtimaiyyat, hayat-ı siyasiyye ve ahvâl-i diplomatikiyye inkişafatı enzâr-ı talebeyne yekdiğerine merbuten takdim olunmalıdır. Ancak bu suretle icra kılınan tedrisat gaye-i matlubeyi temin edebilir."

İşte bu nedenle Diran Kelekyan ders kitabı olarak hazırladığı eserine "İçtimai ve Siyasi Avrupa" başlığını atmıştı.

Türk ulusçuluğu dahil, Osmanlı topraklarındaki tüm ulusal fikirler kaynağını Fransız Devrimi'nden alıyordu. Diran Kelekyan'ın Fransız Devrimi'ne tutkusu onu kendi "millet"ine bağlamıştı. Kimilerine göre O, "ermeni vatanperveri"ydi. Ama, Osmanlı çoğulculuğu onu dışlamadı. Uzun yıllar devlete meslek memuru yetiştiren Mülkiye'de hocalık yaptı. Sözlüğüyle Türkçe'ye önemli katkılarda bulundu.

Diran Kelekyan Osmanlı'ydı; meşrutiyetçiydi. Çağdaş fikirleri savunan bir Jön Türk'tü. □

Yunanistan'da Türk Arşivleri *

EVANGELİA BALTA

Hükûmetimizin Ermeni Sorunu dolayısıyla Osmanlı arşivlerini yeniden düzenleme yolundaki girişiminin güncelleştiği şu sıralar, yurt dışındaki Türk arşivlerinden Yunanistan'dakiler hakkında bilinmesi gerekli bazı noktalar ve düşünceler.

YUNANİSTAN'DA bulunan Türk arşivlerinin çağdaş Yunan (ve Türk) tarihi için çok önemli bir kaynak olduğu sık sık tekrarlanmaktadır.[1] Yunanistan'da tarihle ilgilenenler bu arşivlerin ulusal benliğin aydınlanması yönündeki önemini de her fırsatta belirtmekle birlikte, Yunanistan'daki Türkoloji çalışmalarıyla bu arşivlerin ilişkisi tam olarak değerlendirilmemiştir.[2] Oysa Türk arşivlerinin değerlendirilmesi Türkoloji eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Ya da başka türlü söylersek, bu arşivlerin bugünkü durumu, Yunanistan'daki Türkoloji çalışmalarının düzeyini yansıtmaktadır.

Bu arşivlerle ilgili konuları şöyle sıralayabiliriz:

1- Türk arşivleri Yunanistan'da nasıl bulunmuştur ve şu anda nerededirler?

2- Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminin yapısı neydi ve bu soruya bağlı olarak, bu arşivler neyi içermektedirler?

3- Kaynak olarak, çağdaş Yunan tarihi için önemleri nedir?

4- Bugüne dek bu arşivler nasıl değerlendirilmişlerdir ve bundan böyle Yunan tarihçiliği nasıl bir yaklaşım izlemelidir?

5- Bugün bu arşivler nasıl düzenlenebilir?

Son iki nokta, yani Osmanlı idaresi süresindeki çağdaş Yunan tarihçiliği açısından Türk arşivlerinin önemi, bu arşivlerin değerlendirilmesi ve kapsadıkları konuların ortaya çıkarılması, üzerinde durulması gereken önemli iki konudur.

Bugünkü Yunanistan uzun bir süre Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı. Bu Osmanlı idaresi kaçınılmaz olarak geride arşivlerini de bırakmıştır. 1821 tarihinde ayaklanıp bağımsızlık kazanmış olan yörelerde, herhalde uzun süren bağımsızlık savaşları nedeniyle, genellikle önemli arşivler bulunmamıştır. Devrim sonrası kuşakların ilgisizliği ve Osmanlı yönetimiyle ilgili her kalıntıya karşı gösterilen küçümseme yüzünden bu arşivlerin yıkımı daha da köklü olmuştur.[3]

Ayrıcalıklar ve vergi indirimleri sağlayan az sayıda berat ve fermanlar büyük manastırlarda bulunmuştur. Bu tür idarî dokümanlar Yunan elyazmaları arasında adalardaki cemaatlerce saklanmış ve korunmuşlardır.[4] Mora ve Kara-Yunanistan'ın arşivleri geniş çapta zarara uğramışlardır. Aile arşivlerinde saklanmış ve sonra da devlet arşivlerine aktarılmış belgeler günümüze varabilmişlerdir. Böylece bugün Tarih ve Etnoloji Kurumu'nda, Ulusal Kütüphane'de, Benaki Müzesi'nde ve Devlet Arşivleri'nde yüzlerce Türk belgesi bulunmaktadır.

Ama 1912 yılında bağımsızlığını kazanmış olan yörelerde arşivler korunmuştur. Böyle arşivler Girit'te, Sakız'da, Kastorya'da, Yanya'da, Kozani'de, Veria'da ve Selânik'te bulunmuştur. Bu arşivlerin tümü bugün elimizde değildir, çünkü bunların bir bölümü Balkan Savaşları sırasında bir bölümü de Alman işgali ve İç Savaş sırasında yok olmuşlardır.

Genel bir biçimde özetlersek bugün elde bulundurulan arşivler şunlardır:[5]

1- Girit'in Hanya kentinde bulunan Tarihî Arşiv[6]

2- Girit'in İraklion (Kandiya) kentinde bulunan Tarihî Arşiv[7]
3- Veria Arşivi[8]
4- Kozani Tarihî Arşivi[9]
5- Onikiada Arşivi
6- Selânik'teki Makedonya Tarihî Arşivi.[10]

Bir dereceye kadar düzenlenmiş bir Türk arşivinin neleri içerdiğini göstermek için bu son arşiv ile ilgili birkaç noktaya değinip genel sınıflandırılmasını göstereceğim. Makedonya Tarihî Arşivi şunları içermektedir:

A- Selânik ve etraf kazalarla (Kilkis, Katerini, Kasandra) ile sicil defterleri arşivi. Selânik'in sicil defterleri arşivinden elimize 1694-1912 yıllarının 337 elyazması varmıştır.

B- 19'uncu yüzyılın ikinci yarısını kapsayan mahkeme arşivi.

C- Selânik vilâyetinin ve öteki kazalarının idarî arşivi.

D- Makedonya vakıflarının yönetimiyle ilgili defterleri de kapsayan tapu ve vergi arşivleri.

Bu Makedonya Arşivi'nden de anlaşılacağı gibi Yunanistan'daki Türk arşivleri Osmanlı Devleti'nin idarî mekanizmasıyla doğrudan ilişkilidirler. Her sancağın başkentinde, kadı ve sancak beyi Bâb-ı Âli'nin ve Sultan'ın emirlerini uygulayan kimselerdi. Merkezden emirler önce onlara varır ve geçerli sayılmaları için zabıtlara geçirilirdi.

Yunanistan'da bulunan Türk arşivleri -eğer tapular gözönüne alınmazsa- genelde "siciller"den oluşmaktadır. İki kategori elyazması görüyoruz:

1- Halka duyurulmak üzere kadıya ve öteki idarî mercilere gönderilen merkezî idarenin emirnameleri (fermanlar, beratlar, buyurultular). Bunlar kimi zaman özel yöresel konularla ilgiliydiler (vergi ayarlamaları, üretimin ve nüfusun sayımı gibi), kimi zaman ise daha geniş konularla ilgili emirlerdi (seferberlik, savaş ilânı gibi). Bu kategoriye özel kimselerin ya da cemaatlerin şikâyetlerine ve isteklerine merkezin verdiği cevapları da katmak gerekmektedir.

2- İkinci kategori, ceza ve medenî kanunla ilişkili kararları ve çeşitli toplumsal ve özel kişileri ilgilendiren kadı yargılarını kapsamaktadır. Bunların içinde bir hakemi gerektiren her türlü ekonomik, toplumsal ya da kişisel sorunları görebiliriz; özellikle medenî yargıyla ilgili protokolleri, satışları, alışverişleri, kira anlaşmaları, aile düzenlemelerini, servetlerin sayımını, cinayetlerin ve hırsızlıkların muhakemesini buluyoruz.

Bu çok önemli ve çok geniş bilgi kaynağını yeterince tanımıyoruz. Hatta daha nelerin varolduğunu ve nerede bulunduğunu da bilmiyoruz. Bu Türk arşivlerinin genel durumunu biliyoruz yalnız; bu yüzden de daha kapsamlı bir biçimde nasıl yararlanabileceğimizi söyleyecek durumda da değiliz.

Yunanistan'daki Türk arşivleri "yeni tarih" için, ortalama ve günlük yaşam için eşi bulunmaz bir kaynaktır ve bu yönde değerlendirilmelidir.

Yunan tarihçiliği bu arşivleri gözönüne almadan ilerlemiştir. Osmanlı süresiyle ilgili bilgiler Yunan tarihçiliğine çok kısıtlı birkaç istisna dışında Yunan arşivlerinden, gezginlerden, Yunanlı ve Batılı anılardan, sefirlerin yazışmalarından ve Batı'daki arşivlerden aktarılmıştır. Ve bu uygulama yalnız gerekli özel bilgilerin eksikliğinden (yani Türkçe'nin ve eski yazının bilinmemesinden) doğmamıştır, ama daha çok bu konularla ilgili problematiğin gelişmemiş olmasından süregelmiştir. Örnek olarak da İ.Vastravelis'in ve N.Stavrinidis'in çevirmiş oldukları elyazmalarını gösterebilirim.[11] Birkaç istisna dışında Yunan tarihçilerince değerlendirilmemişler ve yeni çeviriler ortaya çıkması için çağrılar duyulmamıştır.

Ayrıca çeşitli dergilerde yayınlanan elyazmalarının kısıtlı konularına da dikkati çekmek istiyorum. Sık sık bir kilisenin kuruluşuyla ilgili bir fermanı, ya da bir metropolitin tayini ya da bir aile reisinin durumunu gösteren bir beratı vb. görüyoruz. Bunlar kuşkusuz bir tarihçi için önemli bilgilerdir. Ancak bu kaynaklarla ilgili konu seçimi ve uygulanan metod yeterli değildir. Türk arşivleri "yeni tarih" için, ortalama ve günlük yaşam için eşi bulunmaz bir kaynaktır; ve bu yönde değerlendirilmelidirler.

Sicillerin kapsadığı konuların çeşitliliği, bize kopuk bir biçimde ve parça parça varan bilgilerin bütünleşmesini sağlayacak, toplumsal ve ekonomik ilişkileri açığa çıkaracak ve genel eğilimleri ve kıyaslamalı incelemeleri sağlayacak düzeydedirler.

Bu arşivin egemen gücün -olayları doğrudan kaydeden idarî mekanizmanın- arşivi olması değerini daha da yüceltmektedir; çünkü Yunan kaynaklarında ya da yabancı elçilerin kaynaklarında görülen dolaylı yansıma bu arşivlerde sözkonusu olmamaktadır.

Yani Yunanistan'daki Türk arşivleri, istisnalarla ve yüzeydeki konularla değil, temel konuları içeren olaylarla ilgili yeni bir yaklaşımı başlatacak düzeydedirler. Bu arşivler bizlere ziraî üretimle, mülkiyet ve toprağın dağılımıyla, toprak gelirleriyle, vergilemeyle ve nüfusla ilgili çok değerli bilgiler vermektedirler. Bizlere pazarların, esnafların, ticaretin, para ilişkilerinin vb. araştırılabilmesi için olanaklar sağlamaktadırlar. Bu arşivler kurumların (loncalar, cemaatler vb.) yaşamlarının ve işleme mekanizmalarının da bir numaralı kaynağı sayılabilirler. Sicil defterlerinin incelenmesiyle cemaatin ekonomi ve hukuk alanındaki etkisi de araştırılabilir.

Vergileme konularındaki şikâyetlerden ve cemaatlerin merkezî idareye karşı isteklerinden, kişi ya da toplum olarak vergilenenlerin durumu incelenebilir ve nüfus değişiklikleri, sömürü, din değişiklikleri gibi konulara ışık tutulabilir.

Emlâk alış verişlerini kaydeden defterler, servetlerin kayıtları, miras kayıtları vb. kent halklarının mesleklerini ve toplumsal hareketliliğini ortaya çıkarabilir. Bu tür arşivlerden yararlanarak Balkan kentlerini incelemiş tarihçilerden N. Todorov ve S. Faroqui'yi örnek olarak gösterebiliriz.

Kilise tarihiyle ve egemen idare ile reaya arasındaki adalet konularının düzenlenmesiyle ilgili bilgiler de çok ve önemlidirler. Ama bu arşivler olayların gelişimine de ışık tutmaktadırlar. 17. yüzyıl sonundan 1912'ye kadar süregelen Balkan savaşlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki savaşlarının yankılarını bu arşivlerde bulabiliyoruz.

Yunanistan'daki Türk arşivleri ve İstanbul'daki ve özellikle Ankara'daki (çünkü bu arşivlerde merkezî idarenin yayımladığı siciller ve emirler bulunmaktadır) Türk arşivleriyle birlikte, Osmanlı idaresindeki Yunan yöresiyle ilgili bilgiler tamamlanmaktadırlar.

Yunanistan'daki Türk arşivlerinin bugünkü durumunu üç büyük grup içinde görebiliriz: a) Hanya (Girit), b) Kandiya-İrakliyon (Girit) ve c) Selanik, ki bu son arşiv en iyi düzenlenmiş olanıdır.

Bunlardan ayrı, doğal olarak, belediye ya da başka yöresel idarelere bağlı daha sınırlı arşivler de vardır; örneğin Veria, Kozani, Nausa, Onikiada, v.b. gibi. Bu küçük arşivlerin varlığını 1940 öncesi birkaç tarihçinin yayınla-

rından öğreniyoruz.[12]

Ayrıca kütüphanelerde, müzelerde, Atina'da ve başka kentlerde bulunan kimi kurumlarda, manastırlarda,[13] Yunanistan'ın çeşitli cemaatlerinde ve özel kişilerde bütünüyle araştırılmamış ve içeriği bilinmeyen zengin arşivler bulunmaktadır.

Bu Türk arşivlerinin düzenlenmesi ve kaydedilmeleri Yunan ulusal tarihçiliğinin programına alınmalıdır. Çünkü böyle bir çalışma "bir bütünlüğü ortaya çıkaracak kaynakların saptanmasını, kaydedilmelerini, sıralanmasını ve incelenmesini önermektedir. Tarih araştırmasında ulusal bir program da zaten bunu gözetmelidir."[14]

Bugünkü duruma bakıldığında ilk elde yapılması gerekenin bu arşivlerin kurtarılması, kaybolmamalarının sağlanması ve kaydedilmesi olduğunu görüyoruz. Bu demek değildir ki Osmanlı dönemi tarihinin yeniden yazılması için, önce bütün bu arşivlerin kaydedilip çevrilmeleri gerekecektir. Birkaç çaba ve çalışma aynı anda ve bir arada yürütülmelidir:

1- CIBAL[15] ve Türkiye tarafıyla bir işbirliğini sağlayacak katalogların yayınlanmaları.

2- Tüm Balkan ülkelerinde olduğu gibi bu yayınları içeren bültenlerin çıkması.

3- Türk arşivlerine dayanan incelemelerin yayınlanması.

4- Yunanistan'daki Türkoloji çalışmalarını kapsayacak bir derginin yayınlanması.

Bütün bu çalışmalar Türkoloji çalışmalarının gelişmesini öncelikle gerekli kılmaktadır. Ama bu çalışmalar, gelecek bir tarihte bu arşivleri araştıracak bir kuşağa yabancı bir dil öğretmek biçiminde gelişmemelidir. Böyle bir yaklaşım Türk arşivlerinin incelenmesini belirsiz bir zamana bırakmak anlamına gelmektedir. Gerekli olan şu anda ülkede varolan güçlerin yapıcı bir koordinasyonu ile yukarıda işaret ettiğimiz adımların atılmasıdır.[16]

Bu yol seçildiğinde Türkoloji eğitiminin örgütlenmesi sorunları da çözülmüş olacaktır. Türk arşivlerinin incelenmesine koyulacak olan yeni araştırmacılar zamanla gelecekteki Türkologları da ortaya çıkaracaklardır. Her şeyi öğrendikten sonra işe koyulmak gibi bir anlayış pratikte zaten uygulanamaz. □

Yunanca'dan çeviren:
HERKÜL MİLAS

(*) Bu yazının aslı, "Sinhrona Temata" (Çağcıl Konular) dergisinde (° 35-36-37) Aralık 1988 tarihinde yayınlanmıştır.

[1] "Osmanlı arşivi" herhalde daha doğru bir terimdir. Ancak "Türk arşivi" çok kullanılmış olduğundan biz de burada, Türk elyazmaları, Türk idaresi gibi terimleri kullanmaya devam edeceğiz.

[2] İ.G. Yanopulos, "Yunanistan'da Türkoloji eğitimi ve gerekliliği" (Yunanca) *Mnimon* 1 (1971) s.16-22.

[3] Mih. V. Sakelarios, "Yeni Yunanistan Tarihi'nin Kaynakları", (Yunanca) *Nea Estia*, 39 (1946), s.106-108, 156-158. Aynı yazar, "Yeni Yunanistan Tarih Çalışmaları", *Nea Estia* 33 (1943), s.811.

[4] D.A. Zakintinos, "Kiklad adalarında eski yazıların incelenmesi" (Yunanca *Epetiris Eterias Kikladikon Meleton* 5 (1965) s.715-736. Kiklad adalarındaki bu Türk arşivi *Etniki Trapeza* Bankası'nın Tarih ve Arşiv İdaresi tarafından mikrofilme alınmıştır.

[5] Burada bütün olarak incelenmiş arşivler gösterilmektedir. G.S. Plumidis, *Yeni Yunan tarihçiliğin kaynaklarına bir şema* (Yunanca) Noti Karavias kitaplığı, 1977.

[6] N.V. Tomadakis, *Girit tarih arşivinin ve öteki maddelerin dökümü* (Yunanca) Hania, 1933. N.I.Papadakis, "Girit Tarihi Arşivinin Görevi", Hania, 1934. Aynı yazarın "Girit Tarih Arşivleri 1204-1915" (Yunanca) *Deltion İstorikis ke Etnografikis Eterias* 8 (1922), s.333-367.

[7] N.S. Stavrinidis "Girit tarihiyle ilgili Türk arşivinden çeviriler" (Yunanca) cilt 1-4, (1975-1984).

[8] I. Vasdravelis, *Veria Tarihi Arşivi* ve *Makedonya Tarih Arşivleri* (Yunanca) Selânik 1943 ve 1954.

[9] A. Sigalas, *Makedonya cemaatlerinin fikir yaşamından* (Yunanca) Selânik 1939, s.89-93, 101-108.

[10] I.K. Vasdravelis, *Veria Tarihi Arşivi* ve *Makedonya Tarih Arşivi* (Yunanca), Selânik 1952 ve *Makedonika* dergisi 2 (1941-52) s.89-128.

[11] bak. not 7, 8, 10.

[12] bak. not 4, 5, 6.

[13] Manastır arşivleri için bak: I.K. Vasdravelis *Vlatadon Manastırı Arşivi (1446-1839)*, Selanik 1955 ve E.A. Zahariadis, "Güneydoğu Ege Tarihine Bir Katkı", (Yunanca) *Simmikta* 1 (1966) s. 184-232.

[14] Sp. I. Asdrahas, "Bir Tarihi Araştırmalar Merkezi için genel öneriler" (Yunanca), *Zitimata İstoias*, Temelyo s.257.

[15] Conseil du Centre International d'Information sur les Sources de 17 Histoire Balkanique et Méditerranéenne. Bak, V. Hristov, "IVème Session du Conseuil du CIBAL" ve ayrıca "Programme des activités de CIBAL pour la période 1986-1988", *Etudes balkanique* 23/2 (1987), s. 133-135 ve 135-138.

[16] Yeni Yunanistan Araştırmalar Kurumu/EIE bir altyapı oluşturma çalışmaları çerçevesi içinde, başka kurumlarla da işbirliğine girerek (Akdeniz Araştırmalar Enstitüsü, Yanya Üniversitesi vb.) Türk arşivlerinin saptanması ve kataloglarının oluşturulması yönünde bir çalışmaya girmiştir.

YENİ ÇIKTI

VERSO A.Ş.
Konur Sok. No: 13/7
Kızılay/ANKARA
Tel: 125 71 80

Türk-İş Kurulurken

Sendikalar Birliği ve ABD'li Irving Brown

KENAN ÖZTÜRK

TÜRK-İŞ yayınları arasında yer alan "Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki" adlı kitabın 17.3.1964 tarihli önsözünde Seyfi Demirsoy diyor ki: "Türk sendikacıları bir taraftan kendi kabukları içinde işçinin asırların biriktirdiği ızdırabının dindirilmesi, davalarının çözümlenmesi için gayret sarfederken, diğer taraftan da yurdumuzda yeni yeni filiz vermeye başlayan Türk sendikacılık hareketine yabancı dost sendikaların ilgisini çekmeye çalıştılar. 1951'de Cibali Sigara Fabrikası'nda yapılan İstanbul Sendikalar Birliği'nin kongresini takip eden konuklar arasında Amerikan İşçi Sendikaları Federasyonu'nun Avrupa temsilcisi de hazır bulunuyordu. Kongreyi haber almış, davetsiz gelmişti. İşte bu ilgi, Türk sendikacılığında batıya doğru açılan ilk pencerenin işareti oldu. Bir müddet sonra aynı temsilci, Türk sendikacılık hareketinin milli bir merkez etrafında toplanması yolunda telkinlerde bulunmak üzere sık sık bizi ziyarete gelmiştir. Bugün Türkiye'de hemen hemen her konuda sözüne itibar edilen güçlü, etkili ve güvenilir bir teşkilat haline gelen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ) kuruluş tohumlarını ekenler arasında yer alan Amerikalı gerçek dostumuz Mr. Irving Brown, bu gelişlerinden birinde, o zamanlar Türk sendikacılık hareketinin adeta bir mihrakı ve bir okulu olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne AFL-CIO'nun temsilcisini de beraberinde getirmişti.

Amerikan İşçi Hareketinin Tarihçesi adlı kitabın tercüme edilerek Türk sendikacılarının istifadesine sunulması bu temsilcinin Türkiye'ye geldiği tarihlere rastlar.

"... Elinize almış olduğunuz eseri okumaya başlayacağınız sırada sizleri sendikalaşmamızın ilk günlerine götürmem sebepsiz değildir. Bu hareketim, meçhul kalmasını istemediğim birtakım gerçekleri açıklamak ve Amerikalı dostlarımızın sendikacılığımıza göstermiş olduğu yüksek ilgiyi belirtmek arzusundan ileri gelmiştir. Bu ilgi şimdi eksilmemiş, bilakis daha da artmıştır."

İstanbul Sendikalar Birliği'nin kongresini haber alıp, davetsiz genel kurula katılan Irving Brown*, 1945 yılından itibaren Avrupa'da önce Amerikan İş Federasyonu'nun (AFL), daha sonra AFL'nin diğer Amerikan sendikal merkezi ile birleşmesiyle AFL-CIO'nun uzun yıllar temsilciliğini yaptı. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (UHISK) mimarlarından olan Brown, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alandaki ekonomik ve askerî stratejisinin hayata geçirilmesinde büyük önem taşıyan sendikalara yönelik faaliyetin en önemli aktörleri arasındaydı.

Seyfi Demirsoy'un "Türk-İş'in kuruluş tohumlarını ekenler arasında yer alan Amerikalı gerçek dostumuz" dediği Brown, İstanbul Sendikalar Birliği'nin kongresine katıldıktan sonra AFL'nin "Uluslararası Hür Sendikal Hareketten Haberler" adlı aylık yayın organının 1951 Temmuz, Ağustos sayılarında, Türkiye'deki sendikal ve politik ortamla ilgili izlenimlerini anlatan aşağıdaki makalelerini yayınlıyor.

* "Amerikan Sendikalarının Büyükelçisi" olarak tanınan Brown, geçtiğimiz 14 Şubat'ta, 78 yaşında Paris'te öldü.

Türk İşçileri Hürriyet ve Sosyal Haklar İçin Örgütleniyorlar

Uluslararası Hür Sendikal Hareketten Haberler (Ağustos 1951)

(...)

Bu ziyaretimde, değişik endüstri ve servislerde, grup olarak ve tek tek yaptığım görüşmelerde, sendikal örgüt sorumluları, sıradan üyeler olmak üzere, çeşitli merkezler veya kongrelerde 600'e yakın işçi ile karşılaştım. Sendika lokallerini, iş başında kişileri, limanları, Çalışma Bakanlığı temsilcilerini ziyaret ettim. İşçileri işyerlerinde, işyerleri dışında, sendikalarında, toplantılarda ve hükümetin temsilcileriyle birlikte gördüm.

Bu toplantı ve ilişkilerde, geçen sene içinde, gerçek sendikal örgütlerin açık doğuşunun gerçekleştiği sonucuna vardım. Özellikle DP'nin zaferinden bu yana, sendikalar hemen hemen üye sayılarını iki katına çıkardılar. Ulusal bir sendikal merkez olmamasına rağmen, yerel ve bölgesel düzeydeki tüm gelişmeler bu yönde ilerliyor. Şu anda, İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir ve Çukurova olmak üzere beş bölgede sendika birlikleri bulunuyor. En büyüğünü ise 44 yerel sendika ve 27.000 üye ile İstanbul Sendikalar Birliği oluşturuyor. En büyük sendikalara, tekstil, un fabrikaları, motor, elektrik işletmeleri ve demirçelik sanayiinde karşılaşılıyor. Örneğin İstanbul Sendikalar Birliği'nin aşağı yukarı 27.000 üyesinin üçte ikisi 9 endüstri dalında yoğunlaşıyorlar.

Sendikacılığın Yükselişi

Türkiye'de toplam sayısı 368 bin olan endüstrideki işçi sınıfının 100 bininin sendikalara üye oldukları tahmin ediliyor.

En büyük sendikalardan biri, Karadeniz'in limanlarından olan Zonguldak'taki madencilerin örgütüdür. Bir bölümünün sezon işçiliği yapması nedeniyle kömür işçilerinin gerçek sayısını söylemek güç olmasına rağmen genel kanı kömür madeni sendikasının güçlü ve önemli bir kasaya sahip olduğu yönündedir. Kömür Madeni Ulusal Federasyonu ile birlikte, otel, lokanta ve tekstil işkolu gibi iki üç büyük federasyon daha bulunuyor.

Sendikalar Türkiye'de 1909'da ortaya çıktılar. 1947'den sonra serbest olmalarına rağmen 1950 yılına kadar devletin çok sıkı denetimi altındaydılar. Daha önce de değindiğim gibi, 1950'de DP'nin zaferi, sendikalar üzerindeki denetimin kalkma sürecini hızlandırdıysa da bu sürecin bittiğini söylemek için henüz çok erken. Çalışma Bakanlığı aracılığıyla sendikaları denetleyen hükümetin, sendikaların ilk kuruluşunda sorumluluk üstlendiği birçok örneğiyle biliniyor. Bu noktada Türk resmî yetkilileri batı dünyası ile var olan farklılıklar üzerinde ısrarla duruyorlar. Çalışma Bakanlığı temsilcileri Türkiye'nin ağırlıkla bir tarım ülkesi olduğunun ve işçilerin sendikaların kuruluşunu kendi girişimleriyle çok az gerçekleştirdiklerinin üzerine dikkat çekiyorlar. Onlar, sınırlı bir örgütlenme aşamasından, tam hür bir örgütlenme ortamına birdenbire geçiş döneminin ortaya çıkarabileceği olaylar ile ilgili ve özellikle Komünist Partisi'nin sızma tehlikesinin olanaklarını gözönüne alan derin kuşkularını dile getiriyorlar. Bu değerlendirmeyi hafife almadan kendi özgün perspektifi içinde bir yere koymak gerekir.

Türk-İş'in kuruluş döneminde ülkemizi ziyaret eden Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu yöneticilerinden ABD'li sendikacı Müller.

Henüz çok ciddi olmasa da, sendikalarda değişik politikalar ve kişilikler nedeniyle bazı sürtüşmeler ortaya çıkıyor. Sendikaların siyasi parti işleriyle ilgilenmelerine karşı çok sert yasalar bulunuyor. Hatta var olan bir kanun, sendikaların her türlü politik faaliyetini yasaklıyor. Şu anda, üç veya dört sendikacı son seçimlerde DP'den parlamentoya girdiler. Bu kişiler sendikalarında etkinliklerini ve ilgilerini sürdürmekle birlikte, sendikal sorumluluklarından istifa ettiler. Son seçimlerde politik göreve aday olan, İstanbul Sendikalar Federasyonu başkanının kaybetmesi, Tekstil Sendikası yöneticilerinden birinin (Altınil) seçilmesi sadece kişiler arasındaki değişikliği değil fakat aynı zamanda seçimlerde ana konuyu oluşturan DP'nin öne sürdüğü grev hakkı ile ilgili tutum iki büyük parti arasındaki farklılıkları yansıtıyor. Şimdi, insanlar hükümetin sözünü yerine getirip getirmeyeceğini ve grev hakkını verme yönüne gidip gitmeyeceğini bilmek istiyorlar.

Ana Sorun Grev Hakkı

Türkiye'de yaşanılan süreç, yani devletin işçiler ve sendikaların denetiminden kendini çekmesi, şu anda yürürlükte olan sosyal ve iş yasalarının kaldırılması veya en azından değişikliğe uğramasına yol açıyor. Türkler, her yerde apolitik bir sendikacılığa bağlılıklarını belirtiyorlarsa da, burada sözkonusu olan önemli siyasi bir süreçtir ve ağır basan etkenler ise politik engellerdir. İşçiler ve sendikacılar ile olan tartışmalarımda, grev hakkı sorunu, kısıtlayıcı sendikal yasaların kaldırılması ve yeni bir iş kanununun kabulü, sendika militanları ve sorumlularının açık olarak her an düşüncelerinde vardı.

Türkiye'de toplu sözleşme uygulaması hemen hemen yoktur. İşçilerin grev, işverenlerin lokavt yapmaları yasak olduğundan, iş çatışmaları, zorunlu hakemlik sistemi veya iş mahkemeleri tarafından çözümleniyor, ücretler ve ça-

lışma koşulları, Çalışma Bakanlığı bölge büroları vasıtasıyla, iş müfettişlerini işyerlerine, çalışma koşullarını denetlemek için yolluyor. Bu müfettişlerden, sendikaların çalışmaları, iç işlerindeki gelişmeler ve özellikle de komünist sızmalarını izlemeler ile ilgili yarı polislik görevlerinden de şüphelenilebilinir. Bu işleyiş, önemini kaybediyor gibi gözüküyor fakat hiç kimse kanunun şu günkü haliyle, bunun her zaman var olabileceğini ve tamamen hür bir sendikal hareketin gelişmesini olumsuz etkileyeceğini reddetmiyor. Türk sendikal hareketi incelendiğinde, şunu kesinlikle unutmamak gerekir ki, -zaten siz unutsanız da Türkler size hatırlatacaklardır- Türkiye, yüzlerce yıl büyük Rusya'nın gölgesinde yaşamıştır. Türkler antikomünist olmaktan çok anti-Rus'lar, SSCB'ye karşı içte ve dışta güvenlik ve korunma sorunu ciddi bir kuşku taşıyor ve Türklerin durumunu her yönüyle, hatta sendikal hareketi bile derinden etkiliyor. Gerçek bir ispiyonlar fobisi yaşanıyor.

Sovyet Gölgesi

Bu eski Rusya'dan korkma geleneği, ortak bir sınır gerçeğiyle kolayca açıklanıyor ve sınırın öbür tarafı SSCB'de hâlâ Türkçe konuşan milyonlarca kişi yaşıyor. İspiyon sızması ve Erzurum'da yapıldığı söylenen gizli davalar üzerine çok çeşitli hikâyeler işittim. Türkiye kimsenin gerekip gerekmediğini söz konusu etmediği, sıkı polis denetimi altında bulunuyor. Sendikaların iç yaşamında bu denetimin sürmediğine inanmak için de hiçbir sebep bulunmuyor. Bu denetimin varlığı, özel konuşmalarda sendikalara ve Çalışma Bakanlığı'na yakın, bilme konumundaki kişilerce de onaylandı.

Bu anti-Rus ve anti-komünist atmosferin neticesi, uluslararası merkezlere üyeliği kısıtlayan ve sendikalara ikircimsiz olarak uygulanan bir kanun yürürlükte bulunuyor. Böylesi bir kanun Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF) vb. Sovyetler tarafından kontrol edilen örgütlere karşı çıkarılmıştı. Uluslararası bir örgüte üyelik ancak Bakanlar Kurulu'nun aracılığıyla hükümetin üyelik kararını onaylamasıyla mümkün olabiliyor.

Gerçek Bir Taban Sendikacılığı

Türkiye'de sendikacılığın gelişmesinin önemli başka bir yönü, endüstrileşme sürecinin henüz yeni sendikaların başlangıç aşamasında olduğu diğer ülkelerde görülen durumun tersine, işçilerin kendilerinin doğrudan sendikalarını kurmalarıdır. Tüm yöneticiler taban işçileridirler. Yönetimi daha çok aydınlar, hukuk adamları ve sosyal alanda çalışanlardan oluşan Hindistan gibi bir ülkeden farklıdır.

Türkiye'de sendikalar iş günü sonunda çok fakir sendika lokallerine gelen işçiler tarafından kuruldular. Sendikalar tabandan inşa edildiler. Sendikası tarafından ücret ödenen yönetici ve sendika elemanı istisnadır. İstanbul Sendikalar Birliği Başkanı Zühtü Tetey, bir un fabrikasında elektrikçi olarak çalışmaya devam ediyor ve fabrikada iş günü bittikten sonra ancak sendika yönetimi için zaman ayırabiliyor. 25 yıldır çalışan Tetey, işyerinden itibaren yetişen bir yönetim biçimini temsil ediyor.

Burada, Orta ve Yakındoğu'da endüstriyel bakımdan geri diğer bölgelerdeki sendikal gelişmeye göre, en önemli farklardan biri söz konusudur.

Türkiye'de Sendikal Hareket

Uluslararası Hür Sendikal
Hareketten Haberler
(Ağustos 1951)

TÜRKİYE'de işçi sendikaları niçin ve nasıl örgütlendiler? Bu soruya, Birinci Dünya Savaşı sonrası Atatürk ile başlayan ülkenin modernleştirilmesi ve Türkiye'nin tarihsel evrimi gözönüne alınmadan yanıt verilemez. Türkiye'de sendikalar daha çok sanayileşmeye bağlı bir olgu olarak tasarlandı ve kabul edildiler. Otoriter devlet ve onun şefleri, sendikaları önemi artmakta olan sanayi işçileri üzerinde denetim kullanmayı sağlayan araçlardan biri olarak görüyorlardı. Bu tutumun bir başka yönü de, sendikaları sadece ülkenin modernleşmesine karşı olan unsurlarla değil fakat hükümetin tüm siyasi ve endüstriyel örgütlenme alanlarındaki politikasına muhalefet eden herkese karşı mücadelede kullanma eğilimiydi.

Hükümetin sendikalara yönelik politikası ile komünizme karşı var olan yasalar uyum içindeydi. Sosyal diye adlandırılan politika ile birarada giden baskı tedbirleri, güdümlü sendikaların yardımıyla kolayca uygulanabiliyordu. Bu nedenle çok kısa zaman öncesine kadar hükümetin etkisindeki sendikalar komünistlere karşı savaşıma araç oldular. Sendikalar komünist üye ve sempatizanların içlerine her türlü girme çabalarına karşı mücadeleye katılıyorlardı.

Bununla birlikte, Türkiye'de sendikaların gelişimini sadece ülkenin komünizme karşı güvenliğini sağlamada, hükümetin sendikaları kullanmak istemiyle açıklamak da yanlış olacaktır. Sendikaların örgütlenmesine aynı zamanda hükümetin samimi, inanmış, ileriyi gören temsilcileri de çok önemli bir katkıda bulundular. Çalışma Bakanlığı temsilcileriyle yaptığım görüşmede, onlar sendikaların devlet düşmanlarına karşı savaşıma alet olmaktan çok, kendi kendilerine gereksinimleri olduğu görüşü üzerinde önemle durdular. Konuştuğum kişiler bugünkü politik çevreyi temsil ediyorlardı ve sendikal örgütlenmenin daha özgür gelişmesinin mümkün olması için yürürlükteki iş yasalarının gözden geçirilmesini istiyorlardı.

Şu anda hükümetin parlamentoya sunulmak üzere hazırladığı bir dizi yasal önlemler içinde; grev yasağının kaldırılması, işverenlerin sendikal çalışmalar nedeniyle uyguladığı disiplin cezalarının yasaklanması, haftalık dinlenme ve tatil günlerinin ödenmesi, haftada yedi gün aralıksız çalışmaya yüzde 100 prim uygulanması, tatil süresinin işçinin iş yerindeki eskiliğine göre belirlenip, ücretli olması ve bazı ILO anlaşmalarının onaylanması yer alıyor. Ayrıca asgari ücreti belirleyecek bir komisyonun kurulmasının hazırlığı yapılıyor. Hükümetçe öngörülen bu birkaç önlem, sendikal hareketin bağımsızlaşmasına eşlik edecek ileri sosyal yasaları isteyenlerin etkinliklerinin büyüdüğünün de bir göstergesi oluyor. Çalışma Bakanlığı memurlarının içten olduğunu, onlardan birinin Arjantin'e yaptığı gezi hakkındaki düşüncesi kanıtlıyordu. Bu kişi çok sert bir biçimde Peroncu hareketi, onun diktatörlük yöntemlerini eleştiriyor ve bunun kendisinde Hitler-

cilerdeki "Führer" pûtlaştırmasını hatırlattığını belirtiyordu.

Türkiye'de sendikaların kuruluşuna neden olan tarihsel etkenleri hesaba katarken şunu saptamak gerekir ki; bugün sendikaların örgütlenmelerinin ana nedeni, herşeyden önce işçilerin kendi ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirecek ana taleplerini görmüş olmalarından ve tarihte ilk kez ülke politikası üzerine etki yapmak istemelerinden kaynaklanıyor. Türk sendikal hareketinin gelişmesi son zamanların en büyük politik altüst oluşlarından biriyle aynı döneme rastlıyor. Demokrat Parti'nin seçim zaferinin sebeplerinden biri de bu partinin belgilerini paylaşan, yaşam koşullarında olumlu bir değişikliği umut eden fabrika ve köylerdeki yığınların hoşnutsuzluğudur. DP özellikle grevleri yasaklayan kanunu yürürlükten kaldıracağı sözünü verdiği için işçilerin oylarını kazandı.

Türkiye'deki zor ekonomik koşullar Türk işçilerini örgütlenmeye itiyor. Kendisini daha hür hissettiği oranda sendikal hareket, toplu sözleşmeler alanında ilerleme kaydedecektir. Şu anda çok sayıda kısıtlayıcı tedbir hâlâ varlığını sürdürüyor. Ortalama ücretler günde bir ile beş dolar arasında değişiyor ki, beş doları ancak çok yüksek vasıflı işçiler kazanabiliyorlar. Hayat pahalılığı ise hemen hemen batı ülkelerinki kadar.

Şunu belirtmek gerekir ki; Türkiye bütününde fakir bir ülkedir, bu nedenle ulusal gelirde ve genel üretimde bir artış gerçekleşmeden, işçilerin yaşam koşullarında hızlı iyileşmeler beklenemez. Türkiye'nin doğal olarak katlandığı ekonomik zorluklara Bulgaristan'dan gönderilecek 250.000 göçmenin yarattığı sorunlar da eklenmiştir ki, bunlardan acınacak durumda olan 53.000'i Türkiye'ye gelmiş bulunuyorlar.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği başkanlığında bulunan Türk sendikacılığının önemli isimlerinden Zühtü Tetey (1903-1974).

Hâlâ kendi sanayi devrimi dönemini yaşayan Türkiye'de işçiler ile köylülerin yaşam düzeyleri çok düşüktür. Fakat buna rağmen, SSCB ve Asya ülkelerinin çoğunda görülen işçilerle sanayi yöneticileri arasındaki çarpıcı eşitsizlikle Türkiye'de karşılaşılmıyor. Gerekçesi olmayan bu ekonomik zıtlığın bulunmayışı belli bir toplumsal dengenin doğmasına katkı yapıyor. Fakat Türkiye'de toplumsal denge her ne kadar Asya ülkelerine oranla iyiyse de şurası açıktır ki, Türk işçisinin yazgısını iyileştirmek gerekmektedir.

Türkiye'de sendikal kadrolar yavaş yavaş yetişiyorlar. Bunlar ulusal planda mücadeleci bir sendikal hareketin yönetimini tamamen üstlenecek yetenektedirler. Örneğin, Ankara'da tanıştığım başkan yardımcısı, Otel, Lokanta ve Eğlence İşyerleri Ulusal Federasyonu Genel Sekreteri İsmail Aras, üzerimde çok büyük bir etki bıraktı. O aynı zamanda Ankara Sendikalar Birliği yöneticisidir. Bugün Türkiye'nin en önemli sanayi bölgelerinde, yöneticileri her iki senede bir seçilen bölge ve yerel sendikalar kurulmuş durumdadır. Seçim sistemi batı ülkelerindeki sendikaların kabul ettiklerinin hemen hemen aynısıdır. Bununla birlikte bölge kongre delegelerinin sayısı Yunanistan'daki gibi sendikalı sayısına göre çok yüksektir. Bu nedenle İstanbul Bölgesi Sendikalar Birliği'nin kongresine 30.000 üyeyi temsilen 500 delege katılırken, diğer tarafta 10.000 üyeli Otel, Lokanta ve Eğlence İşyerleri Federasyonu'nun genel kurulunda sadece 38 delege bulunuyordu. Ankara'da edindiğim bilgilere göre, sendika üye aidatları 50 kuruş ile 2,5 TL arasında değişiyor (17-85 Amerikan santimi). Sendikaların başka maddi olanakları yoktur ve bu niçin sadece birkaç sendikanın daimi personel çalıştırabildiğinin sebebini de açıklamaktadır.

Sendikalarda grev hakkı ile ilgili düşünceler ise, farklılıklar taşıyor. Bazıları sınırlı, bazıları ise sınırsız grev hakkı istemektedirler. (Burada özellikle kamu sektörü ve diğer hayati önem taşıyan sanayi dallarına grev hakkı verilip verilmemesi sorunu söz konusudur.) Türkiye'de örgütlü işçiler, grev hakkını, Türk sendikalarının hükümetin güdümünde mi yoksa özgür mü olacakları konusunda karar verecek mihenk taşı olarak görüyorlar. Bazı sendika yöneticileri özgürce bir toplu sözleşme sisteminin gelişmesini, aslında, işverene karşı sendikaların grev yapma hakkını önceden kabul etmeleri olarak düşünüyorlar. Sendikaların bünyesindeki bu konuyla ilgili görüş ayrılıkları ise bir bakıma onların politik alandaki yönelimlerinin farklı oluşuyla açıklanabilir. Diğer taraftan sendikaların grev hakkıyla ilgili tutumları, onların çalıştıkları sanayi kolunun niteliğine de bağlıdır. Sı-

Uzun yıllar Türk-İş genel başkanlığı yapan Seyfi Demirsoy (1926-1974) 1965'de Likat-İş'in bir grevinde konuşurken.

İLETİŞİM YAYINCILIK ARŞİVİ

nırsız grev hakkının en kararlı savunucuları özel sektör işçileridir. Kamu işyerlerindeki işçilerin davranışları ise farklıdır, çünkü ulusal sektördeki sendikalar ya hükümetin güdümündedir veya tamamen yasaktırlar.

Yürürlükteki İş Kanunu sendikal örgütlerin her tür siyasi faaliyetini yasaklıyor ve sendikaların sadece işçilerin mesleki çıkarları ile uğraşmaları gerektiğini koşul olarak belirliyor. Bu ilke hükümetin ve sendikal hareketin temsilcileri tarafından da parlak sözlerle yenilendi. Bununla birlikte, şurası da açıktır ki, aslında sendikaların politik işlevleri kesinlikle inkâr edilemez. Sendikal hareketin hükümet güdümünden kurtulması ona politik görevler dayatıyor; hükümete de, sendika ve yöneticilerine politik ögeler olarak davranmayı zorunlu kılıyor.

Sendikaların politik sorunlara verdikleri önem, Türk işçilerinin grev hakkına gösterdikleri değerin yanısıra, bir sosyal güvenlik sistemine duydukları ivedi gereksinim istekleri ile açıklanabilir. Türkiye'de Sosyal Sigortalar çok kısa bir süre önce yürürlüğe kondu.

İstanbul Sendikalar Birliği'nin kongresi çok büyük cesaret veren bir görünüm sunuyordu. Örneğin, tekstil işçisi delegelerinden birini alalım: O tartışılan sorunları derin bir anlayışla dile getiren ve sendikal sağ duyuyu iyi ifade eden bir konuşma yaptı. 28 yaşındaki bu işçi, İngilizce ve Almanca öğreniyor. Bu kişi sendikal harekette sorumlu bir yere kendini hazırlamak ve arkadaşlarının yaşam koşullarını iyileştirmeye yetenekli olabilmek için sendikal çalışmanın tüm yönleriyle haşır neşir olmaya gayret gösteriyor.

Kongre delegeleri çeşitli ekonomik sorunları tartıştıktan sonra, birkaç saat boyunca saymanın sunduğu raporu incelediler. Sendikalar Birliği'nin yıllık bütçesi 6000 TL'yi (2000 dolar) buluyor. Mali konudaki bu tartışma sadece sendikaların bütçelerinin büyük bir titizlikle yönetildiğini göstermekle kalmıyor fakat aynı zamanda İstanbul Sendikalar Birliği'nin eli altında üyelerinin aidatları dışında başka maddi olanağın olmadığını da doğruluyor.

Kongre bir fabrika yönetimi tarafından delegelerin kullanımına sunulan bir işletmenin salonunda yapıldı. Burada kaydedilmesi ilginç olan şudur ki; delegeler işletmenin bu iyi niyetli davranışını kabul etmelerine rağmen, içlerinden bazıları, bir toplantı salonlarının bile olmamasından ötürü hissettikleri üzüntüyü ve hatta utanma duygusunu dile getirdiler. Delegeler ayrıca sözlerini gevelemeksizin davetli olarak temsilcisinin katıldığı, Çalışma Bakanı'nın politikasını da eleştirdiler.

Kongre benim üzerimde açık olarak, burada söz konusu kadın ve erkeklerin son derece kötü ekonomik koşullar içinde doğmuş bir sendikal hareketin temsilcileri oldukları izlenimini bıraktı. Onların hepsi kongrelerinde uluslararası sendikal hareketin bir temsilcisini aralarında görmekten çok memnundular. Onlar uluslararası sendikal hareketle ilişki içerisinde kalmak ve özellikle de görevlerini yerine getirmek için kullanabilecekleri tüm gerekli belgeleri elde etmek istiyorlar. Ulusal bir Türk sendikaları merkezinin kurulmasından sonra, onun Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (UHISK) üye olacağını düşünüyorlar.

Türkiye'de komünizmin etkisi çok zayıftır. Bu komünizme karşı düşmanlıktan çok, Rusya'ya karşı duyulan derin geleneksel kinden kaynaklanıyor. Fakat telaşa kapılmadan şunu göze almak gerekir ki, devlet güdümündeki sendikacılıktan, hür sendikacılığa bugünkü geçiş dönemi sırasında, özellikle işçilerin yaşam düzeylerinin son derece düşüklüğünün yarattığı demagojik manevra yapma kolaylığı nedeniyle, komünistler sendikalarda çekirdekler oluşturmak için yeni fırsatlar bulabilirler. Şu anda ise komünistler sendikal hareket içinde önemsenmeyecek bir azınlıktırlar. Komünistlerin etkinliklerinin artıp artmayacağını bilmek sorununa gelince; bunu, hükümetin, sendikaların ve işverenlerin geçiş dönemindeki tutumları belirleyecektir. Komünizmi yenmek için sadece baskı tedbirleri değil, fakat aynı zamanda, doğru ve akılcı sosyal reformların uygulanıp uygulanmayacağı konusundaki tutum gösterecektir.

SSCB ise yanıbaşındaki Türkiye'nin ekonomik ve politik yaşamı üzerinde çok büyük bir etki yapmaktadır. 1942 yılından bu yana Türkiye 700.000'den fazla kişilik bir ordu elde tutuyor. Bu, ekonomik bakımdan daha gelişmiş ülkeler için bile ağır tartılacak bir yüktür. Böyle olmakla birlikte Türkiye sadece bu yükü çekmekle kalmadı, aynı zamanda Kore'ye kendini savaş alanında fark ettiren birlikler gönderdi. ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardımının sürdüğü şu sırada Türk halkından silahlanmasını güçlendirmesi istenmektedir. Oysa, Türkiye'nin SSCB'nin olası bir saldırısına karşı batılı güçlerle birleşmesini sağlayacak, Atlantik Paktı'na veya tüm diğer karşılıklı ortak savunma ittifakları sistemine katılma istemi kabul edilmelidir. Burada sözkonusu olan sadece Türkiye'nin daha güçlü müttefikler tarafından korunmayı fazlasıyla hak ettiği değil, fakat Türkiye'nin savunma alanında başlattığı çabanın devamının mutlaka güvence altına alınması için gerekli bir önlemdir. Eğer Türkiye savunması için bu güvenliği elde etmezse sonuç demokratik dünyanın savunması açısından muazzam bir mevzinin zayıflaması olacaktır. Bu durumda Türk sendikalarının tamamen bağımsız ve hür olmaları imkânı da tehlikeye girecektir. □

Sendikalizme Dair

RASİM HAŞMET

Resimli Kitab, Mayıs 1326 (1910), Sayı 20, s.665 v.d.

MEŞRUTİYETTEN sonra sosyalizm üzerine yanlış veya doğru müteferrik bir surette birçok makaleler yazıldı. Sendikalizmden bahseden hemen hiç olmadı. Fakat bugün sendikalizm, sosyalizm kadar mevzu-u bahs olmakta ve nazar-ı dikkati celbetmektedir.

Zaten sosyalizmin iki kuvve-i âmilesinden biri, yani hükûmet üzerinde tenfiz-i kudret eden kuvay-ı siyasiye gibi millet arasında hayat-ı maişet ve iktisatta da düşmen-i hakikî olan sermayeye karşı koyduğu kuvvet, sendikalizm olmakla günden güne mütezayid bir ehemmiyetle telâkki olunmaktadır.

Biz işte burada iki makalede sendika hakkında mevcut efkâr-ı saibe-i umumiyeyi hülasa etmek istiyoruz.

Bir sendika; amelenin hukuk-u hayatiyesini bile bir melabe haline koyan sermayedarların haksız muamelâtına, tahakküm-ü gayr-ı meşruuna karşı koyabilecek, mücadele edebilecek bir surette mevki-i maddî ve manevilerini terfi ve i'lâ ve nihayet müdafaa gibi pek meşru bir gayeyi esas ittihaz ederek amelenin kendi aralarında peyday-ı i'tilâf ile içtima' etmek için kabul ettikleri şekl-i cediddir. Yani sendikalizmin de sosyalizm gibi esasları bir sınıfın mağduriyetinden tevellüd ediyor.

Ameleyi içtima' ve ittihada sevk eden esbab-ı iktisadiyyeye bir nazar-ı seri atfedelim:

Binlerce defa ispat edildiği vechile hâlihazır hayat, kurun-u vustada eshab-ı mesâinin geçirdiği hayattan hiç farklı değildir. Filvaki şekil değişmiş, fakat kanun-u esaret yine ahkâmını muhafaza etmekle tezelzül bile etmemiştir. Jorj Davnel (Tarih-i İçtimâî Keşfiyatı) nam eserinde bir mutlakiyyet-i riyaziye ile ispat ediyor ki, bugünkü zenginler idare-i sabıka zenginlerinden altı kere daha zengindir ve on iki kere daha ziyade taaddüt etmiştir. Hasılı bugün maaş ve ücret ile müstahdem olanlar üzerinde -herhangi sınıftan bulunursa bulunsun- son şekl-i esaret hüküm sürmektedir. Son asırda harf ve sanayi fevkalâde bir surette ittisa' etti? Buhar ve elektrik sayesinde makinecilik o kadar terakki etti, alât-ı vesait-i istihsaliye o derece tezayüd etti ki, bundan âlem-i mesâiye yeni zararlar, felâketler tevellüd etti. Aynı zamanda müthiş bir servet ve sermayeye ibtina ederek akıllara hayret verecek taazuvat-ı cesime teessüs etti. "Eski efendiler" bugün tamamiyle ortadan kalktılar, fakat yerlerine birçok kuvvetli, kudretli anonim şirketleri kaim oldu ki, her birinin taht-ı idaresinde her sin ve her cinsten binlerce, yüzbinlerce efrad bulunuyor, emirlerine baş eğiyor, bu yeni saltanat-ı iktisadiyenin taht-ı nüfuz ve tahakkümünde birer esiran-ı âciz, birer hayvandan beter bir surette sürüklenip duruyorlar.

Başkalarının mesâi-i mütemadiyesine dayanarak milyonlarca altınlar yutan, başkalarının âsâr-ı mesâisinden birer suret-i nâmeşruada istifade ederek kendi eli altında çalışanların yüzüne yalnız hakaret kusan, yalnız felâket icad eden bu usul, bu usul-ü teneffü' anelgayr o derece vüsat buldu ki, nihayet şu neticeyi tevlid etti: Sermayedarlar ve hissedarlar her gün ne kadar ziyade kazanıyorlarsa, hakiki müstahsil olan ameleler o derece ve o nisbette yorulmuş, kuvay-ı uzviye ve hayatiyelerini kaybetmiş, kuvay-ı maneviyeleri mahvolmuş bulunuyordu. Filvaki sermayedarlar ne derece temin-i menfaat ediyorlarsa amelelere karşı o kadar kavi, lâyetezelzel, metin ve rasin bir vaziyet, bir vaziyet-i mütehakkimane kesbediyor. Ve bu suretle zavallı bazuy-u sa'y ve istihsal, o nisbette alçalıyor, sukut ediyordu. Böyle uzun bir müddet amelenin ıztırabı, felâketi, hal-i harabisi bir nisbet-i aksülamelî ile tezayüd ve temadi etti. Bir gün geldi ki müstahsilin hakikat halde hakk-ı hayatı bile kalmadı, mevkii pek müthiş bir hale girdi.

Zamanile Molla (Esirin sahibi) *(Le maitre)* kendisine lüzumunu ve hatta lüzumundan fazlasını tedarik eden esirini muhafaza ediyordu. Evet, Molla esirinin sarfiyat-ı vücudiyesinin tenkisine çalışıyor, kuvay-ı zayiasının tazmin edilebileceği bir surette tagdiye ediyor, sıhhat-i vücudiyyesinin muhafazasına ihtimam eyliyor, hülâsa gerek iyi mahsulât yetiştirebilmesi, gerekse ölüp de yerine başka bir esir satın almak için para masraf etmemesi mütalealarıyla esirin sıhhat ve tagdiyesine dikkat ve ehemmiyet atf ediyordu. Bilâhare mollanın esir ile münasebeti ancak arazisini zer' etmek hususunda hüküm sürüyor ve refik, servet ve arazisini doğrudan doğruya kendi işletiyordu. Bir derece serbestiye doğru atılan bir hatve-i içtimaiyyeyi takdir etmemek kabil değil ise de, bu tarihten itibaren (molla) yerine (bey)in müstahsil mevkiinde bulunan kimse ile vaziyeti pek ağırlaşıyordu. Pek hakiki bir sermayedardan uzak olan bu tevabi-i müstahsileyi müthiş bir surette ta'zip ve tazyik ediyordu. Mamafih bey, vahim ve müşkül dakikalarda yine onları müdafaa, tevabiini hiç olmazsa mülkü gibi muhafaza ediyordu.

Bugün ise, âsâr-ı kadimeden miras olan usul-ü esarete mahkûm olanlar daha müthiş ve daha nazik bir mevkidedir. Şimdiki esirler, ne eski beylerin üsera ve tevabilerine karşı gösterdikleri hüsn-ü siyanet ve müzaherete mazhar, ne de mürur eden safahat-ı tekâmüle nisbetle nail olmaları lâzım gelen bir seviyye-i huzur ve istirahati haiz bulunuyorlar. Bugün Efendi'yi *(Le patron)* kendi mâmelekinden, kendi mevaşisinden başka hiçbir şey mütehassis ve mü-

teessir edemez. Efendi bugün bir âlet-i mücerrede-i menfaat haline koyduğu beşeri metbu' *(exploité)* için hiçbir teessür, hiçbir kasavet duymaz, dimağını onun hayat, sıhhat ve huzuru için bir dakika değil, bir saniye bile işgale mecburiyet hissetmez...

Çünkü... Çünkü amele İhtilâl-i Kebirden ve alelumum ihtilâlat-ı siyasiyyeden beri iktisab-ı serbesti etti.

İktisab-ı serbestî etti: çalışmak için; açlıktan da serbestçe ölmek şartı ile... İktisab-ı serbesti etti: istediği fikri, istediği suretle neşretmek için; mamafih sermayedarların efkâr-ı mahsuslarına pek mugayir olmamak, daha doğrusu hergün müthiş bir surette tezayüd eden menafi-i cesime-i maddiyelerine mâni olacak küçük bir fikir serdetmemek şartiyle...

İktisab-ı serbesti etti: karısının ve çocuklarının iaşesine kendi bakmak için; mamafih maaşı, ücreti, gündeliği kifayet etmemek şartı ile...

Bugün mahsulâtça en zengin memleketler dehşetâver bir sefalet merkezidir. Meselâ Fransa'da, şimal ve pa dö kale gibi maden ihracatı ile meşhur olan mahallerde amelenin vezaifi güç ve siyah olduğu kadar amelenin seviyye-i dimağiyesi de o derece şayan-ı merhamet, maaşlar o derece dûndur. O raddededir ki, sermayedarlar en ziyade kesb-i servet ediyor ve amele en sefil ve en esîrane bir hayat imrar ediyor. Daha ne kadar cehennemî sınaathaneler tadat olunabilir ki, içlerinde kadınlar ve çocukların nasıl bir suret-i zelilânede muamele gördüklerini az, pek az birer meblâğa mukabil nasıl her gün mahvu harab olduklarını, bir iki dakika için gören bir nazar-ı merhamet ağlamaktan, o sefalet ocaklarına, ölüm kuyularına daha girerken yavaş yavaş inmek üzere mezara gömüldüklerini anlayan bir kalb bunların hayat-ı mağdurelerine karşı bir iki sirişk-i teessür dökmekten men'-i nefs edemez. Sonra, sizin kalbinizi parçalayan bu haksız levhalar ve manzaralar karşısında zengin, o, sermayedar, daima kabaran bir göğsün enfas-ı müftehiresini teneffüs etmekten, her gün biraz daha para yığarak onların enininden bir sayha-i meserret duymaktan başka bir his ile mütehassis olamaz...

Maziye, mazideki haksızlıklara karşı en parlak bir isyan fiili olarak gösterilen Fransa ihtilâli Kebiri ne yaptı? "İmtiyazatı" ref' etti. Fakat servet-i içtimaiyye müstahsillerinin ahvalini idame, terfih ve ilâ edecek vesaite müracaat etti mi? Bilâkis, ameleye menfaatlarının müdafaası için içtima' etmeyi, toplanmayı men', bu hakkı salip kanunlar neşir ve ilân eyledi. Böylece amelenin ziya-ı hukukuna ve amelenin mesâisinden gayrı bir suret-i nâmeşruada istifadesine, sahib-i sermayenin icraatı keyfiyesine hiçbir şey mâni olmuyor ve bilâkis bütün kanunlar, bütün teşkilât-ı içtimâiyye sermayedarların, bu nâmeşru müteneffi'lerin yekdiğeri arasında ittihat ve ittifak tesis etmelerini teşvik eyliyordu.

Bizde de ayniyle olmadı mı? Bir milletin en müstesna, en mübeccel dakikalarından biri olan hürriyet ve müsavatı hukuk ilân edildi. Aradan bir sene geçmeden amelenin muhafaza-i hukukuna medar olacak kavanin tarh ve tevziiyle hürriyet ve müsavata doğru bir hatve atılacağı yerde köhne bir siyaset tahakküm ve istibdadın timsali olan ... Paşa hazretlerinin döndürdüğü dolap meharetle ehl-i sa'yin imhay-ı hukukuna, ta'zip ve tazyikine yarayacak pek güzel kanunlar tertib olundu! Fakat tarih-i cemiyet bize ispat ediyor ki, haksızlık üzerine müesses olan kavanin daima sukuta mahkûmdur. Bugün gaflet-i milliyeden istifade edenler, yarın onun arslan pençesi içinde kalacak, ona mahkûm olacaklardır.

Avrupa'da ihtilâllerden sonra az bir müddet güzeran olmuştu ki, amele arasında, taazzuv ve teşekkül ile mukavemet arzuları başladı. Artık amele anlıyordu ki, mesâilerinden bir suret-i muntazama ve bir kuvve-i mutaazziva ile istifade eden ehl-i sermayeye karşı koyabilmek için de rüfekası ile müttehiden ve müttefikan ve bir kuvve-i mütaazziva ve muntazama ile hareket etmeleri bir lüzum-u kat'î tahtındadır. İşte bu fikir iledir ki (ehven fiat ile çok hasılat elde etmek) yani sermayedarların müdafaa-i menafiine münhasır olmak üzere birer (sermayedarlar sendikası) denebilecek olan şirketlere, teredünyonlara, hissedar kunpanyalara mukabil (bir sa'y-i ekal ve ihfa ile amelenin müdafaa-i menafiine hâdim) olmak üzere sermayedarların icbarat-ı müteselsilesine mukavemet edecek ve (müdafaa-i sa'y ve ücret hayât-i müttehidesi) denebilecek cemiyet teşekkül etmiştir.

Bir asırdan beri her cihette, her bir hükûmette birçok kabineler düştü. Kalktı. Bir çok şekli idare takip, tağyir ve tecdit edildi. Müteaddit kanunlar yapıldı. Bu mütenevvi tedvirat-ı idareye, mihaniki-i siyasiyata, kavanin-i müteaddideye rağmen hiçbiri şehir amelelerini, çiftlik gündeliklerini, deniz hizmetkârlarını, müstahdemini düşünmeyerek hiçbir şey yapmayan, bir şey yapmayı bile hatırına getirmeyen seleflerinin tarik-i müttehazını takip etmiş, onların ahval-i hâzıralarını terfih edecek vesaiti araştırmak külfetini bile hatırlarına getirmemiştir. Binay-ı hâzır-ı siyasî bir esas-ı müzîk ve mü'tesif üzerine inşa edilmiş ki, bütün mesâi serbestaneyi işkâl ediyor. Norveç edib-i muktediri İbsen bir mektubunda diyor ki: "Hürriyet, müsavat, uhuvvet; giyotinin mevcut olduğu ilk ihtilâl günlerindeki amîk manalarını kaybetmişlerdir, siyasiyyun bunları lâyık olduğu surette hakiki mânâları ile anlamak istemiyorlar ve bunun içindir ki ben de siyasiyyundan nefret ediyorum. Onlar yalnız zahirî, sathî, siyasî bir ihtilâl gibi telâkki ediyor. Fikr-i beşerin ihtilâli, isyanı gibi kabul etmiyor, etmek istemiyorlar". Burada pek haklı olarak serd-i mütalea eden İbsen eksik bir fikir terk etmiş oluyordu ki, bu da fikrin ilân-ı ihtilâl ettiği gibi karnın, midenin de ilân-ı isyan etmiş olmasıdır. Her bir ihtilâlde (siyasî)den ziyade (fikri ve iktisadî) bir tohumu isyan vardır.

Bugün sosyalizmin, sendikalizmin bütün terakkiyatına rağmen diğer cihette bir cehalet-i mutlaka, bir sükûn ve tevekkül-ü kat'i içinde sürüklenip giden acezenin sefalet-i hali, bize hükûmetin bu zavallıları uyandırmak külfetini ne kadar derhatır edemediğini ispat ve irae eden en katî bir vesika, en gayr-ı kabili inkâr bir şahid-i elîmdir.

İhtilât-ı siyasiyye, siyasî bazı hukuk temin etmişse de, mazi ile olan rabıta-i içtimâiyye ve iktisadiyyeyi kesredememiş, İhtilâl-i Kebir esasatı hakikiyye ve mühimme takdir ve kabul etmiş ise de, o esasatı hayat-ı içtimaiyye ve iktisadiyye mesailinde tatbik ve teşmil edebilecek kavanin-i lâzimeyi tarh ve tevzi etmemiş ve binaenaleyh o tariki nâkıs üzerinde takib-i tarik eden cemiyyat-ı siyasiyye, on dokuzuncu asrın nihayetinde yine evvelki kadar, hayır evvelden beter haksızlıklar, cinayat-ı iktisadiyye ve içtimaiyye karşısında kendini bulmuştur. Müşevveş, pek kalın ve pek siyah hutut ile mersum ve mahkûk bulunan bir asır evvelki ihtilâllere mukabil bugün bir suret-i muntazama ve tedriciyyede gayeye, esasa doğru yürüyen bakiyyat-ı ihtilâliyye hüküm sürüyor ve bu öyle bir surette vuku buluyor ki, kanun-u tabiî tekamüle de tevafuk etmekle istikbalinden, muvaffakiyetinden şüpheye bile düşmemek lâzım geliyor.

Cereyan-ı efkâr büyüdükçe... hak fikri amelenin dimağlarında yerleştikçe... efkâr-ı içtimaiyye intişar ve istihkak-ı iktisadî fikirleri ve davaları tekessür ettikçe... ba husus fazla-i hasılat ve âlât ve edevatın terakkiyesiyle mütezayit bir surette sefalet yükseldikçe bu ihtilalât-ı iktisadiye -evvelâ karışık, gayr-ı muntazam ve gayr-ı muta-

Rasım Haşmet'in Nüzhet Haşim'in eserinde yeralan biyografisi ve resminin bulunduğu sayfa ile çevrimyazısı (yanda).

"Galatasaray Sultanîsi mezunlarından" Nüzhet Haşim'in *Millî Edebiyata Doğru* adlı yapıtında (Birinci cilt: Şairler kısmı - İstanbul: Cemiyet Kitaphanesi, 1918, s.106-9)
RASİM HAŞMET BEY.

Tercüme-i hali: 1300 tarihlerinde Selânik'te doğmuştur. Babası, belediye komiserlerinden merhum Haşmet efendidir. İdadî tahsilini orada Terakki mektebinde ikmâl etti. Hukuk'tan da diploma almıştır. Bir müddet Selânik'te yevmî "Zaman" gazetesi muharrirliğinde bulunmuş, "Yeni Asır" gazetesinin de sermuharrirliğini idare etmiştir. 321'de intişara başlayan ve inkılâptan sonra "Bahçe" ünvanını takınan "Çocuk Bahçesi"ne, kapandığı ana kadar tahrirî muavenette bulunmuştur. "Kadın" ve "Genç Kalemler" risalelerinde de manzumeleri vardır. Bilhassa, "Râfıza-i Hasnâ" imzasıyla Kadın'da intişar eden bir manzumesi, Selânik'teki derin bir içtimâî marazı teşrik ettiği için, ora muhitinde pek çok kıl ü kâle sebebiyet vermiştir.

Rumeli'nin işgalinden sonra İstanbul'a geldi; evvelâ Konya Sultanîsi devre-i sâniye Edebiyat ve Felsefe muallimi tayin olunarak Konya'ya gitti. Orada iki sene kadar kaldı. Sonra, Gelenbevî Sultanîsi devre-i evveli Türkçe muallimi oldu. Aynı zamanda "Tasvir-i Efkâr" gazetesinde mütercimlik yapıyordu. 1334 senesi Şubatında zatülcenbden müteessiren irtihal etmiştir.

Orta boylu, zayıfça, elâ gözlü, esmer, samimi, sevimli bir gençti.

Eserleri: Kitap suretinde çıkmamıştır. Çocuk Bahçesi, Bahçe, Kadın, Genç Kalemler, Resimli Kitap, Donanma mecmualarında bir hayli manzumesi intişar eylemiştir.

Edebiyatımızda mevkii: Rasim Haşmet bey, fakir bir aileye mensup olduğu için, 321'de [Mehmet] Emin [Yurdakul] bey nazar-ı dikkati celbe başlayınca, onun mesleğini derhal tebcil ve müdafaa etmiştir. Emin beyle çok mektuplaşmıştır. Maamafih, umumî ceryandan da kendini kurtaramayarak, aruz veznini büsbütün bırakamamıştır. Kendisi pek öyle dikkate şayan bir edebî sima değildir. Aruz veznini pek sakat kullandığı gibi, hece vezninde de bir yenilik ibraz edememiştir. Yeni lisan esaslarını derhal kabul etmiş, makalelerinde terkipli lisanı muhafaza eylemekle beraber, manzumelerinde Genç Kalemler'in sistemini gözetmiştir.

Yeni neslin bu ilk ölen şairi, garp muharrirleri içinde en ziyade Rusyalı Tolstoy'u okurdu. Demokrasiye, sosyalizme karşı derin bir incizabı vardı. Son zamanlarında edebiyatı terk ettiği halde, yine arasıra manzumeler yazardı. Son şiiri Donanma Mecmuası'nda çıkmıştır.

azzu bir surette- başlıyor ve büyük şehirlerin ekser mahallelerinde harekât-ı içtimaiyye ittisa' ediyordu. Bir gün geldi ki -ameleye karşı mevcud umum kavanin-i muğdebeye rağmen- amele heyet-i müttehideleri, sendikalar teessüse başladı ve 19'uncu asrın sonlarına doğru ve bunlar öyle bir surette tekessür ve intişar etti ki, tahriplerini tecrübeye bile cesaret edemeyerek vâzı-ı kanunlar, onları tanzim ve tertib ile daire-i kanuniyyeye ithal ve teşri' tarikine müracaat ettiler.

Sendikalar tekessür edince küçük bir aksülâmel doğacak gibi oldu. Çünkü iki cereyan-ı mütehalif başlamıştı. Bunlardan biri mütüalist, diğeri politikacı idi. Birincisi sendikaları sulh içtimâının birer âleti haline ifrağ etmek, diğeri mebusları kendi intihaplarına hâdim olacak bir vasıta yapmak için çalışıyordu ki, bu suretle sendika mübteni olduğu esas ve nazariyeden büsbütün uzaklaşmış oluyor, mahvoluyordu. Bu; tecrübesizliğin acı bir cezası idi.

Fakat sınıf-ı mağdurin kendisini bu büyük uçurumdan da kurtardı. Bugün sendika teşkilâtı günden güne ittisa' ve kuvvet buluyor, teşkilât resanet, sendikalar tekessür, sendikaya dahil olan amelenin miktarı şayanı hayret bir surette tezayüd, sermayedarların kuvay-ı zahiresine bir mutlakiyyet-i layetezelzül itare ile şayanı hakaret ve istihza görülen amele cemiyeti müttehideri artık pek muhkem bir kale içinde, pek hâkimane bir vaziyet kesbediyor. Saha-i iktisadiyatta temadi eden mücadelât, hadisî değil, daimî oldu, hergünlük oldu. Sendika yalnız tezyid-i ücret için tesis olunmamıştır. Bir sendikanın hudud-u mesaisi dahilinde birçok mesail-i hayriyye olduğu gibi esaslı olarak saat-ı mesâinin tahdid ve tenkisi, metalibat-ı iktisadiye ve içtimaiye siyasiyelerinin temin ve hayz-i fiile isâli ile memur olan mebusların harekâtını teftiş ve nezaret vezaifi de mevcuttur. Bu hususta bir sendika "beynelmilel" esaslarından biri olan "amelelerin felâhı, amelelerin kendilerinin eserinden başka bir şey olmayacaktır" hakikatini her zaman takdir ediyor ve etmelidir. Yoksa "amele kanunları" diye mebusların hele intihap zamanlarında vaad ve taahhüd ettikleri mesâi birer vaad-ı mücerretten başka bir şey olmaz.

Sendikaların mesâisi iki surette tecelli eder: Biri daimi. Biri muvakkat ve hadisî olarak... Daimî olarak 1) umum sendikalarla idame-i münasebet, 2) mebuslarının harekât ve muvaffakiyyat-ı siyasiyelerine nezaret, 3) sendikaya dahil olan amelenin münferiden sermayedar veya hükûmetle olan münasebatında muavenet, 4) amelenin teali-i fikr ve teshil-i tagaddisine hizmet edecek vesait-i umumiyeye müracaat, ilh.

Hadisî olarak 1) grev teşkilâtı 2) mebusların intihabı 3) Beynelmilel harekât-ı iktisadiyyeye muavenet ve müzaheret 4) intihabat-ı belediye-i idariyyeye muavenet ve ilh. gibi meselelerdir...

Birinci kısım sulhkâr, ikinci kısım mübarezekârdır.

Bugün efkâr-ı umumiye sendikalara büyük bir ehemmiyet atfediyor. Sendikalarda beşeriyet-i âtiyenin bir tohumu hakiki-i tekâmülünü görüyor. Bugün sendikaların kendilerine mahsus gazeteleri, revirleri, risaleleri, konferans salonları var. "Mezon dü pöpl-amele evleri" var ki her birinde kıraat salonları, lokantalar, müzakerehaneler var. Bahusus bir sanata mahsus sendikalar halihazırda pek müthiş bir dairede teessüs edip duruyor. İşte bütün bunlar sendikalizmin terakkisine ait -velev nakıs olsun- bir fikir verir zannederim.

ÇEVRİMYAZI: KEMAL SÜLKER

Bir Kollokyumun Ardından

Fransız Devrimi'nden Atatürk Türkiyesi'ne

ZEKİ ARIKAN

Türkiye'de burjuva devrimi, Fransa'dan aşağı yukarı 120 yıl sonra başladı ve orada görece kısa bir süreye sığan gelişmelerin benzerleri, aynı esinlemeyle, bizde ancak 40 yılda ortaya çıktı.

1989 yılı; Fransız ihtilâlinin iki yüzüncü, Tanzimat'ın ilânının yüz ellinci, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunun yüzüncü, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcının yetmişinci yıldönümüdür. Bu yıldönümleri gerek ülkemizde gerek Türkiye dışında yıl boyu sürecek çeşitli bilimsel ve kültürel etkinliklerle anılmaktadır. Bu bağlamda Fransız ihtilâlinin yurdumuzda geniş bir program çerçevesinde anılması için Fransız Büyükelçiliği'nin desteği ile Dışişleri eski Bakanı Vahit Halefoğlu başkanlığında "Fransız Devrimini Kutlama Türk Milli Komitesi" oluşturulmuş ve bu komitenin Türkiye'deki bütün etkinlikleri yönlendirme görevini üstlenmesi uygun görülmüştür. Bu program ve anma çerçevesinde, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Türk-Fransız Kültür Derneği'nin katkılarıyla aynı zamanda Türk-Fransız İş Konseyi'nin desteğiyle İstanbul'da 10-11 Mayıs 1989 tarihleri arasında bir kollokyum düzenlendi. *Fransız Devriminden Atatürk Türkiye'sine Siyasal ve Sosyal Çağdaşlaşma* başlığını taşıyan bu uluslararası kollokyum, 10 Mayıs günü İstanbul Üniversitesi doktora salonunda çalışmalarına başladı. Kollokyumun açılışı Vahit Halefoğlu ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Cumhur Ferman tarafından yapılmış ve iki gün boyunca 19 bildiri tartışılmıştır. Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak sunulan bildirilerin, anında izleyicilerin istediği dile çevrilmesi için gerekli bütün hazırlıklar yapılmış ve bu düzenlemede hiçbir aksaklık görülmemiş hattâ zaman zaman Osmanlı kaynaklarından olduğu gibi aktarılan ağdalı alıntıların da çevirinin akışını kesinlikle aksatmadığı dikkati çekmiştir. Kollokyumun baştan sona düzenli yürümesinde Prof.Dr. İlter Turan'ın önemli bir payı olduğunu burada özellikle belirtmek isteriz.

Kollokyuma sunulan bildiriler dört ana başlıkta toplanmıştır:

1) Fransız Devrimi ve Osmanlı Reformları

2) Fransız Devrimi ve Meşrutiyet Dönemleri

3) Fransız Devrimi ve İmparatorluk'ta Sosyal ve Siyasal Değişme

4) Fransız Devriminin Genel Felsefesi ve Etkileri.

Seçilen başlık ve sunulan bildiriler amacın, Fransız ihtilalinin Türkiye'deki etkilerinin incelenmesine ve çağdaşlaşma sürecine olan katkılarının araştırılmasına dönük olduğunu göstermektedir. Ancak ihtilalle Osmanlı reformları arasında ilişki ne zaman başlamaktadır? Özellikle ihtilal başladığı sırada Osmanlı tahtında bulunan Sultan III. Selim (1789-1807)'in *Nizam-ı Cedit*'i ile Fransız Devrimi arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Bu soruların yanıtlanması ilk bildirilerin kapsamına giriyordu. Nitekim Yavuz Cezar, ihtilalin bir burjuva devrimi olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nde benzer gelişmeler aramanın boşuna olduğunu vurguladı. İhtilalin, Osmanlı İmparatorluğu'nda kulluktan vatandaşlığa, köleliğin kaldırılmasına ve düzenin "rasyonalize" edilmesine giden bir çizgide etkilerinin zamanla görüldüğüne dikkati çekti. Er-

cüment Kuran'ın yine III. Selim dönemi reformlarında Fransız etkisi arayan bildirisi de Cezar'ın tezini tamamlayacak, destekleyecek nitelikte idi. Kuran'a göre Selim, bütünüyle Batılılaşmadan yanaydı. Ancak Batı etkisi, özellikle Ebubekir Ratıp Efendi'nin Avusturya sefaretnamesinden ötürü Orta Avrupa'dan gelmiştir. Fakat III. Selim, Fransa'yı "model" almıştır. Askerî reformlarda görev alan Batılı uzmanların çoğunun Fransız olması üzerinde durulması gereken bir konudur. Napolyon'un Mısır seferine kadar düzenli giden ilişkilerin bozulması bile Fransa'dan gelen etkileri azaltmadı. Savaşa rağmen ansiklopedistlerin etkisi Türkiye'de devam etmiş, İngiltere'ye gönderilen Mahmut Raif Efendi orada Fransızca öğrenmiştir. İstanbul'dan hiç çıkmadığı halde Fransızca öğrenip Nizam-ı Cedit'in savunusunu Fransızca yazdığı bir risale ile yapan Seyyid Mustafa da bu aydınlardan biridir. Profesör Bernard Lewis'in daha önce ileri sürdüğü gibi ihtilal "laik" bir nitelik taşıdığı için "Müslüman liderleri ve düşünürleri arasında istekli bir kabul gören ve Müslüman toplumun her katını az çok etkileyen büyük fikir bir hareketi" olmuştur.

Orhan Koloğlu'nun *Fransız Devrimi ile II. Mahmut reformları arasında ilk paralellik kurma çabaları* başlıklı bildirisi özgün bir araştırmanın sonuçlarını kapsıyordu. Bu bildiride, Türk basın tarihinin önde gelen adlarından biri olan Blaque Bey'in Fransız ihtilâli ile II. Mahmut reformları arasında kurmaya çalıştığı bağlantı ya da benzerlik üzerinde duruldu. Blaque Bey'in Osmanlı Devleti'nin yapısını çok iyi kavramış bulunması, laik bir kafa yapısına sahip olması, Doğu-Batı arasında sağlıklı bir değerlendirme yapmasına fırsat vermiştir. Blaque Bey, ihtilalin getirdiği temel ilkelerden birinin özgürlük olduğunu savunmuş ve bu ilkenin Müslüman toplumuna uygulanmaması için ortada hiçbir neden olmadığı üzerinde durmuştur. Blaque Bey'in Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını bir "Révolution" olarak nitelemesi, ocağın kaldırılmasıyla birlikte geçmişin alışkanlıklarının ve törelerinin ortadan kalktığını; buna karşılık yeni kurumların kökleştiğini, iç barışın geldiğini söylemesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Hattâ onun Fransa'da soyluların ayrıcalıklarını yitirmesiyle Yeniçeri Ocağı'nın söndürülmesi arasında bir benzerlik kurması da ilginç bir saptama olarak görünmektedir.

XIX. yüzyıl Osmanlı reformları tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış olan Amerikalı Profesör Roderic H. Davison, *Osmanlı düzeltimlerinin bir açıklama aracı olarak Fransızca* (French as a Vehicle of Ottoman Reform) başlıklı bildirisinde, sözkonusu yabancı dilin Türkiye'deki etkilerini gözden geçirdi. Ona göre Tanzimat dönemi devlet adamları Fransızcaya büyük bir önem vermişlerdir. Fransızca, devlet memurlarının atama ve yükselmelerinde bir basamak olmuştur. Ramiz Paşa, Fuat Paşa, Âli Paşa iyi Fransızca biliyorlardı. Charles Mismer, Âli Paşa'nın sekreteriydi. Gülhane Hattı Fransızca olarak da yayınlandı. Teknik bir takım kavramlar olduğu gibi Türkçeye girdi. Bunun yanında siyasal fikir ve kavramlarda da Fransızca'nın etkisi görüldü. Bu terimlerin çoğu ya olduğu gibi kullanıldı ya da bunlara Türkçe karşılıklar bulundu. Genç Türkler'in Avrupa'da ilk ayak bastıkları, sığındıkları yerin Fransa olması bu etkilerin sızmasını kolaylaştırmış hattâ zorunlu kılmıştır.

Profesör Robert Mantran, *Tanzimat ve insan hakları* (Le Tanzimat et les droits de l'homme) başlıklı bildirisinde, Fransız insan ve yurttaş hakları demecinde yer alan kavramlardan bazılarının ihtilalden aşağı yukarı elli yıl sonra Türkiye'deki etkilerinin somut olarak görüldüğüne dikkati çekti. Bunun Braudel'in uzun dönem (la longue durée) kavramıyla da açıklanabileceğine işaret etti. Prof. Mantran, XIX. yüzyılda, Osmanlı reformları açısından 1839, 1856 ve 1876 tarihlerinin birer dönüm noktası olduğunu vurguladı. Mantran, 1839 Tanzimat Fermanı'nda insan haklarına doğrudan doğruya bir atıfta bulunulmamakla birlikte insan hakları bildirgesiyle Gülhane Hattı'nın kimi bölümlerinin karşılaştırılması sonunda bu etkilerin daha açıkça görülebileceğine dikkati çekti. Vergi adaleti, ülke savunması (askerlik ödevi), yargının açık olması ilkelerini bu bağlamda değerlendiren Mantran, imparatorluktaki bütün uyrukların eşit olduğu ilkesinin 1856 Islahat Fermanı'nda daha açık bir ifadeyle dile getirilmiş olduğunu hatırlattı.

Devrimin 200. yılı nedeniyle Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın bastırmış olduğu bir yayının iç kapağı.

Yücel Özkaya'nın, 1876 Anayasası'yla ilgili bildirisi de Kanunuesasi'deki dış etkilerin özellikle Fransız etkisinin açıklanmasına yönelikti. Bu anayasada insan haklarının dile getirilmiş olduğu vurgulandı ve metnin Fransızca olarak birinci hamur kâğıda basılmış olmasına da işaret edildi.

Osman Okyar'ın, Fransız devrimcileriyle İttihatçılar arasında bir karşılaştırma yapmaya çalışan bildirisi, soruna yeni bir bakış açısı getirmektedir.

Okyar, böyle bir araştırmaya İttihatçılarla Jakobenlerin sık birbirleriyle karşılaştırıldığı ve aralarında sürekli bir benzerlik kurulduğu için giriştiğini belirtti. Okyar, Fransız devrimcilerinin siyasal rejimi, sosyal yapıyı değiştirdiklerine ve kiliseyi de emlâkinden yoksun bıraktıklarına değinerek İttihatçıların böyle bir tutum içinde bulunmadıkları üzerinde durdu. İttihatçıların asıl amacının imparatorluğu kurtarmak olduğuna işaret eden Okyar, onların böyle bir amaca ancak meşruti bir yönetimle varılacağına inandıklarını açıkladı. Prof. Okyar, İttihatçıların; eşitlik, hürriyet ve kardeşlik gibi Fransız ihtilâlinin getirdiği ilkelere bağlı kalmakla birlikte onların ihtilâlcilikten epeyce uzak olduklarını kanıtlamaya çalıştı. İttihatçılar arasında zaman zaman şiddete başvurulmakla birlikte buradaki şiddet eylemleriyle Jakobenlerin "terreur"ü arasında bir benzerlik kurulamayacağına değinen Okyar şu sonuca varmaktadır; İttihatçılar, Fransız devrimcileri gibi "radikal" olamamışlardır. Ancak cumhuriyete giden yolda "radikal" bir yol oynamışlardır.

Jöntürklerin siyasal düşüncelerinin oluşumuna Fransız düşünürlerinin etkisini araştıran Şükrü Hanioğlu, 2 Haziran 1889'da İttihad-ı Osmani'nin kurulmasıyla hareketin örgütlü bir hale geldiğine değindi. Yurtdışında Jöntürk hareketinin bellibaşlı merkezleri Paris, Cenevre vb. olmuş, bütün yayınlar bir

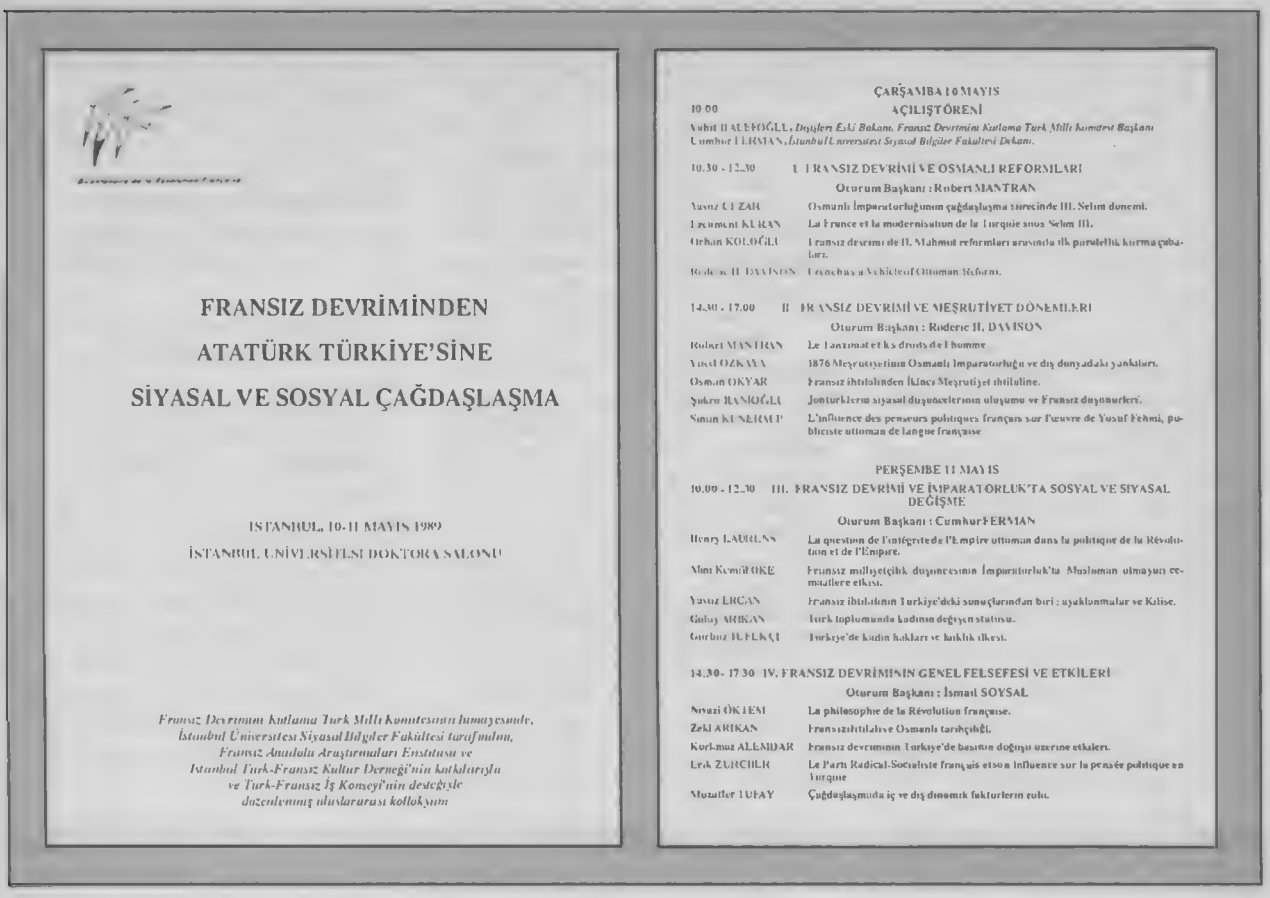

FRANSIZ DEVRİMİNDEN
ATATÜRK TÜRKİYE'SİNE
SİYASAL VE SOSYAL ÇAĞDAŞLAŞMA

İSTANBUL, 10-11 MAYIS 1989
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ DOKTORA SALONU

Fransız Devriminin Kutlama Türk Milli Komitesinin himayesinde,
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından,
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve
İstanbul Türk-Fransız Kültür Derneği'nin katkılarıyla
ve Türk-Fransız İş Konseyi'nin desteğiyle
düzenlenmiş uluslararası kollokyum

ÇARŞAMBA 10 MAYIS

10.00 AÇILIŞ TÖRENİ

Vahit HALEFOĞLU, *Dışişleri Eski Bakanı, Fransız Devriminin Kutlama Türk Milli Komitesi Başkanı*
Cumhur ERSUMAN, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı.*

10.30 - 12.30 I. FRANSIZ DEVRİMİ VE OSMANLI REFORMLARI

Oturum Başkanı : Robert MANTRAN

Yavuz ÇETİN	Osmanlı İmparatorluğunun çağdaşlaşma sürecinde III. Selim dönemi.
Ekmeleddin İHSANOĞLU	La France et la modernisation de la Turquie sous Selim III.
Orhan KOLOĞLU	Fransız devrimi ile II. Mahmut reformları arasında ilk paralellik kurma çabaları.
Roderic H. DAVISON	French Influence on Ottoman Reform.

14.30 - 17.00 II. FRANSIZ DEVRİMİ VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ

Oturum Başkanı : Roderic H. DAVISON

Robert MANTRAN	Le Tanzimat et les droits de l'homme
Yücel ÖZKAYA	1876 Meşrutiyetinin Osmanlı İmparatorluğu ve dış dünyadaki yankıları.
Osman OKYAR	Fransız ihtilalinden İkinci Meşrutiyet ihtilaline.
Şükrü HANİOĞLU	Jöntürklerin siyasal düşüncelerinin oluşumu ve Fransız düşünürleri.
Sinan KUNERALP	L'influence des penseurs politiques français sur l'oeuvre de Yusuf Fehmi, publiciste ottoman de langue française

PERŞEMBE 11 MAYIS

10.00 - 12.30 III. FRANSIZ DEVRİMİ VE İMPARATORLUK'TA SOSYAL VE SİYASAL DEĞİŞME

Oturum Başkanı : Cumhur ERSUMAN

Henry LAURENS	La question de l'intégrité de l'Empire ottoman dans la politique de la Révolution et de l'Empire.
Mim Kemal ÖKE	Fransız milliyetçilik düşüncesinin İmparatorluk'ta Müslüman olmayan cemaatlere etkisi.
Yavuz ERCAN	Fransız ihtilalinin Türkiye'deki sonuçlarından biri : ayaklanmalar ve Kilise.
Gülay MİRKAN	Türk toplumunda kadının değişen statüsü.
Gürbüz ULUÇAY	Türkiye'de kadın hakları ve laiklik ilkesi.

14.30 - 17.30 IV. FRANSIZ DEVRİMİNİN GENEL FELSEFESİ VE ETKİLERİ

Oturum Başkanı : İsmail SOYSAL

Niyazi ÖKTEM	La philosophie de la Révolution française.
Zeki ARIKAN	Fransız ihtilali ve Osmanlı tarihçiliği.
Korkmaz ALEMDAR	Fransız devriminin Türkiye'de basının doğuşu üzerine etkileri.
Erik ZURCHER	Le Parti Radical-Socialiste français et son influence sur la pensée politique en Turquie
Muzaffer UÇAY	Çağdaşlaşmada iç ve dış dinamik faktörlerin rolü.

"Fransız Devrimi'nden Atatürk Türkiyesî'ne Siyasal ve Sosyal çağdaşlaşma" kollokyumunun programı.

ikisi dışında hepsi Fransızca olarak yapılmıştır. *Jeune Turc* (Genç Türk) deyimi dahi Fransızcadan alınmıştır. Hanioğlu'na göre örgütlenmenin Tıbbiye'de başlaması bir raslantı değildi. Tıbbiye'de biyolojik materyalizme dönük yayınların okunduğuna ve örgütlenmenin başlangıçta siyasal bir nitelik taşımanın ötesinde buradaki gençlerin, içinde yaşadıkları toplumla değer uyuşmazlığının sözkonusu olduğu belirtilen bildiride bellibaşlı Fransız materyalistlerinin Jöntürkleri üzerindeki etkileri açıklandı. Fransız ihtilâli ve ihtilâlin getirdiği fikirler Jöntürkler için uygun bir çerçeve çizmiş, İttihat ve Terakki de pozitivist amaçlı bir dernek kimliği kazanmıştır.

Sinan Kuneralp'in, Fransız düşünürlerinin Yusuf Fehmi üzerindeki etkisini araştıran bildirisi, bu ilginç kişiyi daha yakından tanımamıza fırsat vermiş oldu. Onun, profesyonel bir siyasal göçmen, bir ideolog, bir ajan, bir *ajitatör* mü olduğu soruları kesin olarak yanıtlanamamakla birlikte düşüncelerinde şiddetli bir antiklerikalizm, bir din düşmanlığı görülüyor. Yazılarında, pek açık olmasa da üstü kapalı bir antisemitizm de sezilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu bir devlet olarak varlığını sürdürmesinin elzem olduğunu savunuyor. Türklerin Balkanlarda ve Asya yakasında huzuru sağlayabilecekleri, Türkçenin bütün diğer unsurlar arasında yaygınlaştırılması, nüfus cüzdanlarından Ermeni, Rum, Yahudi sıfatlarının kaldırılması, Fransa'nın Türkiye'ye destek sağlaması da Yusuf Fehmi'nin savunduğu bellibaşlı düşünceler arasında yeralmaktadır. Bütün bunların yanında İttihatçıları, devletin temellerini yıkmakla suçlaması, onların vatanseverliklerinden şüphe etmesi, komiteye başka bir istibdat getireceği gözüyle bakması, başlangıçta sorulan soruların neden yanıtsız kaldığını kanımızca birazcık açıklar gibi görünmektedir.

İhtilâl süresince Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güttüğü siyasetteki değişmeleri bir Fransız bilim adamının, Henri Laurens'in verdiği bilgilerden izledik. Henri Laurens, ihtilal hükümetlerinin Osmanlı Devleti'yle ya askerî bir bağlaşma ya da onu parçalamaya yönelik iki yönlü bir siyaset izlediklerine işaret ederek kimi ihtilâlcilerin, Fransa'da soyluluk kaldırıldığı, Osmanlı Devleti'nde de zaten bulunmadığı için uzlaşmanın daha kolay olabileceğine inandıklarını belirtti. Fransızların Adriyatik kıyılarına yerleşmesi ve Napolyon'un Mısır seferiyle başlayan gelişmeler de bütün dengeleri alt üst etmekten geri kalmadı. Ancak ne var ki Fransa 1802'de, Mısır'ı boşalttıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü yeniden kabul etmiş, tanımış oldu. Bundan sonraki siyasal ilişkiler, 1812 yılına kadar getirildi. Henri Laurens'a göre, Prof. Lewis'in iddiasının tersine, Batıya gönderilen Osmanlı temsilcileri büsbütün bilgisiz değillerdi. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını yönlendirmesi için gerekli bütün bilgileri getirmekten uzak kalmadılar.

İhtilalin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrımüslim topluluklar üzerindeki etkileri Mim Kemal Öke'nin sunduğu bildirinin kapsamına giriyordu. Buna bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda patlak veren milliyetçi ayaklanmalarda kilişenin önemli bir rol oynadığı Yavuz Ercan tarafından dile getirildi. Bu bağlamda özellikle 1821 isyanında kilisenin tamamen etnik düşüncelere yöneldiği üzerinde duruldu. Aynı şekilde bağımsız Bulgar kilisesinin

kurulması ve bunun doğurduğu sonuçlara yer verildi.

İhtilâlden beri kadın haklarında görülen ilerleme ve değişmeler karşılaştırmalı olarak Gülay Arıkan ve Gürbüz Tüfekçi'nin bildirilerinde ele alındı. İhtilâlin kadın hakları açısından nasıl bir ortam hazırladığına işaret eden Gülay Arıkan, Mitterrand döneminde çıkan yasalara kadar Fransa'da bu alandaki gelişmeleri açıkladığı gibi, Türkiye'deki durumu da bu çerçevede ele aldı. Gürbüz Tüfekçi ise kadın haklarının her şeyden önce insan hakları arasında düşünülmesi gereken bir konu olduğunu vurgulayarak bunun öncelikle bir "zihniyet" sorunu olduğunu açıkladı.

Niyazi Öktem'in, XVIII. yüzyıl Fransız filozoflarının Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk üzerindeki etkilerini ele alan bildirisi; Korkmaz Alemdar'ın, devrimin Türkiye'deki basının doğuşuna katkısını konu alan araştırması kollokyuma sunulan özgün çalışmalar arasında yeralmaktadır. Farklı tarihlerde olmakla birlikte basına getirilen sınırlamaların pek ayrı olmadığı dikkati çekiyor. Bizim sunduğumuz bildiri ise ihtilâlin Osmanlı tarihçiliğinde nasıl değerlendirildiği sorusuna ışık tutmaya çalışmaktadır. İhtilâlin başlangıçta Osmanlı Devleti'nde pek ilgi uyandırmadığı, ancak Kampo-Formiyo antlaşması (1797), Napolyon'un Mısır seferi (1798) gibi olaylarla Osmanlı devlet adamlarını kaygıya düşürdüğü bilinmektedir. Bu bağlamda Reisülküttap Âtıf Efendi hazırladığı bir lâyihada ihtilâlin toplu bir değerlendirmesini yapmış ve bu büyük olayı "Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur olan zındıkların ve anlar misillü dehrilerin" düşüncelerinden kaynaklanan, bütün dinleri ortadan kaldırmaya yönelik bir fisk ü fücur cümbüşü gibi göstermiştir. Âtıf Efendi giderek ihtilâlin yayılmacı bir politika (tevsi-i memalik) gütmeye başladığına da dikkati çekmektedir. Vakanüvis Âsım Efendi'nin de buna benzer görüş ve kavramlarla konuya eğildiği görülmektedir. Fransız ihtilâlinin çok geniş bir açıdan ve bir bütün olarak Ahmet Cevdet Paşa tarafından ele alındığına tanık oluyoruz. Ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra Fransız ihtilâline ilişkin bağımsız eserler yazılmaya başlanmış ve yabancı dillerde yazılan eserler de dilimize çevrilmeye başlanmıştır.

Eric Zürcher'in Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nin Türkiye'nin siyasal düşünce yapısına etkisini ele alan bildirisi ve Muzaffer Tufay'ın çağdaşlaşmada iç ve dış dinamik faktörleri araştıran, ancak başlıkla içerik arasında pek uyum bulunmayan konuşmasıyla kollokyumun çalışmaları tamamlanmış oldu.

Biz burada 10-11 Mayıs 1989 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen uluslararası bir kollokyuma sunulan bildirilerin konusu ve kapsamını çok genel çizgilerle belirtmeye çalıştık. Bildirilerde ileri sürülen düşünce ve görüşler hakkında yorum ve eleştiri yapmaktan özellikle kaçındık. Bu konuda tam bir değerlendirme yapmak, şüphesiz bütün metinlerin el altında bulunmasına bağlıdır. Sunulan bildirilerin özeti de bulunmadığından değerlendirmeyi izleyebildiğimiz ölçüde yapmaya çalıştık.

Bu seminere sunulan bildirilerin kalıcı bir niteliğe kavuşması için bir an önce basılıp kamuoyuna sunulmasını içtenlikle diliyoruz. □

Türkiye'de devlet ve sınıflar

Bu kitapta kapitalist gelişmenin ülke tarihinin özgüllükleri çerçevesinde nasıl şekillendiği anlatılıyor. Osmanlı devlet ve toplum mirası dolaylı ve karmaşık yollarla Cumhuriyet'in sınıf dengelerini oluşturdu; Türkiye devletinin toplumsal yapılanmadaki işlevini tanımladı; burjuvazinin nasıl olgunlaştığını ve niteliğini belirledi. Kitap bu sürecin dönemlerini ve her dönemin yapısal denge ve çelişkilerini irdeliyor.

İletişim Yayınları, Klodfarer Cad. İletişim Han No: 7 Cağaloğlu 34400 - İSTANBUL Tel: 516 22 60 (3 Hat)

Bir Osmanlı Aydınının Gözüyle Fransız İhtilâli

Ali Kemal, *Rical-i İhtilâl*, İstanbul 1329, İkdam Matbaası

FRANSIZ İhtilâlinin ikiyüzüncü yıldönümü vesilesiyle tertiplenen toplantılarda son dönem Osmanlıların Devrim tarihini çok derinlemesine bildiklerini bazı araştırmacılar birçok kez tekrarladılar. Peki, Osmanlılar bu bilgileri nasıl edindiler? Bir şeyi öğrenmenin en kestirme yolu o konuda yazılmış kitaplar okumak. Oysa Fransız İhtilâliyle ilgili Osmanlıca — tespit edebildiğimiz kadarıyla, ancak iki eser var, biri telif diğeri tercüme. Varsayalım ki çoğu öyleyse, bir yabancı lisana vakıf idiler ve yabanacı kaynaklardan yararlanabildiler. Bu da pek tatmin edici değil, zira 1860'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan sansür, böyle nazik konuları işleyen kitapların memlekette serbestçe yayılmasını engelliyordu. Kaldı yurt dışında sürgünde veya tahsilde bulunan küçük bir zümre. Bunların Avrupa'da iken bu konuları inceleyip, yurda döndüklerinde, bilgilerini şifa'en yakınlarına yaydıkları ihtimali kalıyor. Bu yıldönümü münasebetiyle, Osmanlı düşünürlerinin, aydınlarının, Fransız İhtilâli'nden nasıl ve ne derece etkilendiklerini tekrar hatırlamış olduk. Ancak, bir şey açık olarak belirlenmedi: bu etki hangi vasıtalarda oldu? neşriyat yoluyla mı, yabancılarla temasla mı, yoksa Fransızların deyimiyle "l'air du temps", bu etkilenmeyi kaçınılmaz mı yaptı, incelenmeye değer bir konu.

Rical-i İhtilâl.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yabancı dil bilinmeyen bir Osmanlı okurunun erişebileceği tek bir kitap vardı, o da Ali Kemal'in *Rical-i İhtilâl*'i. Yazar, Fransız Devrimi'ni en iyi bilen Osmanlılardan idi. Paris'te Ecoles des Sciences Politiques'i bitiren ilk Türklerden idi, aynı zamanda Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih okudu.

Rical-i İhtilâl, okunması kolay ve sürükleyici olduğu kadar, eğitici ve öğretici bir kitaptır. Zaten, pedagojik endişe, Ali Kemal'de daima hâkim olmuştur, kendi tabiriyle "mechulu mechul ile tarife kalkışmadan, bu kitabı bir Türk'ün kalemiyle Türkler için yazıldığını" daima göz önünde bulundurmuştur.

Ali Kemal İçin Fransız İhtilali, insanlığın ilerlemesinde bir merhale, aklın ve hakkın, batıl ve zülûm'a karşı sonunda galip geleceği evrensel mücadelenin bir parçasıdır. Fransız ihtilâli, bütün taşkınlıklarına rağmen, bir süre boyunca "Lavoisier, André Chénier, Condorcet gibi dehalara kıyıp her cins fikrî harekete sekte vurmuş olsa da her ülkenin tarihi için böyle sayfalar ancak şeref verir" diyor Ali Kemal, hatta "bir devr-i ihtilâlda bazan bir nura bedel bin zûlmet olur ama o nur ilelebed geleceği aydınlatacağı için bu zûlmetleri af eder, mazur gösterir hatta o zûlmün kurbanları bile bu hakikatı idrak eder"

diyecek kadar ileri gidebiliyor, Devrimin kanlı safhalarını anlatmak için.

Fransız İhtilâli, "insan bazen hayrete, bazen dehşete boğuyor, ama daima heyecanlandırıyor". Ali Kemal'e göre, bir aydın için İhtilâlin çeşitli safhalarını incelemek kadar büyük bir zevk tasavvur edilinemez çünkü bu dönem bir laboratuar gibidir. Bir taraftan, Tarihin önemli bir dönemini teferruatiyle öğrenme imkanım kazanılmış oluyor, diğer taraftan da insanoğlunun bazı ezeli hususiyetleri gözler önüne seriliyor. Bu son nokta — insan unsuru — Ali Kemal için önemli olduğundan, kitabını ona göre derliyor ve İhtilâlin önde gelen dört simasının etrafında dönemin tüm safhalarını, teferruatlariyle anlatıyor, o kadar teferruatla ki sıra Babeuf'ün teorilerine, Herbert'in faaliyetlerine kadar gelebiliyor. Yaklaşımı liberal burjuva bir tarihçinin yaklaşımı: Devrimin etkilerini iki düstura indirgiyor — hak eşitliği ve milli egemenlik. Teorik çerçeve bekliyen bugünün tarihçilerinin burun kıvırabileceği bir kitap olabilir *Rical-i İhtilâl*, ancak amacının eğitmek olduğunu hatırlarsak kitabın yöntemi son derece başarılı. İşlediği dört kahramanının — Condorcet, Saint-Just, Danton ve Robespierre — in zaaflarını, ihtiraslarını, insan boyutlarını irdeliyerek, bunların adeta birer psycho-biyografyasını kaleme alıyor. Geçmişlerinden, yetişme tarzlarından hareket ederek, Devrim esnasındaki tutumlarını izah etmeye çalışıyor. Danton'un ve Condorcet'in mutlu aile hayatlarını, Robespierre ve Saint-Just'un kadınlardan çekinmeleriyle karşılaştırarak, hareketlerindeki farklılıkları açıklamağa çalışıyor. Robespierre ve Saint-Just'ün gaddar birer zalim olarak görülebileceklerini kabul etmekle beraber, bunların daha ziyade kendi yarattıkları koşulların kurbanı olduklarını vurguluyor ve anlayış göstermek gerektiğini hatırlatıyor. Necip bir düşünce ile hareket ettiler, ancak insan oldukları için ihtiraslarının kurbanı oldular, "gaddar oldukları kadar ve hattâ belki daha ziyade mağdur oldular". Olayları kendi konumları içinde tahlil edersek, günahları çok hafiftir Ali Kemal'a göre. Mizaç olarak, zalim ruhlu değillerdi. Robespierre başlangıçta ölüm cezasına karşıydı. Ama, zamanın koşulları, ortamın etkileri, kişisel dürtüler, adamların tabiatını adeta değiştirdi. Bunun yanısıra, fikri dürüstlükleri, ahlâkî metanetleri ve idealizmleri inkâr edilemez. Ölüm karşısındaki cesaretleri ve vakur tutumları ayrıca lehlerinde bir unsur diyor Ali Kemal.

Yazar, kendini en ziyade Danton'a yakın buluyor, ona karşı sempatisini gizlemiyor. Kimbilir, belki kendi kaderini Danton'unkine benzetiyor. İşin ilginç tarafı, Ali Kemal'in büyük rakibi Hüseyin Cahid'in de bir Danton hayranı olmasıdır.

Ali Kemal kendi kahramanlarının olumlu yönlerini belirtme endişesindeyse de kitapta arka planda ama sürekli mevcut olan ürkütücü bir unsur var: Paris halkı, kitleleri, nefretini kusan, zorba, dönek, bir gün çılgınca alkışladığını ertesi gün taşlıyan halk, Robespierre'in çenesi kırık olarak idam meydanına götürülürken saldırıya uğramasını gayet gerçekçi bir lisanla tasvir ediyor Ali Kemal. Bir burjuva liberal için Fransız ihtilâlinin gerçek yüz karası Paris halkıdır.

Kaynak olarak, Ali Kemal aşina olduğu büyük tarihçileri kullandı, Michelet, Taine, Aulard, Sorel, Carlysle gibi ancak bu yazarların bazı şahsiyetler hakkında besledikleri önyargılara kapılmadan "mesela Aulard, Danton hayranı, Robespierre düşmanıydı. Bir de Danton hayranlığını kabul etmekle beraber, Robespierre düşmanlığına o derece iştirak ediyoruz." Ali Kemal akademik nitelikte bir kitap derlemek niyetinde olmadığı için, bu mehazların yanısıra meşhur popüler tarih dergisi *Historia*'dan alıntılar yaparak okuyucusunun ilgisini daima canlı tutmayı başarmıştır.

Ali Kemal kitabını 1913 sonbaharında yayınlıyor. Balkan Savaşları bitmiş, İstanbul fikir dünyasında göreceli bir serbestlik hüküm sürüyordu. Önsözünde diyor ki "bazılarımız bu vakâların Türk okurunca bilinmesinden endişe duymaktadır. Biz bu ielaşı beyhûde buluyoruz çünkü bu olaylar bir halk tarafından hakikatiyle öğrenilirse bundan ancak hayır çıkar şer değil. Aydın bir kişi her olaydan bir ders çıkarabilir. Saint-Just'u Saint Just'u bile bilmek faydalı olur." Bu doğrultuda niyeti 2-3 cilt halinde Fransız ihtilâlinin diğer simalarını ele almak idi. Yine kendi sözleriyle "Kütüphanemizin bu tür eserlere ihtiyacı inkâr edilemez. Bu hürriyet devrinde o kütüphaneyi doldurmak eli kalem tutanlarımızın başlıca vaifesidir". Ne var ki bir süre sonra, I. Dünya Savaşı başlayacaktı ve Ali Kemal yazmaktan men edilecekti. Gazete tefrikası olarak hazırlamış olduğu ve Devrimin kadın kahramanlarını ele aldığı *Nisvan-ı İhtilal*'de gazete sütunlarında kalacaktı. İşin ilginç yönü, Ali Kemal'in bu temennisinden 50 sene sonra Babeuf'un bir tercümesinin başına gelenler o süre içinde pek fazla bir şeylerin değişmediğini göstermektedir. □

SİNAN KUNERALP

Dilcilerin Beklediği Önemli Eser

A. Von GABAIN. *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren Mehmet Akalın. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Yayınları: 532 (Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1988) xxıv, 314 s.

TÜRK Kültürüyle uzaktan yakından ilgilenen hemen herkesin şu veya bu sebeple başvurduğu, karıştırdığı ve kaynak olarak gösterdiği eser, nihayet Alamancadan Türkçeye, bu işlerin sabırlı ustası Marmara Üniversitesi Türk Dili Tarihi Profesörü Mehmet Akalın tarafından tercüme edildi. Yıllar önce bu tercüme işine girişenlerimiz oldu. Fakat hep burnumuz havada idi "bu da ne imiş, biz daha eyisini yaparız!.. biz şöyle ederiz, biz böyle ederiz ..." dedik durduk; ve netice olarak ne "daha eyisini" yazabildik, ne de tercüme edebildik, yani Kültürümüzle uğraşanlarımıza ve bütün milletimize hıyânet ettik durduk. Nihayet arkadaşımız Mehmet Akalın bu külfetli işin üstesinden geldi de bizleri vicdan azâbından kurtardı!

Eser, kitabın üçüncü baskısından (1974) tercüme edilmiş. Alamancasında, Eski Türkçe kelimeler için kullanılan transkripsiyon alfabesi tadil edilmiş ve kullandığımız traskripsiyon alfabemizden, isâbetli olarak bazı harfler alınıp eklenmiş. Türk dilcilerinin minnetle karşılayacağı ve hatta hepimizin her an istifâde edeceği iki yenilik getirmiş tercümesine M. Akalın: 1. *Terimler Dizini* (s. 185-194). Terminoloji derdimiz ve hastalığımız daha henüz tedâvi edilemediği için bu ilâveyi ne kadar alkışlasak yeridir (Türkçe-Alamanca, Alamanca-Türkçe). 2. Kitabın aslında bulunan dizine, gramer bölümünde verilen bütün örnekler muhtelif şekilleri ve ekleriyle birlikte ilâve edilmiş. Bu sûretle okuyucu buradaki bir örnekten gramere geçerken daha yarı yolda gramer kısmında ne ile karşılaşacağını sezinleyebiliyor.

Ön ve arka kapaktaki iki resim zevkle seçilmiş olduğu gibi mânalı da: Ön ka-

pakta Moğolistandaki Eski Türk kitâbeleri, arka planda Ötüken dağları ile birlikte görünüyor. Arka kapakta Doğu Türkistanda bulunmuş nakışlı bir Mani kitap parçası: Üst köşesinde Uygurların pek düşkün olduğu "hânende ve sâzende" topluluğunun bir parçası görünüyor. Bu sûretle Köktürkçe (önkapaktaki kitabeler) ile Uygurca (arkakapaktaki nakışlı Mani kitabı) Eski Türkçeyi oluşturmuş!

Tercümeyi neşreden Kurum ilgililerine iki çift sözüm var: Efendiler, neşretmekle büyük bir lutufta bulunduğunuz *Eski Türkçe'nin Grameri*, bu milletin yazılı medeniyetinin başladığı dönemin aynasıdır. Bu nedenle bu kitap binlerce mütehassıs ve onbinlerce meraklı vatandaş tarafından okunacak ve kullanılacaktır. Onun için bundan sonraki baskılarında daha kaliteli kâğıt seçilmesi uygun olur. Milletimiz buna lâyıktır!

ŞİNASİ TEKİN

Mustafa Nermi ve Fransız İhtilâl-i Kebiri

FRANSIZ Devrimi üzerine yayınlanan ilk çeviri kitaplardan biri Ernest von Aster'in Fransız İhtilâli'nin Siyasî ve İçtimaî Fikirleri başlığını taşıyor. Almancadan M.Nermi tarafından dilimize aktarılmış; 1927 yılında eski harflerle Hâkimiyet-i Milliye Matbaası'nda basılmış.

M.Nermi, "Birkaç Söz" diye bir girişle çevirisini tanıtıyor. Bu satırlar Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransız Devrimi'ne verilen önem açısından ilginç bir belge niteliği taşıyor.

Tarih ve Toplum okuyucuları Mustafa Nermi'yi Mayıs '89 (65. sayı)'da yayımladığımız Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın yayın organı *Kurtuluş*'un Almanca özel sayısında yer alan "Yeni bir tecavüz olarak 'Milletler Cemiyeti' " başlıklı yazısından anımsayacaklar.

Mete Tunçay'ın bu sayıdaki tanıtım notunu tekrarlayalım: M.Nermi 1890'da doğmuş ; Paris ve Berlin'de okumuş; Darülfünun'da müderrislik etmiş; *Cumhuriyet, Yeni İstanbul* ve *Hürriyet*'te yazmış ve 1971'de ölmüş bir felsefeci.

M.Nermi, önsözünde, Fransız Devrimi'nin siyasal ve toplumsal fikirleriyle dünyanın malı olduğunu kaydediyor; bağımlı ülkeler için bir kurtuluş yolu açtığını vurguluyor.

M.Nermi'ye göre "haklarından mahrum olanlar, istiklâllerini kaybetmiş milletler, tarihin bu muazzam vakıasından kuvvet alıyorlar, gönüllerinde Danton'u sürükleyen dünya coşuyordu." Nitekim Türkler, Milli Mücadele ile "uyuşmuş Şark'ın en coşkun doğuşunu, hududlar aşan ihtilâlini" yaşayarak Fransız Devrimi'nin gerçek anlamına ulaşabiliyorlardı.

Aşağıda M.Nermi'nin sunuş yazısına yer veriyoruz.

ZAFER TOPRAK

Büyük Fransız ihtilâli; neticeleri itibariyle insanlık tarihinin muazzam bir safhasıdır. O devrin şairlerini, mütefekkirlerini okuduğumuz vakit, Fransa'dan taşan rüyalı heyecanın ne geniş bir gönül dünyasında ürperdiğini kolaylıkla anlarız. Bu ihtilâl; Avrupa'da orta zaman karanlığının zihinler uyuşturan derinliğinde yürüyenlere bir ışık timsali olmuştu. Napolyon, ihtilâl Fransası'ndan eski Roma üslübunda fütuhatçı bir imparatorluk vücude getirdi. Fakat ihtilâl, siyasi ve ictimai fikirlerle, dünyanın malı olmuştu. Haklarından mahrum olanlar, istiklallerini kaybetmiş milletler, tarihin bu muazzam vakıasından kuvvet alıyorlar, gönüllerinde Danton'u sürükleyen dünya coşuyordu.

Fransız ihtilâliyle aramızda geniş bir mazi var. O vakitten beri umumi hayatın hukuki manzarası esaslı surette değişti. Her yaşayan, inkişaf eden cemiyet, yeni yeni problemlere vücud verir. Bizim bugün çok başka hayat gayelerimiz vardır. Fakat, buna rağmen Fransız ihtilâli, yeni insanlık tarihinin dönüm noktası olmak itibariyle büyük ehemmiyetini kaybetmemiştir. Yüksek bir kurtuluş için boyunlarını giyotine terk eden idealist cemiyet kahramanları, her nesle ictimai vazifenin ihtişamını seyrettiren ebedilerdir. Sokrat; kanun-ı mefhumuna sadık kalmak için zehir içti. İlk Hıristiyanlar mavrani bir hayat için çarmıha çıktılar. Fakat Fransız ihtilâlcileri "cemiyet" için öldüler. Onun için dinî "martir"lerle aralarında o kadar nihayetsiz farklar vardır, onun için bizim iştiyaklarımız onların kahraman dünyasını teneffüs eder.

Bugünkü Türk nesli, ihtilâlin derin manasını anlayabilir. Çünkü biz de orta zaman müesseselerini birer birer yıkan fikirlerin zincirlerini koparan yüksek bir ictimai kahramanlığa şahid olduk; uyuşmuş Şark'ın en coşkun doğuşunu, hudutlar aşan ihtilâlini yaşadık. Tercüme ettiğimiz kitab, ihtilâlimizin mukayesesi için gençliğe faydalı bir fırsat vermiş olacaktır. Bugünkü cemiyetimizin hukuki vaziyeti çok büyük fedakârlıklarla teşekkül etmiştir. Biz, kitapta insanlığın hakk cidalini takib ederken "Cumhuriyet"imize karşı ne kadar derin bir içtimai borcumuz olduğunu da bütün şümulüyle ihata etmiş olacağız. □

DRESDEN, 12 ŞUBAT 1927
M.NERMİ

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Yönelik Alman Propagandasının Esasları

Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra, (naşiri: Herbert Melzig), Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara-1940, ss: 32.

II. DÜNYA Savaşı öncesinde ve savaş yılları sırasında Nazi Almanya'sı en geniş anlamda ve şekilde "propaganda"ya büyük bir önem vermiştir. Çeşitli ülkelerde bir Alman ve Almanya sempatisinin oluşturulması için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmamıştır. *(Almanya'nın Türkiye'ye yönelik olarak yaptığı propaganda ile ilgili geniş ve detaylı bilgi için bkz: Johannes Glasneck:* Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, *(çeviren: Arif Gelen), Onur yay., Ankara, (t.y.), ss: 9-51).*

Bu kısa yazımızda ele alacağımız ve özellikle Türkiye'ye ilişkin bölümlerinden aktarmalar yapmaya çalışacağımız *Broşür*, üç Alman profesörü tarafından Nisan 1934 tarihinde kaleme alınan ve "Nüfuz Mıntıkaları Politikası-Kültür Politikası" başlığını taşıyan bir "Rapor"a dayanmaktadır. Kanımızca, resmi bir belge niteliğinde olmamakla birlikte, söz konusu Rapor, Nazi Almanya'sının Ortadoğu'ya yönelik görüşlerini sergilemesi bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye, Mısır ve İran'a yönelik olarak yapılması gerekli görülen propaganda faaliyetlerinin temel ilkelerini saptama amacındaki Rapor'u yazanlardan Kurt Köhler Leipzig'de yerleşik bir yayıncıdır. Atatürk'ün *Nutuk*'unu İngilizce, Fransızca ve Almanca (Almancası *Der Weg zur Freiheit-Hürriyete Götüren Yol*) olarak yayınlanmıştır. Rapor'da imzası bulunan ikinci yazar, Jena Üniversitesi profesörlerinden ve Bağdat Arkeoloji Müzesi eski müdürlerinden Oluf Krükmann'dır. Son yazar ise Berlin Üniversitesi'nde görevli ve Tahran Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü olan Wilhelm Eilers'dir.

Rapor'un Kurt Köhler tarafından yazılan "Umumi Düşünceler" başlıklı ilk bölümünde "...cihan harbinin bize verdiği tecrübeler ve harp sonu devresinin siyasi, iktisadi hadiseleri Almanya'da da geniş ve hatalı siyaset düşüncelerinin doğmasına yardım etti. Bunun en büyük delilini jeopolitik ilminin memleketimizdeki terakki ve inkişafında ve mazhar olduğu rağbette gösterebiliriz. Bugünün siyasi tabirleri meyanında sık sık 'Nüfuz mıntıkaları politikası'ndan da bahsedildiğini işitiyoruz. Artık Almanya kürremizin bir kaç mıntıkaya ayrıldığını ve yahut ayrılması icap ettiğini idrak ediyor" (s:9) denildikten sonra İngiltere'nin, ABD.'nin, Japonya'nın, İtalya'nın dünyayı çeşitli açılardan paylaştıkları belirtilmekte ve "Dünyanın böyle büyük nüfuz mıntıkalarına taksimi hadisesi karşısında Almanya tabiatiyle seyirci bir vaziyette kalamaz. Ahval ve vaziyetin icap ve müsaadesine göre Almanya'nın da büyük bir devlet sıfatiyle bu yolda muvaffakiyetler elde etmesi için kuvvetlerini harekete geçirmesi lazımdır ve bu kendi mevcudiyetini muhafaza için bir zaruret halini almıştır.

Hükûmetimizin bu lüzum ve zarureti takdir etmesini büyük bir sevinçle karşılamaktayız. Bu itibarla zamanın icaplarına uyarak Almanya içinde bir 'Hayat Sahası' elde etmek için çalışılmaya karar verilmiş bulunulmasını memnuniyetle selamlarız. Almanya için böyle bir saha ancak Avrupa'nın Şarkı ve Cenubu Şarkisi, Ön Asya ve Mısır olabilir. Bu memleketler Alman yayılması için en elverişli bir sahayı teşkil etmektedirler.

...Balkan memleketleri organik olarak Almanya'ya bağlıdırlar ve bunlar Küçük Asya'ya doğru bir köprü vazifesi görürler. Anadolu ise jeopolitik bakımdan bütün 'Ön Asya' ve Mısır için bir geçittir. Gazi Mustafa Kemal Türkiye'si zihniyet, dini hissiyat ve sairedeki bazı farklara rağmen, diğer müslüman memleketleri tarafından hâlâ Önder bir devlet olarak tanınmakta ve sevilmektedir... Bunu, bu suretle müşahede ettikten sonra Alman nüfuzunun, Almanya için kıymet biçilmez derecede büyük ehemmiyet ve kıymeti olan Ön Asya'ya sokulması yolunda en mühim istinat noktasının ve hareket yerinin bizim için Türkiye olacağı hiç şüphe götürmez bir hakikattir" (ss: 10-12) görüşüne yer verilmektedir.

Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan "Türkiye" bölümünde ise özetle şu görüşlere yer verilmektedir: "Türkiye, politik inkişafları ile Ön Asya aleminde, rehber değilse de, istikamet gösterici bir rolü haizdir. Bu hal Türkiye'nin ruhani nüfuzunu terkederek milli bir politika takip etmesi itibariyle şayanı dikkattir. Türkiye'nin milli politikası diğerleri için bir imtisal nümunesi olmuştur. Bu, fikri sahada da böyledir. Türk ilmi nispeten yenidir. Medreselerde yetişmiş olan hocalar ilmi işlerde kat'i bir nüfuz ve tesir sahibi değildirler. Yeni yetişen gençler ise hem azdır, hem de tam manasiyle birer alim olamayacak kadar yenidirler. Gazi iktidarı eline alınca ilmi hayatın manzarası da değişti. Gazi kendi önderliği altında Türklere yeni bir dünya'yı görüş tarzı aşılamak için bir tarih kitabı yazdırdı. Bu cihetle bir Türkomanie'ye yol açacak kadar hududu aştı. Tarihin her hadisesi Türklerin gururunu okşıyacak bir şekilde tefsir edilmeğe başlandı. Bugün ön planda eski tarih bulunmaktadır. Bundan maksad bütün medeniyetlerin menşeini Türklere atfetmek ve bu suretle Türk milletinin cihanda iddia edilen mevkiine manevi bir istinad bulmaktır. Bu gibi hünerbazlıklar milli şuuruna henüz yeni kavuşmuş olan bir millet için anlaşılır bir keyfiyettir. Ve bunların doğru olup olmadığının tetkiki hakiki ilme terettüp eden bir vaziyettir.

Bizim için şimdilik mühim olan şey şu noktaları tesbit etmektir:

1) Türklerin kendi kültür ve tarihlerine şiddetli bir alaka duydukları ve

2) Bu işi başarmak için kudret ve kabiliyetlerinin henüz noksan olduğu.

Tahsil için... ekserisi bizzat Gazi tarafından gönderilmiş olan adetleri bugün Almanya'da Fransa'dakinden nisbeten daha fazla olan dil ve tarih talebeleri(yle)... Türkiye'nin... bir alim sınıfı yetiştirmek niyetinde olduğu (bir hakikattir). Bu sınıf ileride bütün Türk münevverlerine kendi damgasını basacaktır. Bunların talim ve terbiyesi için Alman üniversitelerinin tercih edilmesi bizim için bulunmaz bir fırsattır. İçlerinde olgun şahsiyetler bulunan bu talebelerin eyi bir tetkik ve tecessüs kabiliyetini haiz olduklarını da unutmamak lazımdır. Bu sebebten onlar objektif bir hüküm sahibi olabilirler... Bu vaziyet karşısında biz iki vazife muvacehesindeyiz: Birisi, bilhassa Türk tarihçi talebenin Almanya'daki ikametlerini kolaylaştırmak, ikincisi de onlara kendi milli mazilerinden malumat verecek olan ilim şubelerine tarafımızdan daha fazla ihtimam göstermek. Mesela çivi yazısı üzerinde tetkikat meselesi çok ehemmiyetlidir. Bidayette Almanlar tarafından ilim dünyasına kazandırılan bu şubeyi sonradan İngilizler benimsemişlerdir. Bunun sebebinin sırf ilmi olmaktan ziyade siyasi olduğunu iddia edersek mübalağa etmiş olmayız. Onun için biz şimdi bu yolda bir müdafaa harbi açmak mecburiyetindeyiz...

Diğer taraftan propaganda ile ve mesela Bergama müzemizin Ön Asya şubesi hakkında yapacağımız propaganda ile şarklıları tahsil için Almanya'ya cezbederiz. Şarkin eski eserleri ve İslam san'at tarihi şubesine ve bilhassa Şark arkeoloji şubesine Üniversitelerimizin verilmesi lazım gelen yüksek mevkiin ehemmiyeti şu cihetle de mütebarizdir: Malum olduğu üzere Ankara ve İstanbul'a bir çok Alman alimi çağırmış olan Türkiye hükûmeti bu sahada çalışan Alman alimlerini ancak tesadüfi olarak bulmuştur, çünkü bu zevat bir çok gayretlere rağmen uzun yıllar Almanya'da ancak mütevazı bir tesir ve faaliyet sahasına maliktiler. Binaenaleyh Türkiye'nin Alman alimleri için vaki bu davet ve tevcihatı Almanya'nın ilmi kudretinin yahut kültür politikası sahasındaki faaliyetinin bir semeresi sayılmaz ve istikbalde bu kabil davet ve tevcihata muhatap olacağımız kat'iyetle beklenemez.

Osmanlı tarihine gelince -şimdiye kadar İslam ilmine ait şubede Türkolojinin bir kısmı olarak tanılan Osmanlı tarihi üzerindeki etüdler, Türkiye'de, şarkın eski eserleri hakkındaki ilim şubesi

için gösterilen alaka ile nisbet ve kıyas edildiği takdirde, yukarıda tasvir edilen ahval ve esbap dolayısiyle bugün henüz geri bir vaziyettedir. Binaenaleyh Alman ilminin vazifeleri bu saha için de o nispette barizdir. Eğer biz bugün Türkler tarafından biraz ihmal edilmiş olan bu şubedeki tarihi araştırmaları ilerletecek olursak Türk talebelerinin Alman Üniversitelerine akınlarının devam edeceği muhakkaktır ve hattâ Türkler kendilerine kadimdenberi münasebeti olan bu tarih devresinin onlara kendi milli şuurlarını tanıtmak yolunda haiz olduğu kıymet ve ehemmiyetini bizzat takdirle onu öğrenmiye ciddi olarak karar verdikten sonra Türk talebelerinin Alman Üniversitelerine akın artacaktır.

Türk fikir hayatı için istikbalde Alman nüfuzunu esas kılmak üzere yeni yetişen Türk münevverlerini Almanya'ya çekmek için şimdiye kadar bazı yollar gösterilmiştir. Fakat bizim vazifemiz yalnız ihtisas bilgilerini öğretmek değil, arada tesis edilecek münasebetleri esaslı bir tarzda derinleştirmektir. Bunun için de her şeyden evvel güzel sanatlar üzerinde karşılıklı iştigalatı ilerletmek ve inkişaf ettirmek lazımdır. Türk güzel san'atları bugün daha hâlâ Fransız nüfuzunun kuvvetli tesiri altında bulunuyor. Alman şiirlerinin Türkçeye ve Türkçelerinin Almancaya tercümesi iki tarafın fikri durumundaki ayrılık ve yabancılığın izalesine yarıyacağı gibi Almancaya tercüme edilecek Türkçe eserlerle de Türk şaiirlerine cihan edebiyatında mevkilerini almalarına tavassut edilmiş olur. Musiki ve diğer sanatlar sahasında da ayni mülahazalar varit olup bu sahanın da Alman fikri varlıkları ile tenmiyesi icap eder.

Türkiye Avrupai şarkın kapısıdır" (ss: 20-23).

Rapor'un diğer bölümlerinde İran ve "Müslüman Şark'a açılan bir kapı" olan Mısır'da yapılması gereken propaganda faaliyetleri üzerinde durulmakta ve şu görüşlerle Rapor sona ermektedir: "Takip ettiğimiz gaye harpten evvel olduğu gibi kolonyal menfaatler temin etmek değildir, hedefimiz bilakis bu memleketlere sukunetle nüfuz etmek, Yakın ve Uzak Şarkta bir zamanlar Bağdat demiryolunun vadettiği hayat imkanlarını elde etmeğe çalışmaktır. Bu yarı başarılmış eserin, İngilizlerin hodbin ve aşırı vatansever ellerinde parçalandığına, kumlar arasında mahvolup gittiğine şahit olan yurtdışı vatandaşlarımızın bundan dolayı teessüf duymamalarına imkan yoktur. Tuna'dan Basra körfezine kadar bütün şark alemini kazanmak Avrupa'nın kollarımıza sardığı demir zincirleri kırmak demek olacaktır.

Harpten evvel olduğu kadar şimdi de bu bir hakikattir: Avrupa'daki düşmanımız Fransa, bütün dünyadaki düşman ise İngilteredir" (ss: 31-32).

Yazımızı, Nazi Almanya'sının Ortadoğu'ya yönelik propaganda stratejisini çizmeye çalışan ve yukarıda geniş alıntılar yaptığımız Rapor ile ilgili bibliyografik bir not ile bitirmek istiyoruz. Söz konusu Rapor'un geniş bir çevirisi *Sadri Ertem;* Propaganda,, *2. cilt, Vakit matbaası, İstanbul, 1942, s. 344-385'de* yeralmaktadır.

Y. GÜNEŞ

Topkapı Yıllıkları

Topkapı Sarayı Müzesi (Yıllık 1,2 (İstanbul 1986, 1987; s.272, 200, 163 resim ile birlikte) / Filimler: Ofset Yapımevi, Dizgi, Baskı: İstanbul Matbaası. Fotoğraf Baskı: Yaşar Matbaası. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı Müzesini Sevenler Derneğince her yıl yayınlanır/

MÜZE Müdürü S. Türkoğlu'nun bir sahifelik önsözü ile başlayan cilt, gerek dış görünüşü, fotoğraflarının mükemmelliği, gerekse sanat tarihi ve filolojik araştırmaların güven verici ve sağlamlığı bakımından göz doldurmaktadır. Daha ilk sahifelerde O. Şaik Gökyay bizi, 16. asrın ikinci yarısında İstanbul'da yapılan bir şehzâde sünnet düğününe davet ediyor. Sultan III. Murad oğlu şehzâde Mehemmed'in sünnet düğününü, ziyâfet yemeklerinden, nefis tatlılardan, tâze kaymaklardan midemiz perîşan, at meydanında canbazları seyretmekten yorgun ve bitkin bir vaziyette bitirdiğimizde elimize ufacık bir düğün hediyyesi sıkıştırılıyor: Sözlük, dört sahifeciğe sıkıştırılmış bir *sözlükcük* ama ne SÖZLÜK! Eski metinlerle uğraşanların her lügat kitabında bulamadığı, kıyıda köşede kalmış aklın hayâlin alamıyacağı lügatlerden derlenmiş mânâlarla düzülmüş bir *sözlükcük!*

Gönül isterdi ki benzeri diğer yazılarda meselâ G.Kut'unkinden, B.Mahir'inkinde ve Z.Tanındı'nınkilerde de böyle ufak tefek lügatçikler bulunsun! Ama yok, koymamışlar: "Mihrâbiye kısmındaki altın safiha"nın, (Yıllık 1, s.73), "reddâde"nin, "... çeşitli büyüklükte hatayîler, köşelerde iri rumîlerle bezelidir"in (Yıllık 1, s.141) ne olduğunu bu bilim dallarına komşu/bilim dallarında tüneyen meslektaşların bilebilmelerine imkân var mı? 'Yazdıklarımızı karıştırıp okuyup öğrensinler efendim' demenin, 'ilmî hizmet' zihniyetiyle bağdaştırılabileceğini sanmıyorum! Onun için bu türden araştırmaların sonuna bibliyografya gibi ufacık ufacık sözlükcükler eklenirse, hem yeni terimlerde, hem de kıyıda köşede kalmış, unutulmuş eski deyimlerde karşılaşılması her an için mümkün olan kavram karışıklığı tehlikesi önlenmiş olur!

Günay Kut'un yazısı ["Atasözleri ve Deyimlere ait Manzum ve Minyatürlü Yazma bir Eser" (Yıllık 1, s.73-112] yazmanın tamamının verilmesi, son derece kullanışlı ve model olacak bir tarzda işlenmesi bakımından takdire değer.

Son olarak iki yazıda gözüme ilişen bir iki noktaya dokunacağım: Bânu Mahir, "Osmanlı Sanatında Saz Üslûbundan Anlaşılan" (Yıllık 2, s.123 vd. ve fotoğraflar). Zevkle ve heyecanla bir kaç kere okudum. Sevincimin bir sebebi de şu idi: Nihayet bir sanat tarihçimiz, filolojik meselelere zahmet ve himmet edip eğilmiş; bilenlere sorup danışma külfetine katlanmış ve gösterilen yolda sabır ve itina ile yürüyüp Türk ve İslâm filolojisinin kaynaklarından istifade etmiş; *saz* kelimesinin, *saz üslûbu* deyiminin ne olduğu ve ne olmadığı ile bunların geçirdiği değişiklikleri mükemmel

bir biçimde göstermiş. Yalnız B. Mahir'in yazısını okurken sık sık duraladım, hattâ bazı yerlerde tökezledim: Yazar baştan sona kadar sadece geniş zaman ekini kullanıyor, sanki Türkçede başka zaman ekleri yokmuş gibi! Belki dedim hani bu da benim bilmediğim bir üslûptur, yeni bir söyleyiş tarzıdır! Ama öyle olmadığı, şu ifâde tarzından anlaşılıyor: "Saz yaprağı deyimini, daha sonra yakın geçmişte W.B. Denny, E.J. Grube kullanırlar" (s.123). Daha ileride (s.129) "... bu resim ... mürekkeple çalışılmıştır" gibi bir cümleyle karşılaşıyoruz. Bir de (s.127) "Timurlu cilt kapakları." Bütün bunlar belki benim aklımın ermediği Sanat Tarihi bilim dalının *özel argosu* olarak vasıflandırılabilir, ama *terminoloji* ile ilgisi olmayan bu ifâdeler daha doğru ve daha alışılmış şekilleriyle değiştirilebilirdi.[1]

Kısacası birbirinden güzel, birbirinden faydalı yazılarla dolu, zevkle seyredilen resimlerle süslü bu iki cildin böyle güzel çıkmasında emeğinin geçtiğini hemen sezdiğimiz Filiz Çağman'a ne kadar teşekkür etsek azdır! Daha nice nice *Yıllıklara*! □

[1] Meselâ: "... kullanmışlardır..." mürekkeple yapılmıştır". Timurlu'dan kasit her halde 'Timûrî' olacak. Ama bunun başka türlü söyleme imkânı da var eğer 'timûrî'yi beğenmiyorsak: Timur dönemine veya T. devrine âit cilt kapakları! *-li* ekinin bahtsız hikâyesi yürekler acısıdır Türkçede.

ŞİNASİ TEKİN

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi

CAMBRİDGE *University Press* yayın listesine bir kitap daha eklendi; *Studies in Modern Capitalism/Etudes sur le Capitalisme Moderne* dizisinden *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge, 1987, X + 481 sayfa, 5 harita, 12 grafik, 73 tablo) başlığı altında çıkan bu derleme Huri İslamoğlu-İnan tarafından yapılmış ve Osmanlı tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınmış kimi tarihçilerin incelemelerini içeriyor. İslamoğlu-İnan'ın *Giriş*'inden sonra incelemeler şöyle sıralanıyor:

Peter Gran, "Late-eighteenth-early-nineteenth-century Egypt: merchant capitalism or modern capitalism?";

Huri İslamoğlu and Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman Empire";

İlkay Sunar, "State and economy in the Ottoman Empire";

Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli and Reşat Kasaba, "The Incorporation of the Ottoman Empire into the world-economy";

Huri İslamoğlu-İnan, "State and peasants in the Ottoman Empire: a study of peasant economy in north-central Anatolia during the sixteenth century";

Orhan Kurmuş, "The cotton famine and its effects on the Ottoman Empire";

Bruce McGowen, "The Middle Danube *cul-de-sac*";

Şevket Pamuk, "Commodity production for world-markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913";

Alan R. Richards, "Primitive accumulation in Egypt, 1798-1882";

Murat Çizakça, "Price history and the Bursa silt industry: a study in Ottoman industrial decline, 1550-1650";

Suraiya Faroqhy, "Notes on the production of cotton and cotton cloth in sixteenth and seventeenth-century Anatolia";

Roger Owen, "The silk-reeling industry of Mount Lebanon, 1840-1914: a study of the possibilities and limitations of factory production in the periphery";

Donald Quataert, "A provisional report concerning the impact of European capital on Ottoman port workers, 1880-1909";

Donalt Quataert, "The silk industry of Bursa, 1880-1909";

Suraiya Faroqhy, "The Venetian presence in the Ottoman Empire, 1600-30";

Mehmet Genç, "A study of the feasibility of using eighteenth-century Ottoman financial records as an indicator of economic activity";

Halil İnalcık, "When and how British cotton goods invaded the Levant markets".

Sıralanan bu 17 incelemenin (derleyicinin de belirttiği gibi) hepsi orijinal değil; bir kısmı çeşitli dergi ve derlemelerde çıkmış, bazıları da *Toplum ve Bilim*'de Türkçeye aktarılmış; büyük bir kısmı ise yeni kaleme alınmış.

İslamoğlu-İnan'ın *Giriş* mahiyetinde yazdığı "Oriental despotism in world-system perspective"de kitabın amacı belirleniyor: Immanuel Wallerstein'ın geliştirdiği dünya-sistemi derinliğinde toplumlara bakan kavramlar içinde Osmanlı tarihine bakmak, Avrupa kapitalist sistemin "singular transformation" olgusunda Osmanlı imparatorluğundaki gelişmelere oturtmak. İlk bölümler Osmanlı sosyal yapısını, iç dinamiği ve global iktisadî gelişmeler çerçevesinde transformasyonu teorik olarak ele alıyor, diğer çoğu bölümler de, belli bölgelerdeki tarım, sanayi ve ticaret yapıları ve bunların değişimini işliyor.

İslamoğlu-İnan'a göre sorun, Osmanlıların Batı modelinden neden koptuklarını, özellikle de kapitalizmin veya liberal düşüncenin Osmanlı topraklarında neden yeşermediğini arayıp bulmada yatmıyor. "Orientalism"in eleştirisi ve Asya Türü Üretim Tarzı da Osmanlının spesifik durumunu ortaya koymamıştır. Osmanlıyı yeni tahlil kategorilerine götürecek dünya-sistemi de-

rinliğinde bakmak gerektiği vurgulanıyor. Bu bağlamda, Wallerstein-Decdeli-Kasaba üçlüsünün, Türkçesi daha önce *Toplum ve Bilim* (sayı 23, 1983, ss.41-54)'de çıkan "Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci" başlıklı yazıları derlemenin ruhuna en uygun teoriyi belirliyor: kapitalist dünya ekonomisi genişleyip Osmanlı dünyasını da kendisine katmıştır; kesin olarak belirlenmeyen bir süreç içinde "çevreleşme" olarak terimlendirilen "peripheralization"un emek üzerinde toplumsal baskı artışına yolaçan bir yapıya dönüştürmüştür. İlk üçyüz yılında Osmanlıyı tarıma ve şehir zanaatına dayalı kabul eden yazarlar, timar sisteminden sonra -hatta onunla beraber uygulama alanı bulan- iltizam'ın halk üzerinde yarattığı baskı, toprak sahiplerinin üreticiyi ezmeleri, Osmanlı üretim mallarına Avrupa'dan gelen talep ve özgür bağış niteliğini aşan kapitülasyonların aşırı imtiyazlara dönüşmesi, gayr-i müslimlerin Müslüman teba aleyhine gelişerek Avrupa ile bütünleşmeyi körüklemeleri, Osmanlıların güçlü askerî dönemindeyken Avrupa ekonomisinin zorlamasıyla karşılaşan çevre yönetimlerindeki zayıflamalar. Osmanlı bürokrasisinin sınırlandırılması, devleti etkin hale getirme çabalarının, aslında dünya ekonomisinin işini kolaylaştıran bir nitelik taşıması gibi olguları, Avrupa kenarında ama onunla bütünleşmeye götüren faktörler olarak sıralıyorlar.

Derlemede yeralan Huri İslamoğlu-Çağlar Keyder ikilisinin "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı? Bir öneri" başlığı ile *Toplum ve Bilim* (sayı 1, 1977, ss.49-80)'de de çıkan yazıları esas olarak aynı mesajları vermekte. (Burada, yazarların teklif ettikleri fikirlere karşı "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı? Bir öneriye yanıt" başlığı ile tepki gösteren, "periferi" kavramını benimsemeyen, kullanılan literatürü kısır bulan Toktamış Ateş'in eleştirisini hatırlatmakla yetinmek istiyorum -*Toplum ve Bilim*, (sayı 4, 1978, ss.93-102).

İlkay Sunar'ın yazısı da, aşağı-yukarı değinilen noktalar doğrultusunda özet ve yorum niteliğinde: "Onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın dünya pazarı dinamizmi içine giren imparatorluğun politik ekonomisi ve Osmanlı devletinin zaruretleri, yirminci yüzyılda yokoluşuna kadar, tedricen, dünya pazar ağında "peripheral" yer tutan kompleks bir sosyo-ekonomik düzen yarattı."

Huri İslamoğlu-İnan'ın yöresel çalışması (16. yüzyılda Eyalet-i Rum bölgesi üzerindeki incelemesi) kabullenilmiş durgunluğun tersine, yüzde 100'lük bir nüfus artışına rağmen, köylü hâne ekonomisinde ürün artışı itibariyle önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. Bu değişikliklerin, büyük ölçüde, pazar talebinden değil, vergi taleplerinden, yâni devlet müdahalesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Suraiya Faroqhi'nin 16. ve 17. yüzyıl Anadolu'sunda pamuk ve pamuklu üretimi üzerine çalışma, daha önce işlenmemiş bir konuyu ele alması, 16. yüzyıl Anadolu'sunun ticarîleşmeden bir hayli etkilendiğine işaret etmesi bakımından önemli sayılmalıdır. Bu niteliğiyle de yukarıda ileri sürülen tezlerle bütünleşmiş sayılmalıdır. Murat Çizakça'nın 1550-1650 tarihlerinde Bursa ipek sanayiini konu eden incelemesi de, bu sanayiin Avrupa ile rekabeti sonucu -ham ipek fiyatlarının artması ve kumaş fiyatlarının baskı altında tutulması varsayımı ile- kârlılığın azaldığı, Batı'nın hammaddeyi kontrol altına alarak ekonomik gücünü gösterdiği vurgulanmıştır. Çizakça'nın aynı mahiyetteki bir yazısının *Toplum ve Bilim* (sayı 11, 1980, ss.89-114)'deki mesajı da bu yoldadır ve editörün periferileşme tezini onaltıncı yüzyıla kadar indirmiştir.

Faroqhi'nin derlemede yeralan diğer bir yazısının konusu, Venediklilerin 1600-30 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumlarıyla ilgilidir. Belirtilen zaman diliminde, Osmanlı merkezî yönetimin eyaletlerdeki etkinliğindeki yetersizliğin abartılmaması gereğini öne sürüyor yazar. Venedik tüccarlarına tanınan *ahidname*'leri bu açıdan değerlendiriyor ve merkezin eyaletleri bu yolla düzene soktuğunu, esnek devlet politikası işlettiğini dile getiriyor.

Mehmet Genç'in "Onsekizinci yüzyıl Osmanlı maliye kayıtlarının iktisadî hareketliliğin göstergesi olarak kullanılması" üzerine incelemesi, Osmanlı yerli sanayiinin 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar dış ticaret ile paralel gittiğini, sonra da ters yönde değiştiğini ortaya koyuyor. Batı sanayi devriminin Osmanlı sanayiindeki olumsuz etkisinin ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru görüldüğü kanısını da değiştirmek istiyor. Bu sonuca sadece dış ticareti değil, Osmanlı iç üretim gücünü de göz önünde tutarak varıyor.

Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalist sistemde bütünleşmesinde pamuklu kumaş üretimini çok önemli sayan Halil İnalcık, "Britanya pamuklularının Levant pazarlarını ne zaman ve nasıl işgal ettiler" başlıklı yazısında, 1860 yılında Osmanlı ekonomisini gözleyen Lewis Farley'in fikirlerini yansıtırken kendi gözlemlerine de destek buluyor: "Türkiye artık imalâtçı bir ülke değil. İmparatorluktaki tüketime cevap verenlerle birlikte Levant pazarlarını ve çeşitli Avrupa ülkelerinin pazarlarını dolduran ve önceleri yeterli olan çok sayıda ve çeşitli imalâtçı birdenbire çöktü, diğerleri tamamen yok oldu". Orhan Kurmuş da "Pamuk kıtlığı ve Osmanlı ekonomisindeki etkileri" konulu incelemesinde, İzmir'i pamuk ihracında 18. yüzyılın New Orleans'ı olarak gösterenleri tasdik ile 19. yüzyıldaki İzmir-Aydın demiryolunun fonksiyonunu işliyor, İngiltere'ye hammadde çıkışına değiniyor ve bunun Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle bütünleşmesinde önemli bir faktör olduğuna işaret ediyor. Derlemenin amacına uygun ve yine pamuğu temel taşı olarak alan diğer bir çalışma da Alan R. Richard, Mısır'da 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişmelerde kapitalist sistemle bütünleşmenin yarattığı sancıları, köylünün korumasız hale gelişini yansıtıyor.

Şevket Pamuk, temelde 19. yüzyılın ikinci yarısında Trakya ve Anadolu'da Osmanlı tarım ürünlerini ve üretimdeki değişiklikleri belirlemeye çalışırken, dünya pazarlarına yönelik ticarileştirme sonucu yerli pazarlar için üretimin sınırlı kaldığını vurguluyor. Pamuk'un Orhan Kurmuş'tan naklen işaret ettiği, yâni Britanyalı kapitalist çiftçilerin İzmir civarındaki ekilebilir arazinin üçte birine sahip oldukları düşünüldüğünde etkileşim daha iyi anlaşılabiliyor.

Roger Owen'in Cebel-i Lübnan ve Donald Quataert'in Bursa'da ham ipek üretimi ile ilgili çalışmaları da derlemenin işlemeye çalıştığı *periferi* kavramına bölgesel örnekler olarak değerlendirilebilir.

Birçok değerli tarihçiyi biraraya getiren Huri İslamoğlu-İnan'ın bu derlemesi -eklenmiş *index* ile birlikte- çok değerli bir katkı bence. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki/kenarındaki görüntüsüyle değerlendirilmesidir. Ayrı değerler taşıyan makaleler, okuyucular için kılavuz niteliğindedir. Osmanlı tarihine mevzii bakanlar yada onu kurulma, yükselme, duraklama, gerileme vb. deyimlerle kategorileştirenler için bir ikaz mahiyetindedir. Boyutları büyümüş, kaynakları zenginleşmiş, araştırıcıları artmış, kısacası, inceleme yöntemleri değiştirilmiş Osmanlı İmparatorluğu -bu derleme ile- biraz daha yol katetmiştir, teklif edilen kavramlar eleştirilmiş olsa bile...

SALİH ÖZBARAN

"Billûr Köşk Masalları" Almanca'da

Türkische Märchen I. Billur Köschk (Der Kristll-Kiosk), Übersetzt von Theodor Menzel, Orient-Buchhandlung Heinze Lafaire, Hannover, 1923, 200 s.

"HİKÂYE-İ Billûr Köşk ve Elmas Sefine" yaklaşık 120 yıldan beri defalarca basılan ve halk arasında zevkle okunan bir masal derlemeleri güldestesidir. Kitapta 14 masal yer alıyor. Bu masalların sözlü gelenekten derlenip kitap haline getirildiği kabul edilmiştir.[1] Bir yazısında Pertev Naili Boratav bu konuda şöyle der: "... Tanınmış *Billûr Köşk* kitabındaki 13 masal sözlü gelenekten geliyor. Çünkü uzun zamandan beri sözlü gelenekte mevcuttur. Ayrıca adı geçen masalları içeren eski bir kitap için de elimizde hiçbir belge yok. Ve gene bu masallar sözlü gelenek özelliklerini taşıyorlar. Edebi dil ve stil hiçbir zaman bu masalların halktan gelme özelliklerini örtemiyor."[2]

*"Billûr Köşk Masalları"*nın en son baskılarından biri Tahir Alangu tarafından yayına hazırlanmıştır.[3] Tahir Alangu, kitaba yazdığı önsözde masallardan birini, "Kahveci Güzeli" adlı masalı kitaptan çıkartıp yerine "Mercan Kız" adlı bir masal koyduğunu belirtiyor. Daha önce yapılan baskılardan bizim gördüğümüz 1928 ve 1937 tarihlilerinde masal yer alıyor. Aynı şekilde Theodor Menzel'in çevirilerinde de yer alıyor.[4]

*"Billûr Köşk Masalları"*ndan sözeden ilk Alman araştırmacı, tanınmış oryantalist Georg Jacob'tur. George Jacob, 1900 yılında yayımlanan bir yazısında bu masalları tanıtmıştır.[5] Daha sonra da *"Türk Halk Edebiyatı"* adlı kitabında *"Billûr Köşk Masalları"* kitabının tarihsiz bir baskısını 1899 yılında gördüğünü belirtmiş ve bu kitaptaki masalların üç tanesinden sözetmiştir.[6] Chauvin de 1906 yılında Kunoş'un derlediği "İstanbul'dan Türk Masalları" adlı kitaptan sözederken *"Billûr Köşk Masalları"*na değinmiştir.[7,8]

George Jacob ve Theodor Menzel'in, hazırladıkları *"Doğu Masalları Üzerine Araştırmalar"* serisinin 2. cildini teşkil eden *"Türk Masalları"*, iki kitap olarak, 1923 ve 1924 yıllarında yayımlanmıştır. İlk kitap, *Billur Köschk (Der Kristall-Kiosk)* adını taşıyor. Kitapta *"Hikâye-i Billûr Köşk ve Elmas Sefine"*de yer alan 14 tane masalın Almanca'ya çevirileri veriliyor. Bu masallar Theodor Menzel tarafından Almanca'ya çevrilmiş. Theodor Menzel bu çevirileri Özege Kataloğu'nda yer alan ve aşağıda künyeleri verilen iki *"Hikâye-i Billûr Köşk ve Elmas Sefine"* kitabından yapmıştır.[9] Böylece *"Billûr Köşk Masalları"* ilk kez toplu olarak ve orijinaline çok uygun bir çeviri ile sunulmuştur.

Theodor Menzel, kitabına yazdığı önsözde *"Türk Masalları"* serisini nasıl hazırladığını etraflıca anlatır. Özellikle serinin 2. kitabı olan *"Sihirli Ayna"*daki masalları hangi zor şartlarda derlediğini belirtir.[10] Menzel, bu masalların 12 tanesini 1914-1918 yılları arasında, Rusya'da Saratow esir kampında tanıdığı Sinoplu Hüseyin Delibaltaoğlu'ndan derlediğini, Delibaltaoğlu'nun okuma yazma bilmeyen fakat fantezisi geniş bir yaşlı adam olduğunu yazıyor. *"Sihirli Ayna"*daki masallardan birisini de Mehmed Tevfik'ten aldığını, masalı anlatan İncili Hanım'ın tam bir masal anası olduğunu, fakat anlattığı masalların derlenip yazılmadığını belirtiyor.[11]

Theodor Menzel'in başarılı çevirisinde sırasıyla şu masallar veriliyor:

1. Billûr Köşk ve Elmas Gemi Hikâyesi, 2. Helvacı Güzeli, 3. Kahveci Güzeli, 4. Ağlayan Nar ve Gülen Ayva, 5. Muradına Eren Dilber, 6. Muradına Ermeyen Dilber, 7. Tasa Kuşu, 8. Zümrüdü Anka Kuşu, 9. İğci Baba, 10. Hırsız ile Yankesici, 11. Cefa ile Sefa, 12. Ali Cengiz, 13. Saka Güzeli, 14. Kara Yılan.

Kitabın Sonsöz'ü Georg Jacob tarafından yazılmış. Georg Jacob bu yazıda, kitaptaki masalların varyantlarını ve bazı özelliklerini belirtiyor. Örneğin:

Birinci masal olan "Billûr Köşk" "Eline Diken Batınca Uyuyan Kız" ve "Pamuk Prenses" masallarından izler taşıyor. Ayrıca "kış uykusu" ve "cam tabut" motifleri de bu masallardakilere benziyor. Georg Jacob, bu masalların aynı kökten mi geldiği, yoksa bazı motiflerin "Billûr Köşk" masalına sonradan mı girdiği konularının tam aydınlık kazanmadığını da belirtiyor.

Georg Jacob'a göre, ikinci masal olan "Helvacı Güzeli" daha önce yayımlanan "Horoz Kardaş" masalının çerçeve anlatımını andırıyor.[12] Bir zamanlar İstanbul'da helva sohbetlerinin yapıldığını ve Mehmed Tevfik'in bunu anlattığını hatırlatıyor.[13]

Dördüncü masal, "Ağlayan Nar ve Gülen Ayva"da da bir dizi bilinen masal motifleri mevcuttur. Su dolu leğene girip yıkandığında yakışıklı bir delikanlıya dönüşen güvercin gibi.

Beşinci masal olan "Muradına Eren Dilber"in birinci bölümü, "Kara Yılan" masalının ikinci bölümüne benziyor. "Kaçırma" ve "büyü yapma" motifleri Grimm Masalları'ndaki motiflere, örneğin "Kaz Bekleyen Kız" masalındakine benziyor.

Altıncı masal olan "Muradına Ermeyen Dilber" de Grimm Masalları'ndan "Kaz Bekleyen Kız" ve "Pamuk Prenses" masallarından esintiler, benzerlikler taşıyor.

Yedinci masal olan "İğci Baba", Simson motiflerini kullanan bir "Mavi Sakal" masalıdır.

Onuncu masal olan "Hırsız ile Yankesici" ise Binbir Gece Masalları'ndan alınmış.

Onbirinci masal olan "Cefa ile Sefa" ise bazı Hint ve Binbir Gece Masalları'nın tesirlerini taşıyor. Örneğin "Resme Aşık Olan Hükümdar" gibi...

Onikinci masal, "Ali Cengiz", Chauvin'in de belirttiği gibi, güzel bir gezgin masalı olarak dikkati çekiyor.

Bu açıklamalarla Georg Jacob zamanının bilgilerine göre kitabı araştırmacıların da kullanabileceği bir şekle sokulmuştur. □

MUSTAFA DUMAN

[1] Pertev Naili Boratav, "Türk Masalları Üzerine", *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.424.

[2] Wolfram Eberhard, Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen*, Franz Steiner Verlag GmbH, Wisbaden, 1953, s.10 vd.
Bu parçayı Pertev Naili Boratav'ın yazdığı "Türk Masalı Üstüne" başlıklı bölümden çevirdik. Adı geçen bölümün yayımlanan bir çevirisi için bkz: Tülây Nadide Kaya (çev.) "Türk Masalına Giriş", *Masal Araştırmaları*, Art-Yay. İstanbul, 1988, s.225-235.

[3] Tahir Alangu, *Billûr Köşk Masalları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961, s.5-7

[4] a) *Billûr Köşk Hikâyesi*, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul, 1928, 120 s.
b) Selâmi Münir Yurdatap, *Billûr Köşk Hikâyesi* (resimli), Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1937, s.37-43

[5] Georg, Jacob, *Keleti Szemle*, I. Jahrgang (1900), s.328.

[6] Georg Jacob, *Türkische Volksliteratur*, Berlin, 1901, s.5 vd.

[7] Chauvin, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin, 1906, s.239-243.

[8] İ. Kunoş, *Türkische Volksmärchen aus Stambul*, Leiden, 1905, s.5 v.

[9] a) *Hikâye-i Billûr Köşk ile Elmas Sefine*, (eski yazı), (İstanbul) tarihsiz, 191 s. (Özege Kat. No: 7514)
b) *Hikâye-i Billûr Köşk ile Elmas Sefine*, (eski yazı), (İstanbul), tarihsiz, 202 s. (Özege Kat. No: 7514)

[10] Theodor Menzel, *Der Zauberspiegel, Türkische Märchen: II*, Hannover, 1924, 166 s.

[11] Mehmed Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, (çeviri yazı: Nuri Akbayar) İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.16-30

[12] Rudolf Lindau, *Türkische Geschichten*, Berlin, 1897, s.123

[13] Mehmed Tevfik, a.g.e., s.31-36.

İŞTE

RÖPORTAJ

AYLIK DERGİ

2.

SAYI ÇIKTI

Tatile hazırsanız, İşte Röportaj sizinle olmaya hazır. İster bavulunuzda ona yer ayırın, ister evinizde onunla dinlenin. Okumanın keyfine varın, dostluk tazeleyin, yeni insanlar tanıyın.

TÜRKİYE'NİN
EN GÜZEL TATİL KÖYÜ
MARCO POLO'DA
5 AİLEYE
BEDAVA TATİL

SÜLEYMAN DEMİREL Üçüncü kez Türkiye'yi düzlüğe çıkarmakta iddialı. Bu iş için de 9-15 aylık bir süreyi yeterli görüyor. Dahası var, Türkiye'de "komünist parti kurulabilir. Ancak bu işe soyunanlar halka güvence vermeli " diyor...

NURETTİN SÖZEN İşi zor. Ama korkmuyor. Beyrut gibi bir uluslararası ticaret merkezi değil, Roma gibi bir kültür ve sanat merkezi onun düşündeki İstanbul. Beş yıl bu düşü gerçekleştirmeye yetecek mi?

ALTAN KARDEŞLER Çetin Altan'ın oğlu olmak en büyük avantajları ve dezavantajları Meslekdaşları hakkında ortak görüşleri, "Mit ajanları kendilerini açıklasa, Türk basını bezelye tarlasına döner." **METE TUNCAY** Türkiye'de az sayıda bulunan düşünen adamlardan... Siyasete bulaşmış, çünkü genel başkanın eşekliklerini keşfetmek ve söylemek istiyor. Parti üyeliği buna engel... **CEFİ KAMHİ** Genç işadamlarının yarısına patronluk ediyor. Batıl inançları var. Ama yaşama bakışı hoşgörülü. "Profilo'da eşcinseller de tarikatçılar da radikaller de çalışabilir. Kimseyi rahatsız etmemek koşuluyla."

ÇİN'DE ÖĞRENCİLER AYAKLANDI.

Çin'de tankların gücüyle sağlanan suskunluk sürecek mi?

Yazar Ya Ding, "isyan hareketi daha uzun süre gönüllerde ve bilinçlerde yaşayacak ve bir süre sonra yeniden coşacak.

RAGIP BULUÇ Bir mimar... Ankara'daki döner kule ile, Abdi İpekçi Spor Salonu'nun projelerini çizmiş. Kocatepe Camisini bir "çirkinlik abidesi" olarak niteliyor ve camilerin izin verilse diskoteğe dönüşebileceğini söylüyor.

DENİZ TÜRKALİ Ani bir kararla Evita'lar arasına giren sanatçı, SHP'nin Şehir Tiyatrolarına yönelik tavrını sansürcü buluyor ve demokrasiyle bağdaştıramıyor.

Ve, Enis Batur, Turhan Ilgaz, Füsun Akatlı, Celal Başlangıç, Atıf Yılmaz yazılarıyla, İşte Röportaj'ın öteki konukları...

YAYINCILIK VE TANITIM A.Ş.
kanguru
Büyükdere Caddesi Saadet Apartmanı 66/8 Mecidiyeköy 166 89 81 - 175 73 85